

Шта да читамо

У хиперпродукцији данашње свјетске штампе, када човјек једва савлађује да се ма, из самих извјештаја, упозна са појединим одсјецима литературе, и нехотице се намеће питање: *шта да се чита?*

О томе се већ расправљало по многим савременим часописима а о том питању повели су ријеч и признати нотабилитети свјетске књижевности. Познати критик и естетик Ђорђе Брандес, говорећи о овој теми, напоменуо је доста што, што је вриједно да се прибиљежи.

По листовима често се појављују питања: која је то стотина најбољих књига, што би је ваљало набавити да се заснује нарочита књижница? Одговори су: Библија и Робинзон, Омир и Хорац, Данте и Шекспир, Гете и Грилпарцер и — већ, према томе, ком је народу ово питање стављено и како је ко одговорио.

И питање и одговори ови имају

заједничку црту извјесне наивности: баш као да има стотину књига, које би свима биле најбоље.

Искуство нас учи да једно изврсно дјело, које на појединце остави дубоких утисака, на друге утиче врло хладно; дјела која су нас у младости заносила доцније нам изгледају да су слабије вриједности.

Данас се, у опће, мало чита. Од кад, скоро, свако умије да чита, читање је баш малаксало. Од њих стотине деведесет их се забавља новинама, дакле, оном лектиром, која не претендује на икакво напрезање.

Они што и друго шта, осим новина, читају, врло често тако раде, да би могли и напустити читање.

— Бадава је то говорити са мном о овој или оној књизи. Читао сам, (мислим), али имам чудну нарав, да одмах и заборавим што сам прочитао.

Највише је оних што без икакве пажње читају. А можда и бирају

таку лектуру која није ни вриједна пажње. Тек факт је да забораве. Многи нису ни способни да разумију оно што читају. Кад, на примјер, млади људи читају стране књиге, неће да погледају у рјечник значење непознатих ријечи. Не, једноставно по смислу нагађају. Што на тај начин схвате задовољни су; нису привикли да више разумију.

Из свега овога намећу се ова питања:

Зашто да читамо? Шта да читамо? Како да читамо?

Нису ова питања излишна. Често је и врло образован човјек у недоумици са овим питањима.

Бивао сам, — вели Брандес, — у богатим и одличним норвешким кућама и наједанпут бих примјетио да никако нисам видио у кући ормана за књиге. На моја питања дознао бих не само да немају ормана за књиге него чак ни књига да немају, осим неколико, које је можда дотични писац поклатио породици и које сад, ено на столу, у салону за параду леже.

— Али ви много читате или сте бар читали?

— Наравно. Много путујемо и тако и много књига купујемо, али их увијек заборављамо у вагонима.

А за тим је одмах дошло и разјашњење:

— Човјек и онако само једном прочита књигу.

Зачудили би се да сам казао: кад се нешто само једном прочита исто толико вриједи као и ниједном. Ко неку књигу само једном прочита, то та књига није ни имала какве више моћи; иначе би је још једном читао.

Не читајмо дакле тако да књигу у вагону заборављамо.

Књиге ваља са љубављу прикупљати. Има их много који поред свог

смисла за такве ствари ипак не купују књиге. Познавао сам неког врло богатог љубитеља умјетности од кога сам чуо, кад сам му прегледао музеј и кад сам га запитао:

— А каква вам је књижица? За цијело красна?

— Нисам ја скупљач књига...

Други, нарочито Нијемци, задовољавају се са заводима за позајмљивање књига. Колико сам елегантних дама видио са позајмљеним романом прљавих и масних корица. Би ли та дама обукла кадгод одијело које је већ неко други прије тога на себи имао? Јел те да не би?...

*

Зашто, дакле, читамо?

Не поштујем сувише оно знање које човјек читањем стиче. Напошљетку увијек више вриједи некуда путовати него ма и најисцрпнија путописна дјела читати. Боље ћемо упознати људе живећи међу њима него читајући, из књига, о њима. Књиге су редовно само теорије.

Али колика је обратно већа вриједност књига над људима. 1. Књиге могу да забаве наше мисли што људи ријетко чине! 2. Књиге ћуте кад их човјек не пита. Људи су ријетко кад тако дискретни. У соби је 7—800 књига па никад да нас узнемирују. 3. Књиге су ријетко тако празне као што има људи, а за које је Гете казао:

— Да су књиге не би их читао.

Читајмо, дакле, зато да наше искуство допунимо са искуством паметнијих и јачих. Читање оштри ум наш и душу чини пријемчивом. Па да нам читање ништа друго није до само невино разонођење, већ и само то, имало би своје вриједности, јер је живот једнолик и у тешкој борби.

Лектира која разонођује човјека није за одбацивање, ако заиста разонођује.

*

Шта да читамо?

Новине? Нико не може порећи, да новине данас нису нешто потребно, да оне брзо и (понајвише) савјесно науку шире. Кад умијемо наше омиљене новине са извјесном критиком да прочитамо, онда нас то читање неће задовољити, тражићемо и другу лектуру ради уживања.

Рекли смо да нема извјестан број таквих књига, које би свима људима биле једнако добре.

Има међу књигама једна, која се сматра редовно као најбоља, за стално читање најподеснија — Библија. Па ипак мало која књига потврђује у толикој мјери, као баш ова, да маса не разумије читати. Кад, дакле, ова (призната као најбоља) књига не може за сваког да буде најбоља, то онда још мање могу бити такозвани класици. Скоро их у свакој кући виђате, скупљене у дивотном повезу. Али поред њих се слабо чита а још слабије разонођује, јер је сасвим случајно, ако их која од тих кућа разумије. Они су писани за једно старије доба и има у њима нечег, што је новим генерацијама потпуно страни. Зато је дакле најумјесније набављати оне књиге које су писане за данашњи живи свијет. Ове бар разумијемо и преко ових води пут класицима.

Жалосна је појава и то, да данас једва који човјек има свог љубимца писца и љубимицу књигу.

Могло би се питати: по чему би се, у опће, дале познати оне добре књиге, које би човјека особито забавиле. За ово нема сигурна правила, као што га нема ни за то, како да се само са оним људима сретамо

који би нас одушевљавали, који би нас развеселјавали.

Има људи који мисле да им не треба читати књига. И онако ће им дознати за садржај, ако се и не буду мучили. Ови само животаре у такозваној историји свјетске књижевности.¹

Она књига која нам може дати правац размишљању, може се бавити једном само државом или једним одсјеком времена. Што је краћи овај одсјек времена, тим боље. Сабраност материјала није никад на штету књиге. Избјегавајмо, дакле, опће пријегледе. Допуњавајмо их из каквог лексикона, који бар не вријеђа индивидуалност.

Садашњост се тврдо држи празновјерице: опће образованости. Зато се и чита не би ли се само стекла опћа образованост. Због тога се и чита свашта. Читамо о држави Конгу, о позоришту, о зубима, о појезији с брда с дола. Боље да десет књига прочитамо о једном приједмету, него сто књига о стотину приједмета. Читање специјалног води опћем.

Кад сам се ја, — вели Брандес, — интересовао за личност Лорда Бикинсфелда, прво сам му прочитао све романи и новеле, затим сам пратио историју његовог јавног дјеловања. Тако сам стигао и до његових политичких бесједа и како су ми тако постале средиштем мог интересовања то су ме и заинтересовале, и ако су говориле о стварима које су тако стране за мене. Па сам се почео да интересујем и за гворе противника му; а тиме сам последије упознао и један дио одсјека енглеске историје.

Дакле, шта кога интересује, нека се тога грчевито прихвати, нека са вриједноћом проучава. Сто ће пута тиме више научити, него кад би се у исто доба удубио у изучавање

¹ О овој теми донијеће Зора засебан чланак. Пр. Ур.

стотине ствари. Много је важније да оно што читамо, добро прочитамо, него оно шта читамо.

Овим није казано да нема велики број рђавих књига по свијету, чије читање није ништа друго до чисто траћење времена. Са правом нас чувају од шкодљивих читања таквих књига а обично су и штетне оне књиге које се као такве прогласе. Али нису само оне опасне, што хоће да утичу на осјећаје младости, него и оне које о ситним и незнатним стварима хоће да говоре као о неким чудним и узвишеним; или оне књиге које шире предрасуде.

Људе плаши од читања несносна лектира. Не пропуштајмо вријеме никад несносним књигама. Немојмо крхати зубе са тврдим плодом, сем ако, као стручни људи, не тражимо каквог разјашњења.

Једне вечери, — прича наш писац, — седио сам у омањем универзитетском граду са једним професором историје, који ми рече, да има један рад о Bothwell-у, дивљем Шкоту, љубавнику Марије Стурт и њеном мужу, убици Daruley-а.

Нохотице га запитих:

— Тежак је то посао: задубити се у нечије осјећаје.

— О, па то није ни потребно, — гласио је одговор, — забога имам све податке о томе.

Послије многих година врзла ми се по памети та изјава: „О, па то није ни потребно.“

Ту су податци; али гдје је дах живота и гдје индивидуалност писца.

Мостар.

Али на то питање: шта да читамо, не можемо ни добити директног одговора јер пресијецамо пут питању:

*

Како да читамо?

Најбоље тако читамо, ако међу пишчевим дјелима нађемо сродности са нашим идејама. Тако читајмо да скривене поуке у дјелу присвојимо као своје.

Зато читајмо да наша искуства умножимо, да предрасуде одбацимо, да способност нашег личног суда унаприједимо.

Кад би ко питао: какве књиге да му се препоруче, романтичне, натуралистичке, симболистичке ил друге које? Само би ово био одговор:

— Добре књиге.

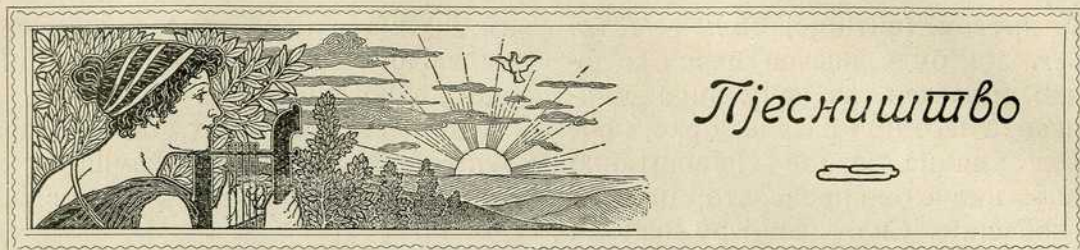
Прочитајмо сваку добру књигу и добро је прочитајмо — то је тајна лектире и читања.

Прочитајмо добре књиге са преданошћу; да нам читање да извјесно средиште интересовању; напошљетку тако да усвојимо онај морал који се у свакој испричаној приповијетци може наћи.

Ако тако будемо читали онда ће нам поједине књиге открити читав свијет пред очима. Књиге ће нас тако упознати са човјечјом природом, са постојаним законима природе. Ако пажљиво будемо читали то ћемо се толико морално узвисити колико живо осјећамо и разумијемо: шта да радимо и чега да се чувамо.

Толико од Брандеса и на адресу српских читалаца.

Јован Лрошић.

Пјескиштво

МРТВА ЉУБАВ

Умук'о је булбул мали
Пре но што су руже свеле;
Опустели густе лузи;
Бул-башче су занемеле;

Пресушили шедрвани
Пре летњега сунца јаре;
А пре зиме озебли су
И богати и фукаре.

Нигде дефа ни тамбуре,
Нит' се гдегод песма чује,
Само тужно са минара
„Алах екбер“ одјекује.

На одру је мртва Љубав.
Небо за њом сузе рони.
Ох! не бој се! приђи ближе,
Са лица јој покров склони:

Биоград.

Познаћеш је. Она ти је
Седмо небо отворила;
Пружила ти цехнет-шербет
Пре но што си еџел¹ пила;

Водила те по цехнету,
Најсрећнији камо ходе;
Посадила међу цвеће
Крај студенце живе воде.

Удружила с хуријама,
Место дала међу њима;
Показала све милине
Што на небу ислам има.

Сад је мртва. Башче неме.
За њом мали булбул тужи.
Пусти лузи. Небо плаче.
Земља своје лице ружи.

Јелена Јов. Ђимишријевић.

Крај Кошеве

— Ђорђе А. Чокорило —

Уз лијеву обалу Кошеве води пут у негдашњу пивару, која данас служи као најзгоднија гостионица за пригодне балове и пијанке, за уочиште љубитеља кваргла и обломовштине, што се највише истицало на подбулим образима и утрнутом погледу газде-гостионичара, неког доброћудног Нијемца, чија је прошлост непозната.

С једне стране пута, тик потока, поредале се над водом суморне врбе,

од старости погурене и у корјену изнемогле. А у близини гвоздене ђупријице, баш гдје сврће пут с главне цесте, охоло се протегла древна топола, историја туге и весеља, — свједок побожних и грјешних догађаја.

С друге стране нанизале се разнолике куће. Од свију је обраћала на се пажњу једна једнокатница: својом жућкастом фасадом, више врата прљавим фењером, под којим је на сивкастој табли, оперваженој црним оквиром, стајало штампаним словима *Gasthaus* — у једном реду (крупније)

¹ Самртни.

а у другом (ситније) *zum goldenen Adler*. Да буде наслов барем и до-некле оправдан, на чему бијаше на-сликан à face црн разапет орао, про-извод кичице једног Наполитанца који је иначе био препаратер пријева за кобасице. Своју каријеру настави у чину једногпривилегованог вергла-ша, а заврши је као жртва обичног конопца, ког, једне јануарске ноћи у великом парку, намаче око врата, буљећи до зоре у хладно, и голо окриље гранатог бријеста...

Сјутра дан, након тога чина, при-чало се по Сарајеву, како је један богаташ отјерао свог старог и изне-моглог слугу, потворивши га, да му је украо конопац са завјесе на хлад-њаку.

... Мај и Ноћ... ноћ која уна-шем граду мијења ђуд, као женска модерне расе. На сарајевским крово-вима надвила се модра капа, начич-кана треперли-звјездама, а између њих сјаки мјесец: пун, блијед...

У великвј соби код „златног орла“ одјекује музика. Звуци јој лете из собе у ходник, — из ходника у ку-хињу: ту се преламају преко кува-ричине и још једне грубе војничке главе, па струјећи кроз приземне прозоре напоље, изумираху у ва-здушним таласима.

Баш кад скренух с ђупријице на пут, музика умукну. Кроз кухињске и собне прозоре, продираше свјетлост и пролазећи преко пута на полђ Кошеве, брчкала се са клобучићима блебетава потока. Примакнувши се на корак-два гостионици, чух слабо пригушено јецање. У тамном углу гостионичке фасаде и сусједног зида, који се на пут изнио за добар ко-рак, нешто забјеласа, па се помаче пред први кухињеки прозор. Млаз га свјетлости заплусну.

Било је то дијете од својих седам година, мршава, босонога, у каља-

вим гаћицама од ботане и изноше-ном лабавом прслуку, који му допи-раше до кољена.

Кад му се примакох, подиже два крупна ока у којима блеснуше сузе.

— Шта ти радиш, мали, овдје?
— ?

Он на пола отвори уста и још јаче убечи очи у ме — лице му доби престашен поглед.

— Шта ћеш овдје у ово доба? рекох гласније.

— Гла-а-адан сам... затрепта, а доња му усна заигра, на коју при-тисну јагодицу кажипрста.

Из кухиње, кроз отворен прозор чу се разваљено-слузави цмокај... Одјекну шамар, пратњом фитмијског кикоћања. На сред кухиње раскора-чила се нека здепнаста, главата ку-варица, засуканих рукава изнад ла-ката, окренута лицем према вратима што воде у ходник. У лијевој руци гњави мавену војничку капу, а у десној држи велику дрвену кутлачу, па њом просијеца масни кухињски ваздух. Уз довратницу прислонио се прости војник, зажарених очију, клима главом као јарац на Илинској жези, и глупо-пијано крвевљи се: Н-но... А-ана... в-варт... в-варт... Иза његових широких плећа, над десним раменом, појави се женска глава пла-вих обрва, улупљена носа и оклеп-љених ушију... диже руку, из које сукну једна, — па друга — земичка на опуштена прса кухаричина. Зе-мичке лијено склизнуше низ масну, на неколико мјеста прогорјелу, ке-цељу, и прешавши преко набреклине, откотрљаше се по патосу у локву спирина, што се испаравала крај огњишта.

Дијете се наслонило на зид, испод прозора, уздигло главу, па ме мјери застрашено — погледом.

— Хајде са мном, рекох му, и упутисмо се пут пиваре.

Вјетрић духну... поток жуборка, клокоће, бућка, а врбово лишће шуми. Из једне ониске кућице, кроз отворено демир-прозорче, откуца из мрака са собног зида, једанаест сати. Мјесечина меко блесну кроз врбово грање и освијетли дијете, које се скупило, увукло у рамена главу, па каска с моје лијеве стране.

— Како ти је име?

— Шта? гукну бојажљиво.

— Како ти је име?

— Јели мени? убрза и истрчи мало преда ме.

— Да, теби, рекох осмјехнувши се и помиловах га по глави.

— Милан, отресе слободније.

Пређосмо преко дрвеног мостића на узбрдиту путању, што води у гостионичко двориште, засађено младим багренима.

— Је ли ти мати жива Милане?

— Није... умрла је још лани.

— А имаш ли оца?

— Је ли бабу? упита живахније.

— Да, да, бабу.

— Имам, њега и тражим.

— Кога још имаш?

— Секу... она је болесна... не излази никуд из куће... прије ишла у фабрику, сад не може... кашље плахо, кашље... и пљује крв.

— И немаш више никог Милане?

— Не-емам... рече гледајући у ме.

— А гдје ти можеш наћи бабу?

— А? вели и остави уста отворена.

— Ко те посла, да тражиш бабу?

— Сека... она вели: хајде, па заишти хљеба!... Вечерас је јако боли... све плаче — — — Наш бабо готов вазда дође дома п'јан, па нешто 'сује... ја и сека се причинимо кд да спавамо...

Стигосмо под један багрени, крај округлог дрвеног стола, по коме се губила мјесечева свјетлост у зракама, што долажаху од оближњег фењера.

Лупнух два-три пут штапом по столу и накашљах се... Са куглане допиру разни гласови, измијешани тутњавом кугала, смијехом, псовком, дреком, халабуком и звекетом чаша, — одатле искочи шишманаста послужитељ, велике носине, која се причињала још већом због обријаних бркова. Гегајући се муља главом и нешто мрмоси. Кад се примаче столу, прожвака „Gut Nammt“ и „ist gefellig“ одупријевши се длановима о сто.

— Замотајте ми двије порције шунке и десет новчића хљеба, — наредих му.

— Was bitte — затенори и развуче велика уста, оставивши их у том положају, док му не казах њемачки...

Милан стоји крај стола, убрзано душе кроз нос, и држећи се ручицама за перваз, управо му подбрадак допире на даску. Вјетар подухне, багрени зашусте, а пламичак у фењеру трепти, као и везена сјенка, што је бацају на сто багреневог грање. Облаци се навлаче нагло. За једним великим, тмурним облаком, по изгледу Предње Индије, ишчезну мјесечина. У том донесе послужитељ замућуљак, кога дадох Милану, да га носи дома.

Он га нервозно зграби објема рукама, закашљуца, прождрије пљувачку, и отрча безобзирке. Исплатим послужитељу, дигох се и пођох узастопце за Миланом.

Видјех га, како силази низ путању, — онда пређе преко дрвеног моста, па не окрену десно низ Кошеву, него у улицицу, што се одваја од потока готово у правој углу. Погдјегдје, на ћошку чије куће, стоје по двоје, са шеширом на глави, дахћу, шапућу и безобразно уздишу.

А пред прозором ухватила се стасита прилика, у чакширама и са фесом на глави, објема рукама за гво-

здени демир, па као прâви селадон, обузет пламом источњачког севди-сања и не осврће се ко иза њега пролази; него пиљи у два лѹча, што из помрчине сјакте. А из мрака, са прозора, куцка срце: сретно, непо-кварено — и осјећајући топли дах свога драгана, кује златни ланац будућег живота.

Милан измиче... Заокрену на ли-јево у узак, мрачан, чикма-сокачић, окле запахну нечисти, смрдљиви ваз-дух. Из једне авлије чу се режање и лајање пса. Одозгор, биће са го-рице, таласа се звучни глас заљуб-љена дјевојчета, — дрхти, трепће и опија те слатком севдалинком:

„Вјетар душе, ал-катмер мирише,
Драги драгој ситну књигу пише...”

Глас тоне и — утону.

Милан се заустави пред једном нахерелом потлеушицом покривеном прним иструлим даскама. Пропе се и подигну мандал. Расклиман канат зајеча и тупо одјекну о кућни зид у калдрмисаној авлијици, која није друго била, него пролаз до собних врата. И у та уцрвоточена врата, оперважена жутом, излињалом јање-тином, лупну Миланов лакат. Кли-мава брава шкљоцну, — шкрипну захрђала баглама. Милан уђе, лије-вим раменом притвори врата, онда их прилупну крстима.

Собица је била врло мала са по-чађелим зидовима, уцрвоточеном, ни-ском шишом, што се наслањала на увијену стару греду. На источном зиду, таман под гредом, нахерила се на подбулој клачарди стара истро-шена икона, покривена чађом и пра-хом, што јој даваше тајанственији изглед. Пред њом виси кандило — бијела чашица — у коме се спустио жижак готов до дна, па жмирка, — а слаба му свјетлост трепти по мрач-ној икони. У горњем углу, према

једном прозорчићу, са прљавим и тенећом закрпљеним окнима, нијемо стоји поцрњели орахов сандук. А пред њим, на душеку, јеца и сухо кашље уковијала Миланова сестра, покривена дроњавим јорганом, једи-ним остатком материна чеиза. На сандуку цмиљи лампица и кроз по-црњели и окрњели цилиндер баца слабу свјетлост на њезино пожут-јело чело.

Врата треснуше — Мара се по-диже и, наслонивши леђа уз сандук, погледа у Милана погледом који и највеселију душу заодјева у црну копрену.

— Гдје је бабо, шану и одахну, а подбрадак јој паде на груди.

Мјесто одговора одави Милан за-мотуљак и метну га на сандук. Тад узе комад хљеба и шунке па јој додаде.

— Гдје је бабо? понови Мара.

На пољу муња сијевну, па за-грмље. Пљусак удари из све снаге. Вјетар повија врбово грање и својом хуком заглуши жубор Кошеве, која се намргођено вуче и ишчезава у мрачном зјалу, испод ђупријице.

У великој сали код „златног орла“ свира шест ветеранаца „брзу полку.“ Парови се врте, посрћу, жаморе, кашљу, штуцају и тару крупни зној.

Оркестар заврши.

Неко се изгуби у другој соби, неко у ходнику, а неколико њих отпо-чеше шетњу унаоколо: пар и пар.

Један је пар све надвисио: госпо-ђица Мици, куварица господина са-вјетника, ухватила испод руке по-лупијана болничарског корпорала, дугоњу орловског носа и плавог, уфитиљеног брка, па му се уноси у лице, прегипајући предњи дио тијела.

Други пар: слушкиња господина капетана, малења, зајапурена нами-гуша, великих уста и јаких ноздрва,

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

вуче већ накићена солдата и пући му усне.

Трећи пар: Судоперу и чистикућу господина предстојника држи испод лијеве мишице укочени хусар. Он клепће петама, да мамузе звече, а она му се испод коже смјешка и подигнутом десном руком носи „криглу“ пива. — Таман да принесе „криглу“ устима свог „играча“, кад из споредне собе нешто лупну, а онда настаде граја. — Сви полетише на растворена врата, што гледају у „собу са округлим столовима.“

За једним изврнутим столом, пред локвом пива и разбијеним чашама гакало је њих троје: жена са улупљеним носом, дугајлија са чиром на образу и један окошти брканлија, који наједном диже руку, зграби дугајлију за прса и тресну њим о под. Дугајлија са чиром на образу зајеча, публика зазврчи, а жена са улупљеним носом отскочи, и излети на ходник, крештећи: „Хилфе... хилфе!“

— Полицај... полицај... полицај... задрхта са улице крупан глас све то јаче и јаче.

Публика гаче, жамори, негодује, а дугајлија са чиром на образу отима се и стење.

— Још једну, ... крикну брканлија и, крупна псовка сукну му на уста.

Међу публиком чују се гласови: Murlaken!... Dumme Tschuschen... у том се раствори гомила на вратима и уђе стражар.

Брканлија отскочи, и прислони се леђима уза зид. Дугајлији, кад устаде, поче из носа да цури крв.

Брканлијини зуби шкрипе, очи крваве, а на повијама се купе уздужне боре.

Кад му се примаче стражар, исколачи на њ очи као дивља звијера. Црни му се брци разасули, рашчепупали па покрили усне. Коса му

се накостријешила, а вратне жиле надуле.

— У име закона напријед, убрза танким гласом стражар.

— Ни корака даље, викну брканлија и одмакнувши се од зида, стаде у положај, који изазивље.

Стражар устукну натраг, пројури кроз гомилу, излети на пут и звизну.

У том часу, кроз шарену гомилу на вратима, промили Милан и прилети брканлији.

— Бааабо... задрхти кроз плач и обгрли му кољена.

Гомила заустави дах. Човјек се задрма.

— Одлази! тупо рикну отац.

Наста жамор...

Главе се на вратима збише. Гомила се заталаса и помаче напријед. Између ње се прогура онај стражар. За њим други, у пратњи детектива жуте косе и крмећих очију.

Опет тајац.

Брко се укипио и закрвављеним очима буљи у дијете. Коса се разбарушила, а груби праменови попадали по ознојеном челу. Бркови му се разасули и отпустили, продрта јечерма раздроњила, а испод блатњаве и раздрте ципеле вири масни, излињали фес. Руке му тромо пале, а из једног длана цури крв и капље по прашном поду.

Стражари га опколише — он их и не види. Његов је поглед у прошлости, коју му ускрсну Милан.

... Гледа у покојницу, како пред олтаром, под бијелим дуваком носи вјенчани вијенац на глави. И он уз њу... поп им свеза чевром руке, а у ушима му пјева: Исаије ликуј... Ноћ је. Пред иконостасом старе сарајевске цркве цврче кандила, а свеци се мичу и гледају га. Наједном види њу — своју жену, онаку, као кад је умирала: костур овијен жутом кожом, стаклен поглед упрла на њ, а

испуцане помодрене усне шапућу му: Хранитељу мој, аманет ти дјеца наша!...

Трже се кип и чу иза себе гласину:

— У име закона напријед!

— Механично се окрену и угледа, крај дедактива, Милана, гдје дршће и страшљиво мотри око себе.

— Милане, сине, зариди отац, а сузе му се скотрљаше низ образе...

Прилети му да га загрли, али осјети како му око дамара зазвеча ланац.

— Милане, срећо моја, — и заљавши се горњим тијелом, пољуби га.

— У име закона напријед! деру се стражари!

И он пође... тад се још једном окрену Милану, који несвјесно гледаше за оцем, и зајеца:

— А Мара?...

*

На црквеном звонику одјекну, са великог звона, три сата послје поноћи. Кошева бућка, хукће, жубори а киша ромиња. Испод густог грања Кошевских врба глиба свезан брко, погнуте главе и изнемогао. Груди му се стежу, уста се суше, а срце му ршти.

За њим ступћу два стражара и зијевајући, глупо се згледују, мислећи, на свој часни положај.

Сарајево.

Нојеви синови

Фантасија

— Ђуро Ј. Димовић. —

Сјео катихета за кавански округли сто од мрамора, па без воље преврће новине. Већ неколико дана није ни за што. Пође ком пријатељу, па се заустави гдјегод и тамо остане, или оде куда није ни помислио. Почне да се препире, па изгуби

вољу да говори и објашњава, и противник га туче и ако би се он могао бранити. У њега се уселио неки немир и сумња, нешто нејасно и замршено, па му скраћује и ток обичних мисли и убија му вољу за рад, за проваћање, за живот.

Љетње сунце припекло, а путем иду кола што пут полијевају. Кочијаш очијука с младом пиљарицом, којој хоће пуне груди да растргају узану црвену реклу. Она га неће да гледа, он окреће кола по пространом тргу и пукне бичем кад пролази испред ње, а катихета мотри преко новина од свог стола како му из цијеве пршти вода у правилним трацима и влажи камен. Тад уједаред опази како мину мимо каванског прозора његов колега, професор филозофије. Завукао главу у огрлицу као да киша пада, укочио тијело и ступа бацајући се кољенима као да се пење уз брдо.

— Ха, баш добро, овај ће на пиво, сијевну катихети мозгом и пожури се за њим. Изађе на уски тротоар с углачаним каменом, па сустиже професора у један мах. Није ни опазио како га је стигао. Улица је била узана и пуста, куће високе и затворене и у њима тамно скоро као у ноћи.

— Баш добро да се састадосмо, обрадова се катихета кад га сустиже. Њих се двојица нису до душе најбоље пазили, јер су осјећали између себе јачину преграде у назорима, и кад год би се срели у зборници или на гимназијском ходнику, чудно би се погледали, и мимоишли. Хтио га је катихета у више маха да ослови, али му је то забрањивао унутарњи стражар. И било је тако све до неки дан, кад се састаде с једним својим садругом, који се одао на студирање новијих филозофа, и одушевљавао се за њихове погледе на свијет. — И

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

на катихету је утицала новина њихове науке, бујност израза, јачина у извађању закључака; пред њима он устукну, и од тога часа осјети у себи онај немир, који га више не оставља. И што је прије избјегавао, то му поче жељети. Дух му је баш захтијевао да се с тиме искрено и озбиљно о том поразговара, и зато се он обрадова кад освоји филозофа, и изазивачки га погледа.

— А зашто, осјечено га упита професор, и катихети се учини, да се уозбиљно и унезвјерио, и то га испуни задовољством.

— Па . . . . хтјео бих да се разговарам с вама. Имао бих много . . . .

— А о чему, поново упита професор. Ми се управо нисмо до сада још ни једаред разговарали озбиљно, и филозофу заигра подруглив осмјех око усана.

— Зато можемо сад почети о . . . о . . . катихета се нађе у недоумици. Од све околине је видио само професорово велико око с плавичасто-бијелом биоњачом у наоколо, али не поникну пред тим погледом, и осјетивши око себи одушевљења, започе: — па баш ако хоћете почнимо и о самом почетку, о оном првом почетку свих почетака, — и катихета заћута за часак, опажујући да продире и он духом својим у филозофа.

— Мислите ли ви ту на оно: у почетку створи Бог небо и земљу . . .

— Да, да, пожури се катихета с одговором, и тако се одушевљава за оно, што хоће да збори, да му исчежава из вида и професорово око, и он се предаје сав мислима и предмету.

— Добро, добро, примјети филозоф, па продужи с нагласком: али реците ви мени тада најприје што значи ријеч: створити. Што хоћете с тим да изразите . . .

— Створити . . . па стварање — то је неки посао својствен Богу. На-

чинити нешто из ништа, то је створити, зар не, упита катихета уживајући у својој дефиницији.

— Хм, сад ми треба још да кажете а шта је Бог, запита филозоф и побједнички је гледао у свог друга.

— Што је Бог, понови катихета његове ријечи. Хм, заиста смијешно питање! Велите: што је Бог? А зар је потребно тумачити оно, што је тако јасно!? Па ако хоћемо да знамо што је свјетлост, погледајмо око себе, па ко има очи, оном не ће бити ни потребно разлагати *оно* што је, што озарава. Види сунце и зна што је свјетлост. Промотри око себе, ето, сву ову дивоту и красоту, па онај, који је то створио из ничега, и који то све одржава, то је Бог . . .

— Охо, хо, зачу се опет професоров глас, чекајте мало! То је Аристителова фуга, то је оно: јер постоји кретња, мора бити и њен покретач, Али ко је тај покретач, гдје је он . . . ?

— Знам куда циљате, зато најприје морам нешто навести против ваше сумње. Видите, када неби било у мени те вјечне мисли да постоји Бог ја бих био несретан. Кад бих пошао, овако, у шетњу, ја бих мислио: пуће гром, и убиће ме, кад бих прелазео преко моста, сруши ће се и пропаћу, али овако ја знам да ме он брани, и ја сам сигуран. Да нешто почнем, морам вјеровати у успјех свога рада, а ко ми зато јамчи? Извадите из човјека увјерење да правда побјеђује, ви сте га уназадили, ви сте деструктивни елеменат, који је осуђен по закону цјелисходности да пропадне, и ви падате због њега, а ја јачам кроз њега. Па нек сам ја и несретан на овом свијету, нека страдам, ја знам да је дух мој бесмртан, јер га је Творац таким створио и . . . и . . . Бог је моја одољен-травка против свега. Као што видите: ја све почињем и свршавам с Богом; то је

мени довољно да знам и не тражим ништа више.

Катихета се загледа некуд у даљину. Од како се изговорио, уталожило му се одушевљење и он застаде. Пролазили су поред зеленкасте куће, и катихети се чинило да је неко сакривен за крајњим капком у првом кату, па је очекивао нешто одонуда. Међу тим је говорио филозоф:

— Дозволите ви мени да ја сам себе запитам, али онако искрено: је ли могуће да је овај свијет постао онако, како рекосте, то јест из ништа. Како је могло само нешто, ма најмање, а не читав космос, да постане из ништа? То филозофија не може схватити, па ни признати. Ви тако лако спомињете ријеч створити, али... промислите, брајко, што хоће она да каже. Или како се то слаже, кад велите да је Бог створио све, а дух да је бесмртан, вјечан. Чим је нешто створио, онда има и свој почетак, а то значи, да је било времена, кад га није било. Према том вјечност наше душе има почетак, али нема краја, она је и вјечна и створена. Што се мене тиче, ја (он је увијек наглашавао ја, јер је био силан противник Фихтова Nichticha) то не могу себи да замислим. Него — филозоф се пожури да заврши, јер чуше да им долази у сусрет познат глас. И иза њих се, унутра у кући, разабирала потмула граја, и катихета тек тада опази да су то они већ пред пиваром. Погледа и на кућу, и збиља се и она промијенила, баш права пивара — него, понови филозоф, ја сам се удаљио од постављеног питања. Кад би мене ко запитао што је Бог, ја бих рекао... врло бих мало рекао. Ја га не знам, не схваћам га ни као да је узрок, ни као да је цјелисходност, за мене он не постоји.

— А о чем се ви то препирете, зачуше добро познат глас веселог професора гимнастике. Он им је морао чути пошљедње ријечи, јер их позва у друштво на пиво и водио их шалећи се: А, браво! Богословија се свађа с филозофијом! Треба онда чути и историју и природне науке. Ево их већ за столом, па онда се и ви морате мало прихватити пива, јер *corpora non agnunt nisi fluida*.

— А шта то, зачуше одмах и глас професора природних наука, који је устајао да начини мјеста придошлим гостима.

— Ево, отпоче да виче гимнастичар, ова се двојица свађају о теми, која баш спада у круг ваших емпиричних наука. Кад о њој прост човек дуже премишља, може да добије и *hydrops ex vaso* у мозгу, али њима не шкоди. Тумаче што је Бог.

— Е па наравно, ту смо ми најкомпетентнији, јер по дјелу познаш мајстора, а ми изучавамо природу, отпочне природњак кад посједаше. Ако хоћемо да говоримо о Богу, морамо изићи из ове уске земљине атмосфере, па преставити себи оне грозне и једноставне снаге, што се крше свемирском бескрајношћу и господару, помажу једна другу и производе величанствен склад, у ком сасвим исчезава као длака ово сунце, које је ипак толико јако, да је својом привлачном снагом уздигло брјегове на земљи из толике даљине. Мислим да је геометрија, а њена сестра астрономија, једино поље, гдје човек сазнаје праву истину, ако се, то јест, и у њој не крије каква лаж, коју ми не можемо прозријети због њене огромности. Кад се с тог поља узвисимо и запитамо што је Бог, онда смо брзо готови с одговором. Или ћемо га персонифицирати и

узети да је упрачљач свега, или ћемо га, још боље, узети да је она снага која се у свем том налази ergo и у нама. Као што видите ја сам за еманициону науку, Браминац, ја сам, тако рећи, сам себи Бог.

— Молим, молим, огласи историчар из свог закутка. Ви велите — он се окрену часком природњаку — да ћете ви једини моћи казати истину, јер да је она у геометрији. Али њена је основа просторност, а ми не знамо, што је то у свемару. Та простору је битна биљега граница, а гдје је та овдје? Гдје престаје тај свијет ваше геометрије? Велите у бесконачности, а то је код вас што и вјечност у религији (Откуд је он чуо што сам ја говорио с филозофом, — помисли катихета, и тако му је необично при души). Останимо ми само код куће, па заვიримо у историју — друго нам ништа ни не преостаје — и што ћемо видјети? Пођимо редом и почнимо с оним временом, кад је најсавршенији човјек био на степену најнесавршенијега Бушманца, кад су се само зли богови шетали свијетом. Што видимо? Човјеку је Бог страх, он обожава све што је јаче од њега — у првом реду животиње. Кад је њих савладао, наметнуо му се други непријатељ: многобројни човјек. Какав му је онда култус? Он се клања Богу који се заноси страстима као и сам човјек. И њега не обожава он због његове величине, него због његове моћи. А што већма расте просвјета и шири се знање, тај нови начин борбе, тим се и Богови човјекови све више препорођују. У тежњи да се ослободи свачијих окова и свијести своје снаге човјек је дошао дотле, да је сву земљу освојио за себе, па чак и Боговима одузео Олимписке висине и оставио им оно мјесто, куд он није још долазио —

небо. А кад се почео и по њему ширити, открио је толико тога, и Богови се морали повући даље. Ако ћете мене питати што је Бог, мислим да ћу оно изрећи, што ћете и сами признати за најбоље. Да богме, најприје морате увиђети да је истина оно, што историја учи, да нису Богови нас, него ми, људи, да смо створили њих. И тако Божанство, тај највиши продукт човјечјег развитака је уједно и његова — најбоља мјера, манометар, који се диже и спушта с напретком и наратком људским. Зар није тако?

— Али, господине, упаде му у ријеч катихета, ви се губите у ситницама. Упорјеђујете тако незнатан створ као што је човјек с идеалом као што је Бог, отпоче он да се противи и викао је да надјача вику, која се изроди послје историчаревог разлагања. Али се уједаред остали утишаше као да им је дат знак, и у дну им се стола појави непознат човјек. Мршав, овисок, и са живим, великим оком. Откуд овај амо, помисли катихета и погледа на остале госте, што су сједили у ниском простору. Назријевао им тек лица као сјене кроз густ и влажан дим, који се ширио по крчми и око њих. И одмах се досјети да је то она особа, што их је прислушкивала иза затворена капка, и знао је то на неки необјашњен начин, као што је оно природњак дознао како је он говорио с филозофом.

А непознати је причао и продирао им у душу. Нису га у почетку схваћали, али онда упознаше куд нишани, и срца су им одобравала оно, што он говори.

А он им је зборио причу: како је Мозох син Јафета сина Нојева, ушао с плачним лицем под шатор свом дједу Ноју. Ноје се често у по-

шљедње вријеме затварао на само, и Јафет је мислио да он прославља Господа, чије се име призивље, али опрезном му брату Хаму дође ствар сумњива. Напути зато своје унуче Авилу, сина Хусова, да оде у сумрак дједи да се с њим поигра. Дијете уђе и поче се ваљати по простирачу и умиљавајући се приближивало Ноју. Али дједа му је сједио непомично за синијом, на којој је стајала посуда пуна црвенкасто-црне течности. Лице му необично укочено, смркнуто; а покрети троми. Дијете хтједе повући дједа за зулуф испред уха — који је и у старости имао дивне, свијетло-масне дугачке и коврчаве зулуфе — али се спотакне и преврну синију. Течност се просу из чиније, и начини велику црвенкасто-црну мрљу баш на новом простирачу, што га је откала Мирјана, кћи Сера, кћери Сококове, пошто је стари био сувише прљав. Због тог ју је Ноје три пута благословио.

Дједа је иначе врло волио Авилу што је имао о велик, кукаст нос на оца, али га сада истуче, што опет баца у велику бригу Хама. Испита најприје дијете што је и како је било, па онда дозвољава браћу Јафета и Сима — он се волио увијек с браћом посавјетовати и све им показати — и повјери им што се догодило, заклевши се најприје великим клетвама да говори истину. Браћа се поразговараше и доконаше да је свему крива она црвенкасто-црна течност, што је оставила мрљу на простирачу. Како ју је требало пажљиво и свестрано испитати одлучише, да пошаљу Мозоха, нека ју украде од дједа. Њега је Ноје највише волио од све унучади, јер је умιο најбоље наћи пашу обилату за стада и добру, и земљу пространу, и водну и мирну. И тако научише

дјечака што ће и како ће, па га силом нагнаше да уђе у шатор.

Као Авила, тако и Мозох нађе Ноја за синијом, али се сјети очевих ријечи, па се тобоже изненади од необичне течности, и запита дједу, што је то.

— Вино, одврати Ноје немарно, а очима и не погледа Мозоха.

— А што је то вино, запита Мозох и наднесе се над чинију, али га Ноје одгурну, и рече — а говорио је нерадо —:

— Хм, вино што је? Заиста дјетињасто питање! Зар је потребно тумачити оно, што видиш пред собом. Пробај и знаћеш. И Ноје ућута, па последије мале станке дометну: Прија ми, јер је од Јехове, мора бити добро, и мени је то довољно да знам и не тражим ништа више.

А док је Ноје тако премишљао, постајали су му очни капци све тежи и заспа, а Мозох онда украде посуду и изнесе браћи, која су га нестрпљиво очекивала пред шатором. Шта више: Јафет се толико уплашио за своје дијете, да је отишао кући и обукао се у старе хаљине, да их узмогне лакшим срцем раздирати од туге ако се и његову сину догоди несрећа слична оној Авилној од јуче. И зато једва сачека Мозоха да изађе, зграби му посуду из руке и праведно јој подијели садржину с Хамом, који је био јачи од њега, а Симу даде мањи дио, пошто је он био најмањи и најслабији међу браћом.

Сим се задовољи и с малим, јер је био човјек мирна духа, повучен и благе нарави, те од природе склон филозофисању. Пожури се кући радостан што ће имати о чем да мисли, али како је био неспретан и кратковид, спотакну се о своју дугачку хаљину, те разби посуду о дирек, што му је држао шатор у

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

висину. Тек нешто мало од течности сачува у цријепу, али је он био увјерен да ће му и то бити доста и да ће он најбоље погодити што је она, па је метну на сунце да боље види, а сам леже да мисли. Али сунце удари свом жестином у текућину и она излапи, а кад Сим погледа у цријеп, није било у њем ништа.

— Хм, промрља он, та ово, што сам добио од браће, кад се добро испита, и није ништа, за мене оно не постоји, и он се упути Јафету да му каже, до чега је дошао.

А кад је Хам дошао кући, жена му је Авигеја, кћи Насова, сестра Серује матере Салефа, сједила на камену пред отвореним шатором. Ударала је у мједану кимвалу и славила Господа при заходу сунца. Уздигла је санане очи с великим обрвама небу, на лицу јој рудило друго сунце, а округли обоци, што су јој допирали до откритог рамена, блијештили су на далеко и одбијали се од образа, што их је сунце опалило. Пјесма јој јечала по пустој брдовитој и црвенкастој околици, и тако је она очекивала свог војна са жељом у грудима, а под шатором и палмом, кроз чије се лишће већ назирао велики двороги мјесец. А Хам се разњежи и поче јој зборити ријечи од милоште:

— Ти си ружа Саромска, сестро моја невјесто! Коса ти је као стадо коза, које се виде на гори Галату; зуби су ти као стадо оваца једнаких, кад излазе из купала. Поткријени ме жбановима, придржи јабукама, јер сам болан од љубави.

Али док јој је он тепао, забринуто му она одговори да су му синови отишли у гору да лове, и да су му стада гладна, а он ју онда закле кошутама и срнама пољским да иде с њим. А док су ишли за

стадом, осу се небо звијездама, захлади дан и сјенке отидоше и он опет запјева и привину Авигеју себи. Али опази тада да му нешто смета и погледа што је: а оно она тиквица, у коју је сасуо очеву течност, виси о тасу. Отвори је и покуша; допаде му се и повуче још боље. Али кад ју одмакну од уста, уђе живост у његове жиле и свијет му поста необичан: обоци са сребреним шарама другачије додирују облике рамена, што се разазнају испод танке ткањине, рука му чудновато привлачи стас женин и он опет нагну тиквицу. Испразни је и поче клету страшним клетвама камен, о који се спотакну, па онда запјева, дерући се:

— Многа вода не може угасити љубави, нити је ријеке потопити. Нос ти је као кула Ливанска, одврати очи своје од мене, јер ме распаљују. И рукама је уз то махао. А кад га Авигеја видје такова, уђе страх у њу и бјегала је плачући, а Хам се отисну за њом и остави стада у крају непознату, што иначе није никад чинио. Она се сакри у шатор, а он од бијеса свали шатор, јер је није могао одмах наћи. А кад паде и пуче вирилима украшена кедрова греда, због којих му је племе разбило пет стотина синова Адар-Езерових и побило их као проклете да не оста ни један до данас, охлади се и дође себи. Зажели да види што му ради отац кад испразни цијелу посуду црвено-црне текућине, и зачу у том глас Симов за собом.

— Хаме, сине Нојев, ја знам што је она течност. Оно није ништа.

— Што, рече Хам сажаљевајући га, пошто је био о другом увјерен. Сјећао се што се њему догодило, па одврати:

— Ниси ни близу истини. Оно је једна снага, и ја дрхћем од ње, од како је окусих. Она је сад у мени,

и јер сам од ње силан, осјећам каква је сила. И кад то изрече, окрену брату леђа и Сим оде да лута по пустињи и увјерава сам себе како је он ипак на правом путу.

У то је и Јафет приспио свом дому. Жена му Девора, кћи Аодова из Лодевара, опра ноге и изнесе пржених зрна и боба у земљану суду. Он не хтједе јести већ заиска воде, јер је био жедан. Она отвори мијех млијека и напоји га, а он се покри медвеђом кожом и премишљао је. Омириса донесену течност и по мирису познаде да је од грожђа, од оних црних бобица, што их је Ноје брао. И кад то дознаде, покуша и допаде му се пиће. Премишљао је мало о другима и како је код њих прије било, па рече сам себи: ни један други народ не пије боље што од овога. А по пићу се да много познати. Док смо били дјеца, пили смо шакама воду из ма какве баре, јер нам се није ум толико развио, да нам каже да не ваља. Медијанци и сад тако чине. Филистејци већ имаду купе и траже поток, а нама, изабраном народу, даје, ево, Јехова нешто више него другима и боље, јер је Ноје шасис. Нека тврди ко шта хоће, али ја сам увјерен да је ово пиће најбоља мјера, колико је који народ напредовао у просвјети. И Јафет навуче на главу медвеђу кожу и заспа увјерен, да је дознао праву суштину ствари.

Непознати мало заћута. Погледа оним својим проницавим погледом присутне, а њихове идеје у часу прелазе велике путеве и као сналазе се у тој смијешној израиљској околини, која убједљиво расправља и дознаје и оно, што је још тако далеко од свог ријешења. А непознати се опет сабра и хтједе да прозбори, али тад уједаред осјети катихета нечију руку на себи, трже

се и — пробуди. Погледа око себе, а кад тамо, а оно он задријемао у кавани иза раширених новина и заспао. Путем пролазио онај његов знанац, с којим је неки дан говорио о назорима разних филозофа, и који су јако уздрмали катихетино мишљење, па кад је видио пријатеља гдје дријема, ушао му на разговор.

Катихета се загледа у њега и будио се. По памети му прелази како је послѣ тог разговора био збуњен цијелу ноћ, и како му је било у више маха као да улази у ефески храм, да скине завјесу са сфинксина кипа.

— Па и ово је све био сан, сијевну катихети мозгом и сумња се опет пробуди у њему: а би ли је овако сањао и да нисам слушао богословију? Али сумња сад није имала снаге у њему. Осјећаји му се смивали, у ушима му је још звучао глас непознатог господина. И као да на јави још гледа и слуша како збори у гробној тишини око себе... како се њима очи отварају и они га схваћају и све им ишчезава... и оне мрачне сјенке из крчме и дим око њих и далека свијетлост што продире од некуда из те магле... и катихета се сјети како непознати још није довршио своју причу. Али он је погађао духом својим што је хтјео и имао им још да каже, па ју хтједе сам да доврши. Слободније погледа свог пријатеља и узе га за руку, па га поведе на поље.

А кад су били на пољу, отпоче катихета да говори:

— Имам ти много да причам. Далеко смо ми још од... и у том скренуше за ћошак, па се изгубише у лавиринту уских, многобројних улица.

Јасеновац.

Путовање Николе Никућа

— Ivan Šankar —

Киша је престала и дувао је ладан вјетар. На западу је обрубилa облаке црвена свјетлост а на црквеним торњевима заблистало је мокро злато. Али та свјетлост дрхтала је као свијећа што се гаси; зраке су блиједиле и дизале се и већ су допирале широке сјени преко улица и кровова и облачиле су варош у влажно тамно одијело.

Никола дигне огрлицу, да се не прехлади; ишао је пажљиво и опрезно, јер по земљи су се надале жуте баре. Његов пратилац Дионизије није се много бринуо за те ствари; ишао је немарно а његов провидни хавелок весело је лепршао по ваздуху.

— Уђимо овдје; крчма је сиротињска, али је вино поштено.

— Како хоћете, одговорио је Никола и скрене са својим знанцем у дугу тамну зграду. На прагу је стајао крчмар, дебео човјек с чемерним лицем и писаном ћепицом на глави. Крчма је била заиста сиротињска. Са таванице је висила умазана свјетилка и расвјетљавала четир бијела дувара. Столица није било; поред дувара дугачке, црвено обојадисане клупе; столови грубо издјелани и још влажни и умазани од разливеног пића.

— Све још као некада!... Дионизије се обазре по соби и особит осмијех затреперио му је на уснама. — Цијеле дуге вечери проводио сам у овој дроњари; онда кад сам био још велик и поносан човјек... кад је још била будућност предамном. Зато залазим најрађе овамо.

— Зар сте и Ви били некада велик и поносан човјек?

— Не говоримо више о томе... пијмо!

Сањиви крчмар донио је вина, застао за тренутак поред стола проучавајући своје госте и повратио се вратима.

Никола је окусио вино, затим се наслонио на зид и загледао се у таваницу. Из очију сијала му је некаква сањивост, нешто пола весело пола тужно. Запалио је цигарету.

— Да, Дионизије... то Вам је живот, тај мој живот! Путовање... човјек нема дома и не знате шта је то дом. Особито у неким часовима, на бадње вече, рецимо, човјек би најрађе плакао. Осјећа се тако усамљен и... стар! Да стар! Чини ми се, као да имам сав живот за собом... као да се клатим по свијету само још за то, јер тако треба... Да, да, кад пијем то чудновато вино са Тршке горе, увијек ме обузме меланхолија.

Дионизије је наслонио главу међу дланове. Чаша му је била празна.

— Видите, мени не треба ни вина с Тршке горе; прескупо је за мене. И без вина ме обузме меланхолија, само ако изађем на улицу и видим неколико глупих лица. Па ни то не треба. Кад сједим у својој соби, морам да радим цијелом главом и цијелим срцем или да мислим ма на какву глупост; кад бих мислио на себе, узео бих конопац и објесио бих се; на таваници у мојој соби има јака гвоздена кука, враг би је знао, чему је. Мене здраво женира та кука, љути ме.

Дионисију је дошла крв у лице и његова чаша била је опет празна.

Никола је дрмао главом; погладио се по челу и гласно се насмијао. Одјекивало је самотно и досадно као у костурници.

— Но, но... молим Вас! Тако далеко није потребно тјерати те ствари. Живи се, како се живи. Све зависи од човјека самога. Ако Вам се догоди штогод глупо, увијте се у капут и замишљајте, да Вам се није ништа догодило. Човјек је несрећан само за то, јер се жали на своју несрећу. Замислите, да красно живите, и живеће те красно.

Дионизије се насмијао.

— И тако даље!... А јесте ли већ кадгод умирали?

— Никада — одговорио је Никола зачуђен и престрављен.

— Видите, ја умирем скоро свако вече. Чини ми се, да ми се приближује мој задњи час. Срце ми застане и у прсима ми је празно. Не можете замислити, како је човјеку кад умире. Сјећа се, да у свом животу није учинио ништа добро, ништа велико и од жалости и кајања умире му и душа. Само зато бих радо испразнио и најмањи преградак својег срца, да ми не буде тако тешко кад дође задњи час...

— Шта Вам не пада све на памет!

— На страну с тиме; то су горке ствари... а вино је слатко...

И Никола је наручио другу флашу. Ћутала су неко вријеме обојица. Никола се играо с чашом; напошљетку је мало пригнуо главу и погледао Дионизију право у очи веселим, скоро дјетињским погледом.

— Да ли се опоменете кадгод Јелене?

Дионизију се чело намрштило и у јабучице му се дигла румен.

— Да, сјећам се, одговорио је споро и некако зловољно, погледао је Николи у лице и кад је примјетио његов невини осмијех, стискао је уснице; затим је натолио вина и испразнио чашу на душак.

— Сјећам се, да... некад сам путовао — изгубљен човјек — по нашој пространој домовини и тако сам дошао у најљепши крај на свијету. Зелена долина, усред долине поток, уз поток бијелим пијеском посута цеста и уз цесту, скривене у дрвећу, лијепо окречене куће. Над долином низак хумак, обрастао високим кестеновима. Тако сам путовао гори по бијелом путу испред високих кестенова. Срце ми је било мирно и лако, и ако је обућа била подерана и моје чакшире отрцане... И тада сам видио женску, какву нисам видио у свом животу ни прије ни послеје. Прошла је поред мене, бог зна откле; ја сам се прислонио уз кестен, кестен и бијела цеста и сва зелена шума заиграла је предамном. На завијутку нестала је за кестеновима бијела хаљина и нестало је два велика, мокра, невина ока... Шта ми-

слите, шта сам хтио да учиним са собом у том тренутку?

Никола га је питао очима.

— Погледао сам на дебелу грану над собом и било ми је жао што нисам имао конопца уза се...

— Не будалите... то је екстравагантно, ништа друго!

— Није то екстравагантно. Помислите!... Човјек угледа пред собом нешто чудновато и упозна, да је то једина сврха његова. Ако уједно и упозна, да ту сврху не може постићи, шта му последије тога остаје, питам Вас? Ако је паметан, објесиће се и ствар је свршена! Ну, ја се нисам објесио а ни не мислим се вјешати. Мени је суђено, да носим то бреме до краја...

Никола је ћутао и играо се прстом по разливеном вину на столу. Осмијех је нестало с његова лица.

— Зашто је нисте потражили?

Дионизије га погледа зачуђено:

— Она сама радо би се разговарала с Вама, — додао је Никола тише и с напором, не погледавши Дионизија у очи. Затим је махнуо руком и наставио брзо и узбуђено:

— Ви сте, опростите, чудан човјек! Те екстраваганције... враг их све однио! Зашто не живите, као што живи остали свијет? Заиста, Ваша судбина није лијена и Ваш пут је био трновит. Али могли сте изабрати сами широки бијели друм, и не бисте имали невоље. И своје високолетеће сврхе лако сте могли постићи; а овако их нећете постићи никада. Сами сте простирали постељу!

— Зашто сте се узбудили? — одговорио је Дионизије мирно и лако. — Заиста, било ми је отворено сто путева, али ја идем рађе по трњу него по блату. Особито те широке цесте, јако су блатне. Али, најзад: зар ми је данас рђаво? Дијурниста! — Ко би се потужио на то? Истина, могло је бити друго што, и чудновато је, да има толико људи на свијету, што су потпуно незналаце и неморални људи и поред

У Н И В Е Р З И Т Е Т С К А Б И Б Л И О Т Е К А

свега... нису дијурнисте. Али напошљетку ваља и промислити: шта би било с тима сиромацима, кад бих ја сио на њихова мјеста? Као што вели Хајне: „Овоме бисер, а ономе рџа.“ Тако је све у реду.

— Пијмо, направили сте ме нервозним.

Али Дионизију је вино ударило у главу и њиме је овладала особита веселост.

— Како сте Ви добар човјек, Никола Никићу! Јесу ли сви банчини агенти тако добри људи?... Прије, кад сте ми рекли, да би Јелена радо говорила са мном, било Вам је тешко при души. Ви сте наиме, у њу заљубљени...

— Ја?

— Ето, вид'те! Такве ствари познају се на очима. Погледали сте у страху и у том тренутку био сам увјерен, да сте заљубљени у њу. Нема ту ништа рђаво ни зазорно. И ја сам заљубљен у њу и кажем Вам: дао бих своју десну руку, кад бих могао пољубити чипке њеног одијела... Пијмо дакле! — И ипак сте ми рекли, да би радо говорила са мном; тако штогод тешко се говори, ако је човјек заљубљен... Не љутите се, молим Вас!...

Николи је било непријатно; чинило му се, да је нечија туђа рука отворила врата његовог срца и да премеће без поштовања по тајнама, што их је скривао пред самим собом. Дионизију се познало, да је много пио. У суве образе ударила крв, свијетле очи јектичавог човјека свијетлиле се особитим сјајем. Говорио је брзо и с насладом, као што говори човјек који нема често прилике, да испразни своје срце.

— Ви сте племенит човјек, зато се пред Вама могу понизити. Каткад, видите, чини ми се, да мислим превисоко о себи, да се све то, што сањам о својој будућности, неће никад остварити. У тим жалосним часовима осјећам, како ниско стојим, — тако ниско, да би требало надчовјечанске снаге, ако би хтио попети се чак горе, куда гледам у својем дрхтавом очекивању... Али то је већ рђав знак, што сањам. Што су љепши и дрскији снови, тим је прљавија јава; тако је увијек.

И по љепоти и дрскости својих снова закључујем, да је мој положај јако жалостан... Је ли Вам дуго вријеме?

— Није, али ја мислим, да се без потребе одајете песимизму.

— Варате се, нисам песимиста. Да сам песимиста, оставио бих на миру своје увјерење и своје високе планове и бринуо бих се једино, да се докопам ма каквим путем што бољег хљеба. Али на жалост нисам песимиста и зато се никад нисам бринуо, да се докопам тог жељеног хљеба. Ручавао сам своје увјерење, а вечеравао своје планове.

Пио је брзо, те му се разлило вино по прсима.

— Немојте мислити да булазим. Бојим се, да не свршим свој живот бескорисно. Сањао сам доста; сад су моји снови конкретни предамном и разређујем их свјесном руком. У мојем столу све је пуно исписаних папира, а у глави ми је још више мисли. Израчунао сам тачно, колико ће времена требати, да сазидам ту кулу, двије и по године, то јест тридесет мјесеци. Ни више ни мање. Сад ће престати сва непредвиђена разузданост фантазије, и почеће хладно, филистарско дјело.

— Какво ће бити то дјело?

— Кула: камен на камену; да Вам покажем један само, не би сте разумјели вриједност и значење... Пола историја, пола филозофија; не спада ни у једну рубрику. Већином слично трагедији; ко буде писао историју нашега народа — не ту официјелну историју, што се бави спољашношћу — тај ће писати прве чинове трагедије; главни јунак је пасивна натура — кажу, да такве природе не убрајају у трагичне, али естетичари су аботни људи. Експозиција је тако јасна и конфилкат тако природан, да је катастрофа неизбјежна, ако богу не буде жао тог јадног јунака. То је оквир, главна црта, али главна ствар није. Мене занима највише тај дио трагедије, што се баш сада догађа. Тај дио је наиме хумористичан интермезо...

Никола је ћутао. Слушао је Дионизија и туга му се свила око срца.

— Ви сами, Дионизије, тај сте јунак. Шта сте направили од своје младости? Раздробили сте своју снагу у маленкости, изгубили сте се у сновима...

Осјећао је да говори безобзирно, али ријечи су му силом долазиле на језик.

— Величанствено дјело пред собом, али ако ступите корак напријед, побјегне и дјело; никад га нећете достићи, никад довршити... Као човјек, што иде равним путем о поноћи и утркује се с мјесецом: јури а и мјесец бјежи међу облацима, стане а и мјесец стане; не прстиже га никада... Такве планове никада започетих и никада довршених дјела шаље Бог на утјеху несрећним људима, тим пасивним јунацима што их живот убија, јер га не разумију.

Дионизије је преблиједио, а Николи је било да се заплаче.

— Опростите ми, Дионизије, нисам Вас хтио жалостити. И вјерујте ми, да гледам у Вас и у Вашу будућност с веселим очекивањем и да ми више вриједите, него гомила оних људи, што раде а боље би чинили и више би користили, да стоје прекрштених руку. Не срдите се на мене, Дионизије!

Дионизијево лице остало је тамно и озбиљно.

— Зар није скоро вријеме? Да се не закасните?

Никола је погледао на сахат, затим је дозвоа крчмара и платио. Отишли су ћутке, а у вратима ухвати Дионизије Николу за руку и рекне му маловажним гласом и као мимогред:

— Замишљајте да нисам говорио ништа. Каткад ми долазе на уста ријечи, које имају с мојим мислима мало посла. Ако Вам се чини, да сам наиван човјек, варате се... И још ово: кад видите Јелену, не спомињите јој о мени ни ријечце. Није ми пријатно, кад говоре о мени људи, које... поштујем...

Опростили су се на сред улице. Кад се Дионизије већ окренуо и стао корак

у страну, држао га је Никола још увијек за руку. Било му је тешко и радо би био рекао још коју љубазну ријеч, али се женирао, као да стоји пред човјеком већим и племенитијим од себе. Гледао је за њим, кад се већ љуљао само још нејасан, црни стас по слабо расвијетљеним улицама.

— Збогом остајте, Дионизије!

Дионизије није се више освртао; не-стао је за углом, а кораци му се не чуше више.

Никола се журио, јер је било касно, а пут до жељезничке станице био је још дуг. Земља се већ осушила, али било је хладно као у новембру. Свјетиљке су гориле мутно и досадно а људи скоро није ни било на улици.

Љутио се, што се загријао без узрока и са свим неоправдано и што је говорио тако кривично и сурово, као никад дотле у својем животу. Никола Никић био је миран, озбиљан и поштен човјек, као што су сви они људи, што имају једра, пуна лица, јасне очи и густу косу. Није никад никога жалио; био је срећна натура, која се никад не похрва са животом, која зна рећи истину немилосрдним ријечима и ради поштено, не имајући због тога штете.

На станици је било живахно. Перон је био пун и само су још заостали путници стајали пред благајницом. Никола се пожурио за карту, прогурао се кроз гомилу и ушао у купе другог разреда.

У купеју није било никога, а то је било Николи са свим по вољи. Али је по свој прилици неко тек изашао из њега, јер је јако мирисало по парфиму и добром дувану... Влак је зазвиждао и плинске свијетиљке пред жељезничком станицом нестале су у даљини.

Никола је одгрнуо завјесу на прозору. Ноћ је била прекрасна, сво небо осуто звијездама. Између високих брегова издигао се мјесец, велик и црвен, али још хладан и без свјетлости. Што се више дизао, тим се већма ширио сребрни колобар око њега; црвена боја блиједила је, и уједанпут је добивала зраке и топлину. Пруга се вила

по неизмјерној равници; тек тамо далеко, у тамној ноћи, ширила се тамна стијена шумска. Поред пруге текла је широка ријека. Каткад се учинило Николи, да чује њен мукли шум. Од часа на час засвијетлио би се талас у дрхтавим зрацима мјесечине, као кад падне сребрна шкољка на мирну, глатку површину.

Никола је гледао, али му се полако спустио дријемеж на трепавице. Од попијеног вина било му је топло, само му је кадкад шинула по хрпту и ногама пријатна хладноћа. Увио је капут тјешње око кољена и наслонио је главу на прозор.

Мислио је само нејасно; мисли и слике су се наизмјенице појављивале у његовом сјећању без особите везе. Али осјећао је на срцу непрестано још нешто тешко. За часак није могао да се сјети, шта је то урадио рђаво, како се огријешлио. Али у час му је дошло пред очи лице Дионизијево, и зазблело га је по цијелом тијелу.

— Моје срце је тврдо... опрости ми, Дионизије, као што Бог опрашта!

Трепавице су му се некако уздигле и у полу сну обазро се по широкој равници. Сред пољане стајало је голо, осушено дрво; дугачке гране пружале су се и сизале у ширину као похлепне коштане руке. Али Никола је познао, да то није било голо дрво и да то нису биле осушене гране.

Тамо по пољани ишла је смрт силним корацама; кад дигне косу, сегне њоме до неба. Ишла је по пољани и махала је силном косом и падале су главе љепоцвјетних ружа. Никола је опазио међу њима главу Дионизијеву: упали образи, јектичаве очи. Коса је зазвиждала ваздухом и — —

Никола је уздахнуо дубоко и трепавице му се спустише на очи.

II.

Воз је зазвиждао, вагони су се стресли и стали. Никола се тргао; скочио је пре-страшен у вис, погледао кроз прозор

и прочитао натпис на ниској станичној згради.

— Орешник!

Усамљена станица, удаљена од села добра по сахата. Никола је журно зграбио свој мали ковчег и изашао из купеја. На перону није било скоро никога. Сањиви чиновник стајао је поред пруге; на клупи поред врата сједила је згрчена жена, завијена у дугачку тамну мараму, тако да се видио само њен коштани нос. Свијетилке су горјеле биједно; расвјетљавале су тек за нужду перон и зграду.

Никола се осврнуо; никаквих кола и у опће нигдје живе душе. За жељезничком станицом распростирала се мрачна и тиха равница; пут посут бијелим каменом, свијетлио се на мјесечини.

Завукао је главу дубоко у огрлицу и пође путем.

Чудно је човјеку, кад је сам насред самотне, неизмјерне ноћи. Чује одјекивање свог хода и стане; чини му се да неко иде за њим. Обазре се а наоколо стоји ћутљиво, тихо дрвеће; ни листак се не миче. Обузима га особит осјећај, — није страх, него нешто слатко, немирно. Мисли му добијају крила, пењу се слободно ка звјезданом небу, лепршају крилима поред сребрног мјесечевог прстена... Долазе успомене, јасне и бујне као никада. Што је човјек доживио, види у особитој свјетлости; копа бисере из своје прошлости...

Никола се сјетио, како је овуда ишао први пут. Овај му се пут чинио тада досадан и свагдањи. И још није добио у Орешнику поштеног конака; спавао је на тврдој постељи и сањале су му се саме глупости. Идући дан упутио се у замак послом. Господар га је примио пријатно; кад су сједили послуже свршена посла при чаши вина, ушла је у собу господарева ћерка. Никола је устао и поклатио се; осјетио је у образима топлоту и од тога тренутка понашао се неприлично и дјетињасто.

Јелена Ратејева била је тада седамнаесто-годишња, једва развијена дјевојка.

Тијело јој је било витко и гипко, кретања су јој била мека као таласи, као што их имају обично само удате жене. Пўт њенога лица била је чудновато фина, прозирна и бијела, надахнута румени тако лако, као да на образима одсијева ружи-часта боја тапетā или црвених ружа у врту или дрхтава самртна свјетлост зашлога сунца. Очи су гледале јасно, не-како зачуђено, као што гледају очи дво-годишње дјецe.

Никола је говорио с њим тек неколико ријечи, неколико уљудних фраза. Идући дан се опростио и кад се враћао путем према жељезничкој станици, видио је, да се измијенило све у њему и око њега. Видио је сву чудновату љепоту овог уса-мљеног краја, јер се и сам осјећао усамљен и тужан.

Сретао се доцније с Ратејем често у вароши, и у јесен, у октобру, отпутовао је по други пут у ореовски замак. Пу-товао је послом, који никако није био потребан а дао би се обавити писмено. Али Ратеј га је звао, и Никола се на пошљетку одлучио, и ако је био незадо-вољан сам са собом. Кад је купио карту, стајао је још неко вријеме на перону и било му је да се врати. Али ипак је ушао механично у купе, као да га је водила невидљива рука. Било га срам, а срце му је било весело и узнемирено.

Ти октобарски дани били су необично лијепи. Ваздух је био чист и свјеж, сунце је сијало још увијек прољетним жаром и само се на пољу и по дрвећу познавала касна јесен. Пут што је водио међу ке-стеновима уз бријег, био је сав покривен широким, златножутим лишћем; падало је на земљу споро, вјешало се о доње грање, трептало је и лепршало по ваздуху, као да се брани од своје судбине задњом не-свјесном снагом.

Никола је остао у граду три дана и кад се враћао у град, добиле су му очи таман и мутан израз, показале су се боре на његовим уснама.

У то доба био је у замку свагдашњи

гост Албин Рекар. Никола га је познавао још од прије и није му био симпатичан. Рекар је био млад човјек, имао је једва три-десет година, јако елегантно обучен, и врло образован. Лице му није било особито лијепо; очи дубоке, а поглед блазиран, поред усана двије оштре, дуге боре, које су показивале само поуздање и презир. Али кад се смијао, засијала би му у очима и на лицу весела, сигурна разузданост, и у таким тренутцима чинило се Николи, да га моли за опроштење, да се понижава на неки начин пред њим. Рекар је био сликар; радио је мало, а путовао је много. Бавио се у Орешнику, свом родном селу, само случајно и за неколико недјеља.

Стари Ратеј бринуо се само за своје огромно имање; ријетко кад да дође у друштво па и ручавао је најрађе сам; кадкад га до у вече није било код куће, а кад се вратио, био је уморан и легао је одмах да спава. Био је ђутљив, осоран човјек. Густе обрве падале су му скоро до очију, стаса је био широка и плећата; ишао је, као да носи на раменима тешко бреме. Жена му је била припроста и имала је највише посла са слугама и слушкињама.

Рекар се у замку сасвим одомаћио. Подигао је на дворишту једноставан атеље и кад би изишао из њега и стао на праг имао је најљепши изглед у долину. Твр-дио је, да тамо доље не може да ради, јер се осјећа тијесно и понижен, ако му атеље не стоји бар тако високо, као средње велик торањ. Обично је сједио на клупи, пушио цигарете и гледао у долину полу-затвореним очима. Затварао се у атеље само онда кад је био рђаве воље.

Тога дана, кад је дошао Никола у по-сјету, било је у замку повеће друштво: учитељ из Орешника, неколико чиновника и једна млада госпођица, кћи неког по-сједника из околице. Вратила се прије кратког времена из вароши и на радозна-лом скоро лукавом јој лицу познвале су јој се још пошљедице инштитутског жи-вота.

Сједели су сви под крошњатим кестеном пред замком. Ратеј је стајао на прагу, огрнут лаким јесењским капутотом; одлазио је од куће. Кад је видио Николу, засјало му лице; поздравио га је пријазно, скоро искрено, а затим је повикнуо у кућу:

— Је ли приправљена соба?

Изнутра је одговорио танак глас и неко се журио брзим корацима уза стенице.

— Данас имате друштва госп. Никићу... послужите се њиме! И онако је недјеља, а осим тога морам послом. Сјутра ћемо свршити своје ствари... Идите дакле и представите се! Збогом!

Стиснуо му руку и кад је пролазио мимо друштво дигао је мало шешир ни не погледавши на њих.

Први је устао Рекар и поздравио Николу веселим и разузданим лицем.

— Солидност нам долази, у друштво, господо... Живели Никола Никићу! Шта има новог у вароши?

— Нема ништа ново. Клањам се гђе Јелена!

Прошла га је топлина, кад је стиснуо њену уску, бијелу руку и нагнуо главу у полусвјесној жељи, да пољуби те дјетињске прстиће. Обазро се замишљен по друштву: досадна, папирната лица. Рекар му је погледао у очи, развукао уснице у једва видљив осмијех и окренуо се на страну.

— Хоћете ли с нама у Лешевје, господине... Никићу? питао је учитељ, сув човек с ретком, црвеном брадом и збораним, од рада или бриге упалим лицем.

— У Лешевје?

— Тамо је ноћас част, — тумачио је Рекар. — Разумије се да ћете с нама другог посла и онако немате...

Никола је сједио четврт сахата с њима, али било му је некако непријатно. Осјећао се усамљен као човек који зна, да друштву није неопходно потребан. Мало посијле тога устане и оде у своју собу, да се умије и да оснажи одијело.

Из собе се видило само по шуми и уској долиници, што је лежала међу бре-

говима као зелена ластавица. Замак је стајао на рубу ниских степена, што су се уздизале скоро непосредно и стрмо из равнице.

Лак вјетар је превијао врхове кестенова; шумило је непрестано и скоро се видјело, како се полако одвијала с грања жуто лисната одјећа. Каткад се уздигао поједини лист над врх дрвета, стресао се као у страху и нестало га у грању. Сунце је стајало већ ниско на западу, и ако је било још рано пошље подне. Његови зраци били су свијетли и топли.

Николи је било око срца тужно, ни сâм није знао за што. Чинило му се, да је слаб и мали и непотребан, да нико не би зажалио, кад би тог часа склопио очи за навјек... Најзад је стресао главом и пошао по соби чврстим корацима. Те мисли учиниле су му се смијешне и дјетињасте.

Пошље подне, скоро пред мрак, одвезао се с друштвом у Лешевје. Сјели су на двоја кола. У првима су сједели Рекар, Јелена, Никола и она госпођица из вароши, у другима су били три чиновника и међу њима је сједила једна досадна женска са широким бијелим шеширом. Никола је прије није никад ни видио.

Путем говорио је скоро једини Рекар, који је био необично весео. Запалио је безброј цигарета, али сваку је бацао пошље првог дима у дугом луку преко друма. Николу је женирао његов дубоки свјетли поглед, — поглед људи, који живе свој прави живот само за себе, кад их нико не види.

Сјећао се Никола, да су говорили путем о Дионизију. Рекар се наслони на сједиште, погледао у небо и изговорио особитим, напола шаљивим, напола горким нагласком.

— Да... Дионизије... Ви га познајете, Јелена?

— Не познајем, али рекли сте већ, да је ишао овуда околу; радо бих га упознала.

— Интересантан човјек. Из нашег је друштва. Ја мислим, да бих живио на његовом мјесту исто тако као што живи он, — и обратно. Да он има новаца, трошио би новац и самога себе и своју снагу и своје тијело и своју душу... као што радим ја...

Јелена га је погледала престаашеним очима, али он је није видио.

— Тако је код нас. Реците ми човјека, који је био створен за то, да направи нешто велико, — и који је заиста нешто створио! Раде само они, што нису створени зато; хвала им — јер тим већа је њихова заслуга!... А ипак би било криво, да такав човјек створи оно, што је у њему од рођења... Али овако, носи са собом своју велику задаћу и убија себе свјестан, да је неће испунити никада, да живи без циља и користи. Јер то је правило, које се не да уништити и које не познаје узвратка: неки се убију прије времена сами, а неке униште други. Дионизије убија себе сам, а други га помажу у том, колико год могу, — а ја. — —

— А Ви?

Рекар је спазио њено уплашено лице; одмануо је руком и гласно се насмијао.

— О мени није говор...

Нагнуо јој се ближе и помиловао јој је руку. Никола је погледао на поље; кад се Рекар насмијао пролазила му је зима кроз кости...

Пут је био дугачак. Вио се међу ливадама и пољима, поред усамљених кућа и појединих гомила голог дрвећа.

На отвореној пољани био је вјетар снажнији и разносио је задње остатке лишћа наоколо по лединама. Кад су се приближили Лешевју, сунце је зашло а мрак се ширио преко цијеле равнице...

Слава се обавила још пошље подне; светили су читаоничку заставу. У вече била је забава у читаоничкој дворани. Рекар није гледао много на позорницу, гдје су играли глумци дилетанти стару неку игру; посматрао је слушаоце и забављао се изврсно. Ни Јелену као да ни

су особито занимале ствари на позорници; али лице јој је било срећно: образи свјежи и врући, очи веселе. Никола се није бринуо ни за позорницу ни за слушаоце; био је рђаве воље и замишљен. Пошље игре зашљевали су сеоски пјевачи неке пјесме и ти стари, једноставни, меланхолични напјеви утјецали су на Никола чудноватом снагом; дођоше му сузе на очи. Погледао је нехотице Рекара; видио је мраморно лице и, очају сличну жалост, у очима...

Пошље забаве задржали су се у крчми једва по сата, затим су се упутили кући. Ноћ је била лијепа, и ако је била половина неба застрта прозирним облацима. Каткад се пут засвијетлио у мјесечини, а одмах су опет поплавиле пољану широке сјене.

Никола је ћутао а госпођици поред њега било је дуго вријеме. Није га ништа узнемирило, кад је гласно зијевнула и наслонила се на његово раме. У другим колима су се смијали, да се разлијегало по тишини наоколо.

Рекар и Јелена сједили су близу једно уз друго и говорили мало и полугласно. Никола је опазио, да су се држали за руке а и видио је, како су се свијетлиле Јеленине очи мокром ватром.

Рекар је наредио кочијашу, да стане.

— Шта мислите, зар не би било боље, да се мало шетамо?

Никола је разумио особит наглас у Рекаревим ријечима.

— Не... возићемо се полако... Дођите за нама...

Хтио је рећи још нешто, али је ућутао и у образима је осјетио хладноћу.

Јелена и Рекар заостали су од остраг. Никола се осврнуо; видио је на друму два тамна стаса, гдје су се спојила у један.

— Возите као и прије... пут није више тако дугачак!

Доцније је заклопио и очи и застењао, кад се сјетио те вечери. Небо се распостирало пусто и неизмјерно над усамљеном околином; сјене су бјежале преко

равнице, сизале силним рукама са свију страна и легле хладне и тамне на његову душу.

Госпођица се наслањала јако на његово раме; кад се нагнуо и погледао јој у лице, опазио је да је задријемала...

Јелена и Рекар дошли су у замак по сата доцније. Никола није чекао на њих; одмах је отишао у своју собу и свукао се. Кад је легао на постељу, дошло му је на ум, да је прљав и себичан човјек, и да је његова туга нечиста и неоправдана. Уздахнуо је и заклопио очи, да заспи, али није могао заспати до зоре.

Сјутра дан до подне свршио је с Ратејем своје послове, затим је отишао да шета.

С Јеленом и Рекарем срео се тек при вечери. Ратеј је точио јаког вина, а Рекар и Никола пили су много. Никола је погледао Јелени само једанпут у лице, а доцније није више имао снаге, да је погледа. Очи су јој се измијениле; гледале су замишљено, а уједно било је у њима некаквог самопоуздања, одсјев неизмјерне, побједоносне радости; образи су јој били блиједи као и прије, али то је била бледоћа усијаног жељеза, уснице су биле напете и живахно црвене.

— Како напредује Ваше дјело, госп. Рекаре? питао је Ратеј с једва видљивим ироничним осмијехом у очима.

Рекар је слегао раменима без одговора.

— Зашто нам не рекнете ништа о својем великом дјелу? Затварате се, као да се бојите наших очију. Али чувајте се!... Ја ћу доћи једанпут и ушуњаћу се тихо, полако... нећете ни осјетити, кад Вам будем стајала за леђима... па послје опет на прстима, тихо полако — —

Рекар ју је погледао тамним погледом, пуним мржње, и ријеч јој је застала. Видило се, да је силом задржавала сузе и јецала је поплашено: — Нисам мислила озбиљно... нисам Вас хтјела ражљутити...

Рекар је одговорио кратко и хладно:

— Ни ја нисам мислио озбиљно!

Затим је наставио лако и скоро весело: —

То је дјело једно од оних, господине Никићу, о којима сам Вам говорио путем. Од оних дјела, која нису никад довршена. Дјело само по себи је величанствено, као што је величанствено све, у чем почива сва човјечија душа. Али то је: — то дјело није никад започето и никад свршено. Познаје га само онај, у чијој души спава и радује се због њега у својим најљепшим часовима. Жалосна је то ствар, кад се промисли... Само каткад падне искра тог зачетог а никад рођеног дјела и добије тијело. И то само већ је нешто: људи се диве тој усамљеној искри, том отпатку бескрајног богатства; како би се тек чудили, да виде богатство само! Али вид'те, то се неће никад догодити. Јер као што рекох: — ти људи, што су створени за та величанствена дјела — сјећате ли се? Но, видите!

Јелена се макла на столици, устала је брзо и отишла из собе. Рекар то није скоро ни опазио; говорио је даље и пио. Николи је било око срца тешко.

Кроз неколико минута Јелена се вратила у собу, а лице јој је било озбиљно и жалосно.

Рекар је наслонио главу на длан, и изненада ударио руком о сто и рекне чврстим, скоро осорним гласом не погледавши ником у очи: — Од свију тих људи ја сам најслабији и најневреднији... Знам, да ће ово бити моје пошљедње путовање и да ћу се тада дефинитивно упропастити, — али успркос томе идем. Лишће пада а кад пада лишће хвата ме судбина за руку... Господине Ратеју, хоће ли трајати моје имање још двије године?

— Како Вам је воља... Узели сте ме за татора, новац је Ваш. Али као што знате, кућа је већ у туђим рукама; остаје још нешто имања.

Рекар је гледао тамним погледом преда се. Најзад се погладио по челу и лице му се засвијетлило.

— Зар ћете сад да одете одавде... господин Рекаре? питала је Јелена тихим гласом; образи су јој били блиједи, а на усницама се појавиле двије боре, којих није прије било.

— Морам!...

Наставио је јецајући и неодлучно:

— Најзад... Бог зна, шта ће се догодити... А и опасности нема баш никакве. Што сам говорио биле су само... апстрактне фразе. Морам у свијет... ради свог дјела... Овдје ми је тијесно... само ако се макнем лактовима, ударам о плот...

Јелена је гледала у њега непрестано великим, мокрим очима.

Никола је устао; осјећао је дубоку мржњу према том човјеку и пљунуо би му најрађе на лице. Али уједно му је било око срца, да клекне преда њ и да га моли да остане...

— — — — —
Тако су долазили у његову душу пређашњи часови и тадањи болесни немир спајао се са садашњом тихом тугом у особито, слаткотужно расположење...

Негдје у близини залајао је пас; Никола је дигао главу и опазио, на своје чудо, да је прошао сав дугачки пут до села. На улици, иза засађеног дрвећа, стајале су ниске куће. Било је већ близу зоре и погдјегдје се свијетлио прозор.

Куцнуо је руком на врата гостионице; последије дугог времена чули се кораци и дошла је да отвори стара, сува жена, завијена у јасну мараму.

— Еј, добро дошли, господин Никола Никићу!... С јутарњим возом?

— Је ли соба празна?

— Празна је, само постеља није начињена. Стрпите се, одмах ће бити све готово.

Ишла је пред њим с распламтелом свјетилком у руци по дрвеним, изједеним стеницама на једини кат.

У соби је било дима; зидови су били голи и тек недавно окречени; само је над креветом висила икона.

Жена што је дошла да отвори, донијела је покриваче и креветно одијело. Никола се изувао.

— Има ли што новог у замку?

— Ех... у замку!...

Одговорила је отегнутим гласом, у ком је лежало нешто сажално и уједно ненавидно.

Никола је престао с изувањем и погледао је.

— Но?

— Све заједно иде као рак... та виђећете и сами... Стари пије и запија а кћи...

— Шта је с њом?

— Шта је с њом? Ја не знам, шта је с њом... ту, Бог нек јој буде милостив... Лаку ноћ и добро спавали!

Никола се узнемирио. Имао је до душе своје назоре о женском брбљању, али ипак му се срце стезало у неразумљиву страху.

III.

Ручао је у Орешнику, а последије јела упутио се у замак. Било му је тешко и непријатно, кад је ишао познатим путем уз бријег. Тада је била касна јесен а данас су се кестенови зеленили и дувао је влажан априлски вјетар.

Око замка било је све тихо; слуге су биле на пољу. У кући му је дошла у сусрет госпођа и Николи се чинило, да се јако постарала. Црте њеног некад лијепог лица биле су оштре и дубоке, очи су лежале у црвено обрубљеним јамама. Обучена је била као слушкиња; на глави је имала подвезану мараму, испод које је вирило неколико праменова сиједи косе.

— О, ... добро дошли, господине Никићу!

Обрисала је руку о кецељу; Николу је развеселио израз искрене радости, што се приказао у њеним очима.

— Мој муж је у великој соби; молим Вас, идите онамо!

Ишла је пред њим и отворила је врата.

— Господин Никић.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Ратеј је сједио за столом, који је био сав покривен папиром. На десној му је страни стајао на сточету послужавник с флашом и чашом. Пружио је руку преко стола, поздравио је Николу и наредио да се донесе још једна чаша и нова флаша.

Николи се чинило, као да се Ратеј у току године подебљао и да му је лице црвеније и надуваније, него прије.

Говорили су хладно и мало, као да су се тог часа један од другог отуђили. Никола је опазио у Ратејевим очима нешто лукаво, нелијепо. Исто му се тако чинило чудно, да је Ратеј у свом понашању и у својим ријечима некако наглашавао, да као посједник стоји више над једним обичним агентом банке. Никола је био у неким стварима врло бистар и тако је познао већ по том понашању, да је Ратеј забразио; — али како далеко, то тада још није мислио. Погодио је отприлике тек доцније по различним знацима, по зловољним, на пола разумљивим, ријечима и по нервозности, којом је Ратеј избјегавао разговор о господарству. Прије у опће није хтио да говори о другим стварима. Будући да је Никола сада имао више послова по околним селима, дознао је од других људи да се Ратеј ненадно и са свим измијенио; пио је и картао се, на пољу и у шуми није га било више...

Николи је било неугодно поред тог човјека и одговарао му је најзад присиљено и кратко. Ратеј је гледао у њега са својим малим, тупим, заливеним очима; уснице су му биле дебеле и мокре; говорио је гласно и некако рапаво, а смијао се јако, да му се тресло дебело тијело. Што је више пио, био је већма разговоран, примакао је своју столицу ближе Николи, метнуо му своју руку на раме и климао му главом. Николи је била одвратна тешка винска сапа, што је долазила из Ратејевих уста.

— Јесте ли чули о Рекаревој несрећи?... Сам је рекао да ће да пропадне, и вид'те, — пропао је. Испунила се судбина...

— Колико има истине у томе?

— Све је истина, господине Никола Никићу! Судбина његова испунила се. Живот га је убио, као што је сам хтио.

Ратеј је говорио споро и гледао Николи лукаво у лице.

— Као што је сам хтио, запамтите то, господине Никола Никићу!... Људи лажу страшно... Људи лажу, лажу!

Крв му је залила образе и ухватио је Николу чврсто за руку.

— Зар сам му ја заповидио, да иде по свијету, да се упропасти? Ја му нисам ништа заповидио; стајао сам по страни: — Ради, како те воља! — Зар сам ја његов опомињач? Имање је било његово; захтјеваш ли новаца, ето ти га, твој је!... Људи лажу, лажу!

— Ви нисте криви, имате право!...

Ратеј је за тренутак ћутао и гледао Николи пажљиво у очи, као сумњајући у искреност његових ријечи.

— Кад бих узео све његово имање, не би ми се ни познало; имао сам доста... Зар је био гријех, што сам купио његово имање? Да нисам ја, купио би ко други. Плаћао сам, како је сам хтио, — моје су руке чисте... Ви сте паметан човјек, Никола Никићу, с Вама се даје лако говорити... Помислите, молим Вас, зар има гријеха у томе, што сам купио Рекарево имање? Зар сам га упропастио, ако сам му исплаћивао новец? Зар има каква гријеха у томе?

Никола је видио, да у ствари није било гријеха, али успркос томе Ратеј му се трепутно чинио одуран и суров.

— Људи лажу. Веле, да сам га уништио својом услужношћу, — да сам пустио дјете на улицу... Веле, да сам се полакомио на његову кућу, његово поље и његове шуме... да сам куповао од дјетета како сам хтио... Веле, да сам згријешо гријех, који није записан ни у божјим заповједима, ни у људским законима, а који је ипак велик гријех... Одговорите ми Никола Никићу!...

Никола је ћутао; најзад се обрнуо на страну и изговорио неодлучним гласом:

— Нисам Ваш судија, господине Ратеју!

— Само говорите, реците само јасно своје мисли, Никола Никићу! настављао је Ратеј брзо и мало дрхтавим гласом. — Ја знам, како је у Вашем срцу овог часа. Имате потпуно право; Ви сте бистар и паметан човјек. Погледајте ме, ја сâм осјећам тај гријех, што није нигдје записан! Ја знам, да то имање није моје, да лежи божја рука на њему. То поље неће никада родити, и јеле ће се посушити у тим шумама, све по реду. С тога на страну! Никад нећу орати на том пољу и никад нећу сјећи по тим шумама...

Дигао је чашу.

— У тој чаши, глете, растопљена је величанствена јелова шума; Бог зна, можда је цијела њива у њој. Пите!

Николи је било страх; испразнио је само једну чашу, али вино му је ударило у главу и било му је мутно пред очима, Ратеј је метнуо чашу на сто. Кад је устао, скоро је посрнуо. На лицу му се појавило упорно самопоуздање, а жиле су му се напеле на челу. И Никола је устао.

— Какав је то гријех, до врага? Та каква је то глупост?... Сви Ви, који сте бољи од мене, ходите овамо и погледајте ми право у очи! Нема га, који не би осрамоћен погнуо главе. Ја сам паметан човјек, а Рекар је био луда; то је сва разлика. Ко ми може шта због тога? Зар сам ја Бог и судбина и природа?... Не бојте се, Никола Никићу! Сједите и пите!

Дјевојка је донијела свјетилку. Никола се опростио и отишао у собу, што је била обично приправљена за њега. На степеницама му је дошло напамет, да оде без опроштаја и да преноћи у Орешнику. Али се предомисли и пењао се полако горе.

Стајао је неко вријеме на прозору и гледао по шуми замишљен и без јасних мисли. Полако и без одређеног узрока увлачила му се у срце нека неизмјерна горчина, и очи су му засузиле. Можда је долазио тај осјећај велике, тихе туге тамо

од шуме, што се распростирала, докле је око допирало. Врхови дрвећа још су се свијетлили у сунцу, али полако се свјетлост гасила и сјенке су се дизале са земље, плазиле се до истока као таласи тихог мора и шириле се преко долине. Никола је стајао на прозору до касног вечера кад су се засвјетлиле на небу прве звијезде. Видио је над шумом велику, тамноцрвену плочу, и тог тренутка сјетио се вечера, кад се возио с Рекарем и Јеленом у Лешевје.

Оставио је собу. Степенице су биле тамне и пишао је рукама, да нађе пут. Напољу је било још мало свијетло; с прозора велике собе сјајила је црвена свјетлост.

По стази што је водила из шуме у замак, ишла му је у сусрет Јелена, тихим, уморним корацима, мало погнуте главе. У полутами чинило се Николи њено лице необично упало; очи су биле превелике и преозбиљне за њене уске и још увијек дјетињске образе.

— Господине Никићу! — алај сте ме обрадовали!

Никола није знао рећи ни ријечи. Држао јој је малу руку у својој; полако се пригнуо и дотакао се усницама њених хладних прстију.

— Шта сте радили, да Вас толико дуго није било? Већ је подруг године, што није било у нашој кући доброг човјека.

Опазио је, да јој је био глас дубљи и мекши него некада; лежала је у њему горчина претрпљених патња. И њен осмијех је био горак и напола присиљен; очи јој се нису више смијале.

Ишли су полако према великом кестену пред замком и сједоше за сто, гдје је сједило некада друштво, што се спремало у Лешевје. Кад је већ сјео, Никола је опазио, да је сјео на Рекарево мјесто. Под кестеновима било је скоро сасвим тамно; само зраци с прозора, падали су на Јеленино лице и Никола је видио двије дубоке, од суза ископане бразде под њеним очима.

— Код нас се много што шта измијенило за то вријеме, господине Никола!

— Много се измијенило а... и Ви сте се промијенили, госпођице Јелена!

— Како се у засјенку све измијени.

Николу је гушило у грлу. Устао је и приближио јој се.

— Вјерујте ми... дао би крв срца мога, да се то није догодило што се догодило... и ако... Располажите са мном, госпођице Јелена!

Хтио је рећи нешто са свим друго, јецао је и ријечи су му нестале. Јелена се насмијешила.

— Вјерујем Вам, господине Никола, Вама једином. И Ви сте једини, кога бих хтјела штогод да молим; никога другог, са свим сами смо сада... Хоћете ли остати код нас преко ноћ?

Никола је сјео на своје мјесто; крв, што му је прекипила у главу, вратила му се у срце, и било му је хладно.

— Остаћу, али већ сам мислио да идем.

— А да ме не поздравите?

— А да Вас и не поздравим! Желио сам Вас видјети и зато сам и дошао; али мислио сам у пошљедњем тренутку, да би било боље — Ну, то је била глупа мисао. Вјерујте ми, да се осјећам сретан у својој тузи, кад...

Јелена му је погледала у лице и Никола је ућутао осрамоћен и незадовољан сам собом. Устали су и вратили су се у замак. Кад су се опраштали, погледала га је великим, искреним погледом, и Николи је задрхтало срце.

С прозора је видио доље под кестен и замишљао је још једанпут тај тренутак кад је сједио поред ње. У часу су му се повратиле све оне искрене, љубазне, сажалне ријечи, што их је требао да говори. Стискао јој је хладну, малу руку, и на њене прсте падале су сузе из његових очију. Положио је пред њу цијелу своју дубоку, одану љубав не оскврњујући њених успомена на оног човјека, што је гле-

дао на њу из таме својим свијетлим, упалим очима и чувао своје благо...

Легао је на постељу у мучним мислима, које су прелазиле полако у тешке непријатне снове.

IV.

Рано у јутро отишао је у околицу по-слом. Ратеј му је дао кола и позвао га на ручак.

По ноћи вријеме се промијнило. Дувао је с југа топао вјетар и преко неба јурили су облаци; за часак је засјало и одмах се опет скрilo сунце, а равница се завила у сјену...

Никола се вратио у замак прилично уморан, али ипак здрав и свјез. Говорио је с различним људима о свагданим стварима и то му је одагнало тужне мисли, што су га обузеле јутрос, пошто је отворио очи и опоменуо се прошлога дана. Образи су му се заруменили и гледао је весело и јасно.

Ратеј је био при ручку мучаљив. Кад су остали сами при вину, питао је Никола о његовом путовању, о варошким новостима, дотакао се и политике, али разговор прошле вечери није споменуо ни једном ријечи. Ипак му се познало, да није ћутао хотимице и да се није женирао; понашање му је било природно и мирно; говорио је као што се говори обично с добрим познатиком. Устао је наскоро и дао је упрећи у кола; Никола га није питао, куд се спрема; али кад му је дао Ратеј руку, опазио му је у очима неку таму и немир, — израз, што га има човјек који мисли да учини нешто ружно: — Шта те брига? То је моја ствар!

Никола је стојао пред замком и гледао је за колима што су јурила низбрдице по пјешчаном путу и нестала послје неколико минута међу кестеновима; појавила су се мало послје у долини а затим су завиле на широки друм у Лешевје... Кад се Никола осврнуо, опазио је на прозору Јелену; поздравио је и ушао у кућу.

Јелена му је у кући дошла у сусрет.

— Је ли Вам дуго вријеме, господине Никићу?

— Није, мени није никад дуго вријеме, осим у вароши, у непријатном друштву...

Ушли су у собу до ручаонице. Завјесе су биле тамне, дувари тапетовани у тамно црвеним бојама, и покућство било је тамно и некако тешко, масивно. На пољу је био јасан дан, и само мало свјетлости продирало је кроз гардине.

Јелена је сјела за клавир.

Тек што су зазвучали први меки, тихи гласови, раширила се по соби слатка, тајанствена туга и Николи је било угодно и тешко уједно. Видио је пред собом Јеленин профил и тада је тек слутио, колико је претрпела та чиста душа неискусног веселог дјетета. Прије су стајале обрве јој у двјема финим валутама високо над очима; сад су се снизиле и чиниле су строгу, равну црту; уснице су јој биле прије пуне и неодлучне, а сад су биле крпке и скоро претанке. Тако се угњездила на њеном лицу, намеке, зреле јој кретње озбиљна меланхолија, и Николи се чинила неприступнија и свјетлија него икада прије. Али то га није жалостило и није се осјећао странац поред ње...

Цијела соба била је пуна тужних пјесама; испод њених дрхтавих, брзих прстију дизали се мукли гласови, спајали се и умирали. Николина се душа уљуљала у снове и проживио је тај чудновати час. Тада је јасно упознао, колико је љепоте и сласти у његову срцу, упознао је и — што није могао никада прије тога: све своје лијепе снове и све своје лијепе жеље увио је у најкрасније ријечи из рјечника и положио их пред њене ножице поклонивши јој се трбадурски, одано. И уз милостив осмијех на краљевским усницама примила је она његов понизни дар и понудила му у знак захвалности своје хладне прстиће, да их пољуби... Сумња и туга и резигнација, — свега је тога нестало бестрага из његова срца. Чему сумња и туга и резигнација? — Живот лежи пред веселим очима као зелени крај пун сребрне

росе и сунчаних зрака. Нигдје сјене, нигдје неплодног корова. — све само сјајно сунце и сама сочна трава. Сјенâ у истини нема и нема корова. Само кад је човјек болестан види ствари којих нема, види авети. Ваља само погледати весело и сјенâ ће нестати и коров ће се претворити у расцвјетане руже. Све зависи од човјека самог. Свијет је лијеп и савршен, не познаје дисхармоније, не зна за несрећу. Али људи који имају нездраву крв, опазе пјеге и на сунцу, опазе трње и на ружи. Треба човјек да се само отресе болести, меланхолију ваља одагнати — и сунце сја чисто као што је и сјало...

Јелена је затворила клавир.

— Хвала Вам бескрајно, госпођице Јелена! Зашто не наставите?

Јелена се насмјешила, кад је видила блажени, сањиви израз на Николином лицу. Устао је тешко и бојао се скоро, да не нестане тог слатког и угодног осјећаја, што му је обузео душу.

— Хоћете ли, да се шетамо, господине Никићу? Пратите ме!

Ишли су полагаано шумским низбрдним путем. Никола је опазио, да пут није био више тако брижно посут, као некада и да је на неким мјестима почела расти трава. На дрвећу се појављивало лишће, пупци су се отварали и јак, скоро претежак прољетни мирис ширио се околином.

Никола се осјећао весео и задовољан. Његова љубав изгубила је сву горчину и тугу. Прије му је изгледала као болесно-слатко бремене, које га је каткада бескрајно тиштало, да је стењао од болова. Сад је ишао лако као безбрижно дијете.

Јелена је стала пред полусломљеном клупом, црном и изједеном од влаге. Стиснула је уснице и Никола је само погледао у очи и ма да није рекла ни ријечи, разумио ју је са свим.

Туда су ишли можда у касној јесени, кад је лежало згрбљено лишће свуда наоколо и сједили су на тој клупи. Он, Рекар, био је у том часу весео и слободан; говорио је о свом великом дјелу, о својем

У Н И В Е Р З И Т Е Т С К А Б И Б Л И О Т Е К А

животу, који је лежао тада пред њим у свој својој бескрајној љепоти. Притиснуо је себи као дијете, — као мали алем на богатом своје славе. Објесила му се око врата и осјећала је, како се богатила у његовом богатству, како је уздигао високо на својим снажним рукама. Тада је задрхтао случајно свијетао зрачак кроз жуто лишће и заиграо на њеним образима и баш на њеним очима, тако да је стресла трепавицама; она се засмијала и он се засмијао и пригнуо се и пољубио је баш на то мјесто, гдје је заиграо весели сунчани зрачак...

Ишли су даље. Јелена је ћутала, а Николи је то било пријатно, јер је осјећао толико, да није знао о чему би говорио.

Дошли су до групе кестенова, што су стајали у кругу до пута. До кестенова биле су у полукругу клупе, а глатко осјечено стабло на сриједи било је у мјесто стога. Јелена се осврнула и макнула је лако обрвама.

— Овдје је сједио Рекар најрађе... јер се кроз гране види по долини...

Глас јој је био тих и промукао.

Ту је можда сједио с њом у касно доба кад је дрвеће већ било голо и мокро, јер кроз лишће се отуда не види у долину... Сједили су ту и његово је лице било мрачно и упало као у најтамнијим часовима. Осјећао је, како дршће поред њега у страху њена душа, како гледају њене очи плашљиво и молећиво на њега. Али тада је било његово срце тврдо и празно. Обухватио ју је лијевом руком, али рука му је била тако хладна, да јој се тијело тресло од зиме и страха. Говорио је о дивљем, красном животу тамо напољу, и она је видила у његовим очима, како воли тај дивљи красни живот, како тежи за њим цијела његова немирна душа. Осјећала је уједно, да је њена љубав преозбиљна, предјетињаста и преслаба, а да би га могла привезати за себе снажним везама; осјећала је, како се извија полако из руку јој и иде у блато... и не обзирући се на њу, јер у срцу му је толико

одвратности, туге и кајања, да неће да ублажи њену невиност погледом својих полудјелих очију...

Ишли су шумом скоро до у вече, а говорили су мало. Јелена се осјећала мирна и задовољна; поред Николе било јој је лако око срца, као да он познаје све њене тајне и цијелу њену тугу. Страх ју је било, да се не опрости пребрзо и да је не остави саму у тим великим празним собама поред туђих лица. Знала је, да је љуби, али то је није узнемиривало; само је облила нека туга и срце јој се стиснуло, кад је осјетила на својем лицу његов топли поглед.

Враћали су се у замак.

Ишли су узбрдице великим путем. Са стране стајао је висок, стари кестен с дугачким, осушеним грањем; само неколико пупака расло је на крају доњих грана, а на врху је било све посушено. Јелена се осмјехнула и ухватила је Нићолу за руку.

— Тај кестен је лани још родио... Ту се опраштао Рекар...

Погледала га је великим, сувим очима; уснице су јој остале полуотворене, као у дјетета, кад плачући заспи. Нићолу је обузела зима до ногу.

Ту се опраштао Рекар... Можда јој није ни погледао право у очи. Дао јој је руку само мимогред, осрамоћен и осуђен, а ипак преслаб да се обрани од гријеха. Она се обзирала околу тражећи помоћи; јер је видила како се опрашта живот из њена срца. Чекао је, да му испусти руку, али она је стајала и дрхтала; надала се, да ће се окренути у посљедњем часу, да ће се сићи с кола и узеће је у наручје и вратиће се с њим у замак. Али он се попео на кола, закопчао је капут, намакао шешир на чело... и кочијаш је махнуо бичем. Кола се кренула, точкови су запиштали по пијеску... Збогом! Стајала те и њено је срце викало за њим, као што виче болесно дијете за матером... Јер то је само шала, он се хтио само да поигра с њеним срцем. Сад ће сићи с кола и дојуриће горе и загриће је... Кола су

нестала за савијутком и Рекар се није осврнуо...

Ишли су око замка и Никола се зачудио, кад је видио Рекарев атеље. Све је било још онако као некада, само даске су биле кишом испране и разједене.

Ушли су. Под од иловаче био је раскопан и прашан. У куту је стојао примитиван сто, другог покућства није било. Даске су биле на неким мјестима пукнуте; половица крова била је покривена прућем, а стакло је било замазано и поразбијано. У дну је стајао сликарски кавалет до дувара; широка даска била је огрнута платном.

— То је његово дјело... Задње вече, прије него што је отишао, стајала сам тамо напољу и гледала кроз пукотину; врата је закључао. Стајао је ту на сриједи, пружио руке и тужио... Лице му је било тако блиједо... као у мртваца...

Уснице су јој дрхтале и полако јој се истисле из очију двије велике свијетле сузе и скотрљале се низ образе. Никола јој се приближио. Хтио јој је штогод рећи да је утјеши, свагдање штогод, али пред тим му је уздрхтало цијело тијело; скоро није знао, кад је клекао на кољено, сагнуо главу и притиснуо њену руку на своје чело.

— Опростите ми... за Бога... опростите ми моју љубав...

Устао је као иза сна; осјећао је, да је за тренутак био слаб и дјетињаст. Јелена није одговорила; погледала га је зачуђено и плашљиво.

Опростили су се пред замком шутке и озбиљно; Николи се чинило, да је проиграо још и оно што му је било остало.

V.

Устао је касно, јер је заспао тек пред зору. Од Ратеја се опростио у кући, хладно и кратко. Видио је, да је Ратејево лице подбуло и да су му очи биле црвеније и заливеније него обично. Тада се сјетио, да се по поноћи из ненада пробудио: на пољу је неко викао рапавим гласом, а

други су га мирили; женски глас је зајаукао, затим је неко гадно запсовао; врата су се с лупом затворила, доље су још неко вријеме одјекивали кораци, а затим се све утишало. То му је тренутно сјевнуло пред очима и уједно се сјетио с каквим лукавим лицем је отишао Ратеј прошлога дана од куће...

Од Јелене се опраштао у страху и као осрамоћен. Дао јој је руку и погледао је бојажљиво и у неприлици.

— Опростите ми — —

— Благодарна сам Вам од срца, господине Никола Никићу! Походите нас опет!

У очима јој није било увријеђености ни зловоље. Кад се обазро с кола још једанпут према замку, видио је, да је стајала пред вратима и да је гледала за њим...

Небо је било мрачно; бијели, мирни облаци растезали се од истока до запада, само каткада се мокра завјеса претргла и показао се комад свјетлог неба. Вјетар је дувао лако а дрвеће се дрмало у несвјесном очекивању.

Прије него што су кола доспјела у Лешевје, задувао је с југа снажан, врућ вјетар, облаци су се узнемирили за час, и одмах се поново здружили и згуснули, и почеле су падати дебеле капље. Никола се завио у капут, дигао огрлицу и намакао шешир на чело. Кочијаш је шинуо коње и густе облаци прашине дизали су се за колима. Почела је падати јака киша и прашина се претворила у блато. На кољена и на леђа чак падале су му умазане капље. Кад су кола стала пред прву гостионицу у Лешевју, лила је киша цурком, а Никола је био кроз мокар.

Дао је капут и шешир крчмарици и ушао је у господску собу. Само један гост је сједио у куту до прозора и читао старе часописе.

Никола је сјео за други сто, а кад се иза часописа дигла дебела, ћелава глава усамљеног госта, устао је и поздравио га је. Гост је пружио руку преко стола и одздравио је лијеним, сањивим гласом.

— Били сте у замку?

— На служби, господине порезниче!... Дозволите?

Сјео је и наручио је вина.

Порезник је био дебео неокретан човјек, црвеног бубуљичавог лица и заливених очију. Долазио је из звања сваког сата на неколико минута у крчму: рад је препуштан контролору, контролор адјункту, а адјункт практиканту.

— У замку није више пријатно...

Погледао је Николу, као да очекује занимљивих новина.

— Промијенило се у неколико, одговорио је Никола хладно.

— Стари је био синоћ овдје; картао се цијелу ноћ, на пошљетку се хтио тући. Силом су га стрпали у кола.

Николи је било непријатно; осјећао се сâм некако осрамоћен и понижен пред тим завидљивим, достојанственим човјеком, који не би никада пао тако дубоко, да прокарта своје имање и да га силом трпају у кола.

— Тако је, кад се човјек пропије... Мени није ништа жао тога Ратеја, не. Такав човјек, који има умазане руке, и који се обогатио Бог зна којим путем, нека се упропашћује, како му је драго. И с Ракером је управљао... је ли Вам познато, како је радио с њим? Ви сте тада били више пута горе.

Николи је шинула крв у лице.

— Мени није познато ништа рђаво. Поштено је радио с њим...

— Хм... да, да... Очерупао га, ако хоћете да знате. Давао му је новаца, да се младић изгубио и упропастио... а он је при том напунио своју кесу... ако хоћете да знате. Ја напошљетку немам ништа против...

Порезник је устао некако зловољан, обукао је капут и отишао.

Никола је остао у гостионици до подне. Сједио је неко вријеме замишљен, а затим је ишао по соби чврстим корацима, руке на леђима. Кад се сјетио порезника, скупио је усне и плуноу у страну, као да види пред собом блатну мрцину...

Прије је можда пио за његовим столом, Бог зна колико пута; стајао је пред њим погнутих леђа и слатка лица... не очекујући ништа од њега, — понижавао се само, као што се из унутарњег нагона и без себичности понижава пасја натура. И данас кад су га морали силом трпати у кола, — данас је добила та натура поново своје достојанство и плује на ципелу, коју је још прије добре године дана оближавала... Пфуј!...

Ручао је без апетита, а послвије ручка дао је одмах да се упрегне. Ратејев кочијаш вратио се у замак још прије подне; крчмар је дао Николи изанђала, старомодна кола с округлом зеленом стрејом; боља је узео неки господин, путник, што се бавио два дана у Лешевју и одвезао се раније у Орешник на жељезничку станицу.

Киша је полако престајала; сипила је само још као магла. Али пут је био страшан; блато скроз и скроз, да су на неким мјестима кола упадала скоро до осовине.

Али Никола није много пазио на пут; глава му је била пуна тешких мисли.

Сјетио се оне вечери, кад је сједио у варошкој крчми и сјетио се ријечи, што их је говорио пијани Дионизије о својем величанственом дјелу. Лице Дионизијево му је дошло јасно пред очи и у том тренутку је примјетио необичну сличност међу Дионизијем и Рекаром. Исти дубоки, немирни поглед, — поглед јастреба, што лежи поред пута сломљених крила и нема више толико снаге, да се обрани од врана... Сјетио се оне вечери код Ратеја, кад је Рекар казао, да ће отпутовати а Јелена је устала с преблиједјелим лицем. Осјећала је несвјесно у својој души, да се Рекар неће више вратити, а и на његовом мутном и упорном погледу познало се, да је знао куда се спрема... Никола се сјетио ненадно оне усамљене јеле, што је некада видио на пољани: смрт је ишла по пољани снажним корацима и под ње-

ном косом крвавиле су се руже... падале су поносне главе означених људи...

Тргли су га из мисли отегнути гласови хаџијских пјесама. Нагнуо се испод стреје и погледао је на друм.

Висок, мало погурен старац у изношеном одијелу носио је сприједа крст од тамног дрвета. Ишао је чврсто и тешко по благу, да му је све прскало између ногу; попрскан је био до врата а на неким мјестима већ се стврднуло блато на одијелу му. Пјевао је високим пријатним гласом, а познало му се, да је уморан; одахнуо је гласно иза сваке треће ноте.

За тим се отегла дуга поворка хаџија и хаџиница: сами стари, згурени људи с упалим образима и избуљеним, уморним очима, сви блатни и испрскани, с вијенцима од ружа у рукама и пртљагом на леђима. Њихови дрхтави, отегнути гласови разлијегали су се по равници усамљено и тужно, као да долазе из бескрајне даљине.

У долини суза уздишемо Евина дјеца теби, Маријо,
Ми, запуштени сиромаси плачући вапијамо теби,
Маријо!

Пјесма је била све тишија и све удаљенија; само каткад зазвучала је гласније кад је задувао вјетар; најзад се утишала и кола су савила за бријег.

Николу је потресао чудан осјећај. Никад му још није било тако тешко и тужно. Из ненада без спољашњег повода дошла му је мисао, које се сам престрашио.

Било му је као да види цио убоги, поништени, од тежине вијекова уморени народ, — као да је видио задње остатке тога на смрт осуђеног народа...

Дрво је суво и голо; господар је заповједио да се посијече. На крају грана, на врху и до дебла расту још увијек зелене младице; с неприродном снагом мучи се уморно дрво, да се ослободи своје судбине. Али младице расту и суше се; само ријетко кад појави се усамљен цвијет и отпадне, чим задува најлакши вјетар.

Све младице суше се и све цвијеће отпада, јер дрво је осуђено на смрт...

Све вјечне мисли остају неизговорене, сва вјечна дјела неостварена, — све оне мисли, и сва она дјела, из којих би можда процвао нов живот...

Дионизије и Рекар упознали су своју судбину, судбину младица, што расту на сувој грани...

То су били задњи остатци: погурена, изнемогла тијела, упала лица. С бројаницама у руци иду за крстом по блатном друму; али њихове ноге не осјећају блатани камења ни трња; њихова лица пропадају, руке машу а ноге дршћу; тијело се сагиба и пада, а душа иде својим крајним путем... Дрво нека се посијече, као што је заповједио господар...

Никола је устао и стиснуо чело руком, да се отресе тешких мисли. Али срце му је остало сатрвено и жалосно...

Преноћио је у једном досадном, забаченом селу, гдје је имао нека посла, а сјутра се одвезао на три сата удаљену жељезничку станицу. Изашао је неколико станица прије вароши, да посјети Рекара.

Пут није био дуг, зато је пошао пјешке. Кроз добро по сата засвијетлила се кроз дрвеће бијела зграда. Стајала је у сред врта, и дрвеће је допирало до другог ката. Око врта је била висока жељезна ограда; врата су била закључана.

Зазвонио је и кроз неколико тренутака дошао је вратар, који му је рекао да сада није доба за посјете. Никола је дао звати љекара, свог познаника. Љекар је дошао тек послвије дужег времена и није био баш весело изненађен. Поздравио је Николу скоро хладно, и отворио му је врата и ишли су по чистом бијелом пијеску према згради.

Никола није много марио за незадовољство љекарево; није скоро ни опазио. Био је узрујан и срце му је било, као да се приближује чему страшном.

Ишли су полако у први кат. На нека неважна питања одговарао је Никола замишљено и површно. Људе, што су про-

лазили, није посматрао с особитом радозналешћу, а није ни опазио на њима ништа необично. Њихова лица чинила су му се сасвим обична, достојанствена и сасвим филистарска.

Љекар је отворио врата и Никола је остао на прагу.

— Господине Рекаре... Јелена Вас поздравља...

Рекар је сједио на поду и није се ни макнуо: лијене тупе очи, погледале су Николу мирно.

Љекар се окренуо зловољно.

— Сад сте дакле видели.

Николи су дрхтала кољена, кад је ишао низа степенице. Опростио се од љекара брзо и ћутке; а затим је скоро трчао у варош. Ишао је нагло више од подруг сата, а није осјећао ни најмање умора. Понављао је полугласно и без мисли:

— Та силна натура... а сада тупа животиња... животиња...

Ишао ја управо у свој стан и до касне ноћи није могао ни заспати ни читати. Ишао је по соби; у сјени му је било вруће и глава га је бољела. Напошљетку се свукао, и премећао се дуго времена по постељи, и ако су му трепавице биле дебеле и тешке, напошљетку га је обузео лак сан, али трзао се сваки час, подупро се на лактове и гледао престрашен у таму.

VI.

Дионизија није тада било у вароши. Никола се распитавао за њега, али није дознао ништа поуздано. Сретали су га овдје ондје, на сасвим супротним странама; знали су сви само толико, да је био слабо одјевен, пуст и болестан. Службе није више имао никакве; једнога јутра није га било у звању а није нико знао, куда је...

Никола је живио мирно и солидно као и прије. Каткада га је обузелo да напише писмо, али чим је узео перо у руке, било му је непријатно и тешко. Ријечи су му се чиниле дјетињасте; говориле су са свим нешто друго, него оно што је он хтио

рећи. Изненада је видио, да није пјесник...

У сред маја једног лијепог свијетлог вечера шетао се по тргу. Осјећао се усамљен и јако несрећан. Други људи су ишли поред њега весели и задовољни, на лицу им прољеће, у очима љубав. Замишљен и жалостан пошао је у стари Дионизијев стан; није се сјетио, да Дионизија већ одавно није било у вароши.

Кућа је била на води; прозори четвртога ката свијетлили су се у вечерњем сунцу; по тргу и по тихим таласима тамо доље одавно су се распрострле тамне сјенке.

Ишао је споро кроз кућу преко широког дворишта и завије на лијево. У кући на степеницама није било никога, само у трећем кату видио је стару жену, која је простирала опрано рубље на једек распет преко коридора. И не покуцавши отворио је врата и ушао у ниску пространу собу, у којој није било скоро никаквог покућства.

Дувари су били голи а у кутовима потамнили од влаге. Само је над постељом висило црно распеће. Постоља је била прегрнута црвеним плаштом.

Никола је стао на отвореним вратима. Сјетио се, да је забуном и у замишљености дошао у сасвим туђу собу, у којој нема никаква посла... Неко га гурне у лакат и у собу уђе малена, сува жена. На глави је имала црну мараму, а очи су јој биле уплакане.

— Господине Никићу... Бог се смиловао!

Стала је пред њега; у руци је држала свијећу и трудила се да припали жигицу о рукав.

Никола је гледао зачуђено; погледао је с њенога лица случајно и немарно још једаред на постељу и крв му се следила у жилама.

Дубоко под узглављем, управо до зида лежала је глава са замршеном косом, што је падала неуредно по челу и сљепочицама. Очи су биле само напола отворене

а иза трепавица гледале су бјелочице тупо и као престрашене. Образи су били блиједи, обрасли ријетком брадом. Под вратом је била кошуља откопчана, руке су биле склопљене, а прсти су грчевито стискивали мало, бакрено распеће... на лицу је лежао тврди, поносити израз побједоносно претурене невоље...

Никола се нагнуо преко постеље.

— Дионизије!...

Наврле су му сузе у очима и падале су на склопљене руке Дионизијеве...

Остао је код њега до ноћи. Газдарица је донијела свијећу и метнула је на сто. На дуваровима су дрхтале блиједе, савијене зраке; Дионизијево лице свијетлило се из таме неприродном бјелоћом.

Кад је одлазио, упитао је Никола за заоставштину Дионизијеву. Газдарица му је рекла, да јој је у својим задњим тренутцима рекао, нека спали све папире, што су лежали у ковчегу. У пећи је остала само још рпа пепела...

Погреб је био по кишовитом времену. Звонило је мало звоно у малој цркви; за крстом је ишла газдарица и Никола. Мало ко се обазро за спроводом; људи су се журили својим послом; само близу гробља придружила им се једна гурава жена, увијена у дугу црну мараму. Никола је био замишљен и није пазио на блато; попрскао се до врх капута.

Послије погреб застао је пред црквом, стиснуо Дионизијевој газдарици нешто новаца у руку и вратио се у град. Ишао је право у гостионицу и пио је много, и некако весело као никад дотле...

Послије треће чаше обузела га нека меланхолија. Зажелио је пријатеља, да говори с њим искрено и од срца. Све што је доживио, лијепо и жалосно, долазило му на спомен, и очи су му засузиле. Ријечи су му вриле на језик; што је прије једва осјећао, што је знао само као у сну, излазило је преда њ јасно и разговјетно...

За тренутак га је бунио познаник, што је сјео до њега, остао своје вино дужан и опростио се кроз неколико минута.

— Дионизије је умр'о... ну, да... штета тог човјека! Могло је да буде што из њега... био је вагабунд због своје кривице. Тако је: Кад човјек осјећа да зна више од других, мисли, да више не треба да служи. И тако погине у својој тврдоглавости. Човјек је створен само да служи... не помаже ништа...

Никола је био весело, кад је остао сам и његове мисли повратиле су се на свијетле путеве...

Дао је донијети папира и писао је лако и неприсилно. Стајао је пред замком, под зеленим кестеновима, нагнуо се преко њених рамена и шаптао ријечи, које није познавао никада прије. Љубав дугих година излила се у једну саму бујицу; сва туга и сва срећа спојила се у један сам осјећај и утјеловила се у топле ријечи... Образи су му горјели и слова су играла пред очима му... Споменуо је смрт Дионизијеву, али туга због пријатељеве судбине није слегла у његов слатки мир. Осјећао је, како отпада с њега тежина задњих дана и како дршће уморно срце у силном очекивању...

Кад се враћао кући, бацио је писмо у поштанско сандуче.

* * *

Сјутра у јутро стидио се. Чинило му се, да је синоћ учинио грдно глупост. Сјетио се погреб а тешко му је било: као да је обешчистио Дионизијеву успомену. Болила га глава и пред очима му је била магла. У звању није говорио ниским; било му је као да се осрамотио пред свијетом а највише пред собом и као да је изгубио оно што је имао најљепше у срцу... У оволико сати читаће писмо — — Стресао је главом и присиљавао се да мисли на свакидање ствари. Само да није споменуо Рекара... у таком писму... таквим побједоносним тоном! Упрљао је његову успомену у њеном срцу... понижио га је пред њом са својим прераним, предрским надама... какве наде! Сам је себи изгледао бескрајно дјетињаст... И

да није споменуо Дионизија и његову страшну судбину... у обичном љубавном писму, тако мимогред међу другим фразама... фуј!... Ко се може згражати над обичним просјацима? Кад је човјек искрен, увијек је себичан и безобзиран; никакве праве племенитости нема у његовом срцу; све само претварање, сама лаж... А да не буде смијешан, само смијешан да не буде! Све надање толиких дугих, лијепих вечери уништено је у једном самом тренутку. Уништен је сав живот, — шта би био живот без тог надања...

Видио је, да је оскврнио своју чисту љубав. Само каткада, за часак, обузела га нека притајена срамежљива радост за то, што је рекао оно што је морао већ одавно рећи...

Дани су се разгалили, и сунце је сјало скоро прољетном снагом. Рано у јутро и вечером шетао се Никола по околици и уживао је у чистом ваздуху и свјежем зеленилу. Живот му је текао као ријека по равници. Није био весео, и Никола је сам желио другачији какав, али му се предао без отпора. Његова натура била је здрава а мрзио је сентименталност. Кад су му долазиле успомене у усамљеним часовима, силом их се отресао и упутио се у крчму или у шетњу. Бојао се прошлости али полако је нестало и тог страха и предавао се у успоменама без особите туге... Њено лице добило је у његовој души још чистији, невинији израз, очи су јој сјале мирно као с олтара. Разлила се кроз цијело јој биће његова одана љубав...

Једно послије подне добије у звање писмо; Јелена га је звала кратким ријечима, да дође што брже.

Сва резигнација, сва напола присиљена мирноћа нестала је у једном само тренутку. Измолио је неколико дана допушта и одвезао се још тог вечера. Није се више сјећао свог глупог писма и није му пало на ум, да је икада начинио какву неприличност. Осјећао се срећан, и стидљиво притајивана, силом угушена нада освојила

га свега. Знао је добро, да у тој нади има много себичности и баш неке нељепоте, али у својој разузданој срећи тјешило се, да је себичност и онако у људској нарави и да би било глупо да се одрече без узрока и на своју штету... Преноћио је у Орешнику и спавао је дуго и тврдо. Чудио се сâм, што је тако мало узрујан, и тај осјећај побједоносне љубави, што је дрхтао непрестано у дну његова срца, чинио му се скоро грјешан. Али успркос томе није себи пребацивао ништа и доказивао је тихо, да је гријех релативна ствар и да најпоштенији осјећај може да буде у особитим приликама и околностима грјешан. Одређених граница нема нигдје и с тога је тешко разликовати гријех и поштење... Играо се са лаким мислима, јер се скоро бојао своје велике среће и било га је страх, да јој се преда цијелом главом и цијелим срцем...

Јелена га је очекивала пред замком; очи су јој биле уплакане. Никола се уплашио, кад јој је видио лице.

— Жељно сам Вас очекивала, господине Никола! Опростите што сам Вас узнемиривала. Отац је хтио да Вас види... не мари никог другог... немамо ниједног пријатеља...

Уснице су јој се тресле; видило јој се, да се силом бранила од суза; говорила је плахо и као молећи.

Никола је отишао с њом у собу гдје је Ратеј спавао.

Прозори су били застрти и соба је била у сумраку; неколико танких зрака улазило је кроз застор и свијетлили су се на поду и дувару. Ратеј је сједио у наслоњачи, под главом јастук и покривач преко кољена. Лице му се надуло; очи су гледале мртво испод густих обрва. Погледао је Николу великим плашљивим погледом. Никола му се нагнуо сасвим близу, да чује његово шаптање, што му се извијало из прсију великим напором.

— Опростите ми... Сад је свему крај... Брините се за њу сиротицу...

Николу је гушило у грлу од сажаљења, али уједно му је било грозно пред тим

надувеним, полумртвим лицем. Једва је чуо поједине ријечи и није их јасно разумио.

— Не брините се ни зашто... Отидите с њом даље одавде... Нека узму све. Све је њихово... Само још кућа тамо доље у Лешевју...

Никола се осврнуо. Ушла је у собу Ратејева жена. Донијела је бочицу с тамном текућином.

Ратеј је лако стресао главом и наредио да је однесе даље. Стајала је неко вријеме у сред собе, затим се окренула, а у врати је скрила лице у кецељу.

— Сад идите... Ја сам најрађе сам, а и Вама је непријатно... Збогом! —

Никола није знао шта да уради. Ухватио је Ратеја за руку, што је лежала мртва на кољенима. Ратеј га је погледао тупим, али дубоким и потресним погледом човјека што умире.

— Идите!...

У великој соби сједила је за столом Ратејевка, сва уплакана и очајна. Приповиједала је Николи, да у задње доба није Ратеја било никад код куће, да је био једанпут недјељу дана у Бечу, гдје је за кратко вријеме проиграо све шуме, да је био болестан и набусит, кад се вратио и да је пио непрестано. Само једанпут у вече дошао је к њој и расплакао се као дијете... Једаред послије ручка ударила га капља и ко зна, колико ће још дуго...

Метнула је руку на очи и кроз прсте су јој капале сузе.

Неће ни лекара ни лекарија... И прије неколико година, картао се и пио скоро три мјесеца... Али уједаред се отријезнио и стекао за годину дана све што је проћердао... Први пут је био пошао тим страшним путем прије двадесет година, тек четрнаест дана послије свадбе... Али тада је трајало само недјељу дана. Бојала се, кад оде од куће тамна лица и зловољних очију. Чекала је на њега толико дугих ноћи и преплакала је толико усамљених часова — — Ну, сада је знала, да се приближује страшни крај; осјећала је то у својем срцу оне прве ноћи, кад је дошао у један

сат кући и ишао љут по великој соби до у јутру...

Никола је слушао и слутио бескрајну патњу те тихе, заборављене, још увијек дјетињасте душе. Патња је морала бити страшна у том часу, јер је избацивала у прекинутим, једва разумљивим ријечима све оно, што је лежало већ толико дуго дубоко у срцу и гризло је и глодало...

Прије заласка сунца отишли су Никола и Јелена из куће; Она је огрнула црну, чипкасту мараму, кроз коју се свијетлило бијело јој лице, као да је од алабастра.

Ишли су путем око замка; пијесак је лежао само још по гдјегдје; на земљи је расла висока трава.

Никола се обазро зачуђен. Рекареве радионице није било више. Јелена је разумјела његов поглед.

— Једног вихарног вечера срушила се, а даске су разлијели; било је то исте ноћи кад се вратио отац...

Сједили су у хладу, што је падао од замка и Јелени је било скоро хладно.

Под њима се ширила зелена долина; тамо доље сјало је сунце још свом својом красотом и осјећали су обоје, како се из те чисте свјетлости дизало нешто слатко и утјешно и збирало се на њихова срца.

Никола је ухватио Јелену за руку и она му није бранила...

Из велике болести родила му се нада; његова срећа била је као осмјех на уплаканом лицу. У његовој радости није било ништа гласно и никакве разузданости, а њена љубав била је мирна и озбиљна... Сјећао се глава, што су падале под косом; у једном самом часу видио је пред собом лице Дионизијево и Рекарево, која су се спојила у једно. Нехотице је спустио главу и осјећао се мали и незнатан са цијелом својом бескрајном срећом. *Осјећао се мали и незнатан, јер је могао да буде срећан и јер је могао да живи...*

Вратили су се у замак ћутке, рука у руци.

Биоград.

Милош Ивковић.

О Горском Вијенцу

— Лавле Поповић —

(СВРШЕТАК)

V.

Ми бисмо могли овде и завршити нашу расправу. Сва главна питања која смо сматрали да је, ради бољег разумевања и праведније оцене Вијенца, потребно кренути и расправљати, ми смо кренули и расправљали. Све што нам се чинило да је досадашња критика нетачно оценила или недовољно претресла, ми смо гледали да боље објаснимо и јаче истакнемо, не бисмо ли дали тачнију и пунију оцену дела. Тако смо исцрпили што смо имали рећи, и не остаје нам друго него да прекинемо говор.

Али ми, после свега, још немамо пун преглед Вијенца. Нисмо још све лепоте у њему опазили. Нисмо познали дикцију, поезију, лепоту стихова и места, а највеће лепоте ту леже. Како је још стари Францески рекао, у дикцији се огледа најјача снага Његошева, „сила ума списатељског.“ Па зар не би био скоро грех завршити једну расправу која о лепотама Вијенца говори, а ни речи не рећи о оном што је најлепше у њему? Истина, то што је најлепше, познато је свакоме и казано много пута; и тешко је што ново додати томе, али ипак. Ред је ипак да нешто и о дикцији кажемо. Није, у осталом, рђаво и старе ствари каткада поновити, а после, уз старо увек се има и поштогод ново додати.

Осврнимо се, дакле и на дикцију, и обежемо сумарно које лепоте у њој леже.

Кад човек погледа на то да су све личности Вијенца из простог народа; да, дакле, оне морају говорити као прост народ, он одмах види да је први Његошев задатак односно дикције био тај да њоме изведе и представи народни говор. Цела дикција Вијенца имала је бити народна.

Она (ја сад казујем ствари врло познате) то и јесте, потпуно. Речи, изрази, обрти, фигуре и компарације, начин казивања и причања, све је то кроз народно, да не може бити више. Све је тако како би народна песма саставила, или бистар сељак српски рекао. То је сам Вук осетио, и хвалио као најбољу особину Његошева писања, а његова хвала знате колико вреди. То је и без Вука јасно, одмах, на први поглед. Нема скоро места у Вијенцу које није очито доказ томе. Не могу од забуне да наведем ни један пример, јер је све пример за то. Све, од првог до последњег призора, од корица до корица књиге. Ма који облик узимала дикција, свуда остаје народна. Ако је причање, оно је као у народним песмама, слободно, широко, епско, без детаља, без потанкости, све само у крупним потезима. Ако је разговор, он је пун оних живописних израза, карактеристичних обрта, локалних алузија, све потпуно народнога кова, право правцато националних. Ако је тужаљка, сва је у народном духу. Тако и песма; тако све друго. Колико је дикција Вијенца народна, може се нарочито видети по оним пословицама, изрекама, компарацијама, причама, параболома којима кипти Вијенац. Личности Вијенца, на име, изражавају се врло често пословицама, као што се и народ изражава. Кад Скендер-ага н. пр. има да каже владици како не могу две вере остати у земљи него да Срби ваља да се потурче, он то не каже чисто, правим изразима, именујући ствари како им и јесте име, него све обилазно, све пословицом, компарацијом, алузијом на неку причу. Још цео свој говор тако изведе, ни једанпут не помене ни Турке ни Србе, него одмах, после прве уводне фразе, окрене пословички. Ево вам цео говор:

„Ја се чудим, лијепе ми вјере,
 „Какав даваш приговор, владику.
 „Види је ли суда од два пића,
 „али капе за по двије главе?
 „Мањи поток у виши увире,

„код увора своје име губи
 „а на бријег морски обојица.
 „Оли челе хватат у капицу
 „да уљаник у гори заметнеш?
 „Нико меда отле јести неће.
 „Гониш камен бадава уз гору;
 „старо дрво сломи, не исправи.
 „И звјерад су исто као људи,
 „род свакоји своју вјеру има;
 „за кокошку и орла не питам
 „но што стрепи лаф од гуске? кажи.“

Све је фигура, нигде прави израз; и сваки час друга. Таман једна престане, друга почне; и све једна од друге боља, изразнија, оригиналнија. Још су кратке, у по један два стиха, па ритмично следе једна за другом. Човеку је мило цитирати овакве стихове; то иде, то клизи, то тече, то пада, као вода кад пада с камена на камен, са шљунка на шљунак, непрекидно, увек из нова, никад да престане. Узмите још на ум да није сам Скендер-ага што говори овако; сви тако говоре, и сваки час. Наводећи његов говор, ја нисам најбољи пример изабрао: два писма (везирово и владино) прави су образац за то, потпуно комађе овога фигурскога и пословичког стила. Свеједно. Читалац је, надам се, ипак могао видети колико овај начин чини дикцију народном, приближава је народном говору. Нису, међутим, ни фигуре и пословице једине што дикцију Вијенца приближавају том говору. Његош је погодио и онај фамилијаран начин изражавања којим се одликује говор простог народа. У Вијенцу врло често, место коректног књижевног облика, долази казивање фамилијарно, слободно, природно, на прескок, онакво како се води на улици, скоро небрежљиво; и то даје стилу много више живости и оригиналности. Кад Мандушић н. пр. прича како му је пребијен џефердар, он се овако изражава:

„А у раздвој боја крвавога,
 „најпотоња која пуче турска
 „(џефердара држах пред очима)
 „престриже га, остала му пуста!
 „по ремику ка да трска бјеше.“

Остављам на страну оригиналност израза („раздвој“, „престрићи“), тачност компара-

ција (ка да трска бјеше“) и друго, па хоћу да укажем само на ову слободу изражавања, на ове инверсије логичнога реда које причање чине фамилијарним. Иде причање правилно, поступно, редом:

„најпотоња која пуче турска
 „ . . . . .
 „престриже га . . . . .
 „по ремику, итд.“

али се од једном тај ред поквари и разбије, кроз коректну фразу пробије једна клетва („остала му пуста“) и једно објашњење („џефердара држах пред очима“) које необично дигне рељефност слике, и казивање постане фамилијарно. Тај начин казивања, као и сви други начини и процедуре које смо до сад побројали, дају дикцији Вијенца потпуно народни колорит. Она је одиста здрава, једра, пуна, сочна, готово набрекла народна дикција, каква је само могла и постати у оној великој класичној Вуковој периоди. И то је врло лепа страна њена; народни колорит је велика лепота дикције Вијенца.¹

Не једина, наравно. То је само прва лепота њена. Дати чисти народни колорит дикцији, ретка је и тешка ствар, али је Његош, као што је познато, имао способности и за још ређе и теже огледе. Он је био нешто више него прост народни писац. Он је, сетимо се (ја сад могу само овлаш подсетити на ствари за које би требала читава студија да се потпуно развију), песник Луче Микрокозма, Мисли и других мислених ода и појема,

¹ Уз говор о овом, укажимо на ове сличности између Вијенца и народних песама. У Вијенцу: „распале ме ужаса пламови“ (ст. 80), у н. песни: „сад с' у мене распале пламови“ (Вук, IV, 51); у Г. В.: „шћаше ли им мила вјера бити да издижу мирно у Рудине“ (ст. 344, 345), у н. п.: „да од мира вјеру ухватимо да издигнем с овцам у Рудине“ (Вук, IV 518); у Г. В.: „крвника га ришћанскога нема, заклала га пушка црногорска“ (ст. 1911, 12), у н. песни то исто (в Вук, IV, 49 и 55); у Г. В.: „Турке мртве по тебе бројасмо, погодит се нигда не могасмо око броја колико их бјеше“ (ст. 1750—2), у н. п.: „око свашта те се погодише, ма се нигда згодит' не могаху око тока Пашића Османа“.

пјесник којег су многи велики филозофски и морални проблеми занимали, филозоф-песник како се у нас воли рећи, с оправданим поштовањем у осталом. А после, што ствар још бољом чини, он је (то нарочито у Вијенцу) песник јаких и узвишених осећаја, пуног животног искуства, развијеног унутрашњег живота, један од оних којима људски живот није непознат него су много страна његових сами осетили, искусили, проживели. Његош је у свом животу, и као владалац, и као човек, осетио горчину, разочарење, очајање од оне врсте коју само титански духови осете, они што живот и судбину човекову у целини угледају. Ти осећаји као и оне филозофске мисли које горе поменуемо, пробили су кроз ону простонародну дикцију какву је Вијенац имао, и дигли је много више но што је иначе она могла доћи. Та филозофска и осећајна страна Његошева, та његова друга, узвишенија природа, показала се испод просте одеће народног писца, и дала сасвим другу боју делу, племенитију и благороднију, вишу. Дело које је дотле садржавало само тачно ухваћене разговоре и причања безазлена света, открива одједном карактер високих лирских појема. Дикција Вијенца одједном постаје узвишена лирика. И то не малим делом, него на толиким местима! Кроз причања, кроз разговоре, кроз монологе, свуда избија та лирика, свуда се осећа тај високи песнички дух. Говорио владика, или игуман, или главари, или прост народ, увек се, посред просте народне фразеологије, укаже која висока идеја, рефлексја, медитација, у беспрекорној форми античке сентенције, високе химне, узвишене оде. Таман се поведе жив и загрејан сељачки разговор међу главарима, укрсти оштроумно и досетљиво надскакивање, распаше једно комодно и темељито причање, пође народна дикција широко, обилато, свестрано, и рашири се, разгранана, нарасти и разлије се као море: а то се помоле, излазе, искачу, избијају, час овде час онде, и све више и

више, и изгледају као безбројни гребени и острва у том мору, у том архипелагу, она сјајна лирска места, она места високе поезије у опште. По целом ткиву народног говора просут је бисер овакве поезије. Ево вам примера како једно просто казивање нарасти до ванредно јаког лирског пасажа, кад је у рукама великог песника. Владика има да предложи Турцима да пређу у хришћанску веру, па, видећи сву мучност ситуације, пре но што заустити предлог обраћа се Богу за помоћ, призива Бога као што је обичај, хоће да каже оно обично „боже помози“, али пазите до које се висине дигне ово призивање (ја ћу цело место навести):

„Боже драги који све управљаш,
 „који сједиш на престол небесни
 „те могућим закижеш погледом
 „сва свијетла кола у простору;
 „ти који си развија прашину
 „испод твога трона свијетлога
 „и назва је твојим мировима,
 „те си прашак сваки оживио,
 „насија га умнијем сјеменом;
 „ти те књигу држиш миробитну
 у коју су судбе уписате
 „мировима и умним тварима;
 „који си се милосно склонио
 „дјелатне оживит членове
 „малом мраву ка гордоме лафу —
 „проведри ми више Горе Црне,
 „уклон' од ње муње и громове
 „и смућени облак градоносни“.

Место је постало потпуна ода. Једна проста идеја добила је достојанство високе религиозне медитације. Оно: „Боже... проведри ми више Горе Црне“ што је у ствари главна идеја, она која једино и има да се изрази, подигнуто је невероватно високо. Дигла га је она висока апострофа која му као увод служи. И какав увод! Једна химна од најузвишенијих. Па што су идеје у њој, да и не помињемо; али онај тон, ритам, музикалност фразе, мелодичност периода: како то иде, расти, диже се, увећава, поступно, сваким стихом, од фразе до фразе, од члана до члана, од колена до колена ове необичне поетске реченице! Ето таквим је пасајима

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

прошаран Горски Вијенац. Ено вам оно (нека ми се допусти да за тренутак наведем и које познатије место):

„Чашу меда јошт нико не попи
„што је чашом жучи не загрчи:
„чаша жучи иште чашу меда,
„смијешане најлакше се пију“

или, сем те невероватно чемерне строфе, оно друго, налик на то, игумново, где се мешају филозофија и познавање живота и узимају облик ванредно јаких сентенција, оно што почиње:

„Ја сам прошâ сито и решето,
„овај грдни свијет испитао,
„отрови му чашу искапио!¹..

и наставља се тако, а све у фином ритму, у оним каденцијама:

„у њ ратује . . . . .“

којима и непрекидно понављање те фразе помаже, и даје живости, одсечности, наглашавања, јачег израза, и које потсећају на оно Дантово „рег ме sì va...“; или онај други игумнов монолог („ја имадем осамдесет љетах“) цео састављен из тако јаких стихова и изведен у том високом тону: све су то савршени обрасци тога стила, класични пасажи Вијенца, бесмртна сведочанства високе поезије Његошеве. Или она места у којима нема филозофије него је само чист лиризам, гб осећај изражен; сетите се како су она јака, још јача него ова, ако се може тако рећи:

„А ја што ћу али са киме ћу?
„мало руках, малена и снага,
„једна сламка међу вихорове,
„сирак тужни без нигђе никога.
„моје племе сном мртвијем спава.
„суза моја нема родитеља,
„нада мном је небо затворено
„не прима ми плача ни молитве...“

Све имате овде што је потребно да се овај осећај најаче изрази, и све у највећој мери. Ту је и енергија израза, и епска ширина компарација, и интензивност кон-

траста, и антична концизност сентенција, класична простота фразе, тон отмен и достојанствен, ритам, што год хоћете, не знате које је боље. И осећај, напоследку, величина и племенитост осећаја, оно што је кукавни Његош најинтензивније осећао и што открива најбитније стране његовог унутрашњег живота. Цео лични роман његов ту је закопан. Зато ово јадиковање остаје генерално за дану ситуацију, на векове. Па после, знате ли оно мало место кад владика говори о својој немоћи и немоћи цела света да се зауставе недела турска; знате ли како је јако? Пазите:

„Крв праведна дими на олтару,
„ћивоти се у прах развијаше,
„Земља стење а небеса ћуте...“

Земља стење а небеса ћуте! Каква је то огромна слика! Чиме је ту изражена немоћ! На елементе у природи указује се ту, њиховом сликом представљена су осећања човечанства, дат је овима најшири кадар који може бити. Па оно величанствено „небеса ћуте“, и не „небо“ него „небеса“! Ово је, како се једанпуг рекло о сличном стиху другог великог песника, „један од оних огромних стихова који у трен ока обухватају оба пола светска“. И тако даље. Стихови су ови тако лепа да човек ужива цитирати их и дивити им се, али их има много. Доста је и ово да се читалац подсети како је дикција Вијенца пуна високе лирике. Доста, и да се види величина Његошева. И ко је до сад кроз целу расправу није видео, може је сад угледати. Овакви ствари, одиста, нема него у великих песника. Оне дижу нашег песника високо, врло високо, до круга највећих светских песника. Ту се, просто, Његош дигао до неба и дотакао звезде својим песничким челом.¹

¹ Ми смо раније, говорећи о композицији (II. гл.), обећали да „ћемо доцније видети још неке ствари“ (сем тамо изнетих) које кваре композицију. Ево их у овој лирици. Његош је каткада увећавао призоре несразмерно зато што је извесне монологе и говоре који нису били врло потребни за радњу дела (игумнови и. пр.) хтео да развије до потпуних и довршених лирских пасажа.

¹ Ламаргин има у једној песми посвећеној Бајрону (Premières meditations: L' homme):
„J' ai vidé comme toi la coupe empoisonnée“.

Ни то није све. Његош је и више учинио, и дикција Вијенца има више лепота него што смо до сад видели. Ми смо и пре говорили да не треба у Његошу само један дар гледати, нити у Вијенцу само једну врсту лепоте. Сад то још више истичемо; сад, кад о дикцији говоримо. Јер нигде он није показао толико разних талената и способности, као баш овде у дикцији. Љ. Ненадовић казује на једном месту како се једанпут, на једном господском вечеру у Неапољу, Његош, умољен од дама и господе да им прича штогод о Црној Гори, рашћеретао и узео им причати. Свега је, каже Ненадовић, било у том дивном, слатком, гениалном причању: и речитости, заноса, одушевљења, инспирације; и бола, туге, горчине, песимизма; и смеха, шале, духа, досетака; свега, свију родова говора, свих врста стила и поезије, тако да је Ненадовић, који је ту само израз целе публике, остао задивљен пред толиким осведоченим талентима Његошевим. „Онда, додаје Ненадовић, Његош је говорио онако као што је у Горском Вијенцу писао.“ Врло је тачно ово пређење поезије Вијенца са овако описаним говором Његошевим. Много је тачније него што на први поглед изгледа. Готово да човек помисли да ни сам Ненадовић није знао колико је погодио ствар кад га је рекао. Одиста у Вијенцу има не један него више родова поезије. Чудно скоро изгледа и како су могли, у једном истом спеву, сви наћи места. Многа места тако су, свако за себе, довршена и изведена, да изгледају и рађена свако за себе, независно једно од другог, свако као нарочита песма или фрагмент, па тек после покупљена уједно. Горски Вијенац изгледа, услед тога, као збирка разноврсних покушаја песничких, као албум засебних скица и студија. Колико су поједина места овога спева различна по роду поезије, ево вам примера у клетви сердара Вукоте. Запамтили сте ону болну и узвишену поезију Његошеву коју смо сад осмотрили: е сад, погледајте колико је ова у клетви

страшна, грозна, сурова, варварска. Пазите само како то ужасно звучи:

„У памет се добро, Црногорци!
„А ко чиња, бити ће најбољи;
„а ко изда онога те почне,
„свака му се сатвар скаменила!
„Бог велики и његова сила
„у њиву му сјеме скаменио,
„у жене му ћецу скаменио...“

па то тако иде у том ужасном тону, у оном одсечном ритму који ствар чини још страшнијом, у оним немилостивим стиховима који сваки за себе чини реченицу и каденцију, па просто бију, ударају као малем по главама несрећних слушалаца:

„Ко издао, браћо, те јунаке...
„крвљу му се прелили бадњаци,
„крвљу крсно име ославио,
„своју ћецу на њ печену ио...“

Просто да се не помисли да је то писао онај малопређашњи песник! Никад, по тону и карактеру поезије које смо досад опазили, да се не надате и оваква места наћи: тако је овде тон дивљачан, зверски, нељудски! А ево вам још један пример за ту различност. Погледајте како је тек ово место различно од досадашњих:

„Фатима је струком дивота:
„очи су јој двије звијезде:
„лице јој је јутро румено;
„под вијенцем гори даница
„уста су јој паром срезана;
„усне су јој ружом уждене,
„међ којима каткад сијева
„свјежна гривна ситна бисера;
„грло јој је чиста филдиша,
„бјеле руке крила лабуда,
„над цвијећем плива зорњача...“

Ко би рекао да је ово о Фатими написао онај исти песник који је и горњу клетву написао? А ко би рекао да је и једно и друго учинио онај исти песник који је учинио оно: „Боже драги који све управљаш?“ И ко би, најзад, рекао, гледајући на ова три тако разноврсна места, да су сва три за један исти спев писана? Одиста, Његош је имао разне дарове, и Вијенац има разне родове поезије. Нисмо дакле ми исцрпили све лепоте његове дик-

ције кад смо у њој нашли само народни колорит и узвишена лирска места. Има још лепота у њој, и ваљала би пространа анализа да се све потпуно и лепо избељежи и оцени. Ми ћемо пак, слободни од тешкога задатка да такву анализу учинимо, а у овој последњој глави која је само једна кратка и забавна шетња „крз Вијенац“, дати још свега две примедбе, управо свратити пажњу на две стране Његошева духа, на које нам се чини да није довољно пажње обрађано.

Једна таква страна је нежна страна Његошева. Не би човек рекао колико наш „песник гнева“ има и нежности, неке питомине, нечега финог и грациозног. Његош изгледа неки пут сасвим мио, љубак, чисто идиличан, ни налик на оног страшног и очајног титанског генија каквога смо мало час угледали. Његове су компарације и слике често нежне и грациозне, пуне неке нарочите свежине и милине, све са предметима које идиличари певају. Пуно има компарација са тицама, оним поетичним тицама, са славујем, јаребицом, лабудом; са цвећем после, ружама, класјем; са водом, још, росом, росним капљицама, потоцима, језерима, морем, нарочито морем; са сунцем, најпосле, зрацима сунчевим, пролећем, јутром, природом. Погледајте само колико их је и како су лепе. Она за Милоњића снаху н. пр.:

„Поче косу низ прса чешљати
„а танкијем гласом нарицати
„како славља са дубове гране“

Или она коју сватови певају (и то се до некле може узети за компарацију):

„Соко хоће високу литицу,
„соко тражи тицу јаребицу,
„јаребица танка и плашва...“

Скоро да човек помисли, за овај цитат, да и није из Његоша него из ког другог песника (чак се не види ни јужно наречје његово), из једног од оних старих што су у народним песмама тражили нежне мотиве. Или она из последњег кола:

„Како су се душе праћедовске
„над Цетињем данас узвијале!“

„Играју се на бијела јата
„како јата дивних лабудовах
„кад се небом ведријем играју
„над образом свијетла језера.“

Пазите шта ту све нежног и грациозног има: и лабуди, и „бијела јата“, и небо ведро, и доле под њима језеро. Ја не знам шта би имало да се дода да слика буде грациознија; који елеменат недостаје у њој и њеном стафажу (и изрази су лепо: „над образом свијетла језера“.) Даље, она необично лепа компарација кад владика види да мора бити рата у којем ће многа младост погинути, па се обраћа овој и каже (цело место треба навести да се ствар потпуно разуме):

„Младо жито, навијај класове,
„пређе рока дошла ти је жњетва.
„Дивне жртве видим на гомиле
„пред олтаром цркве и племена,
„чујем лелек ће горе пролама.
„Треба служит чести и имену,
„нека буде борба непрестана,
„нека буде што бити не може,
„нек' ад прождре, покоси сатана:
„на гробљу ће изнићи цвијеће
„за далеко неко покољење.“

Цело је место красно и тако сетно, али га нарочито красе и чине сетним она прва елегантна и илустративна компарација („младо жито, навијај класове“), и ова последња, с цвећем на гробу, која тако нежно и мелодично развије и заврши онај почети период, жестокога тона, што је пред њом. После, оне друге све лепе компарације (прелазим на оне о роси, води, и др.), она позната н. пр.:

„како росне свијетле капљице
„уз веселе зраке на небеса...“

или она за очи хурија, хиперболична али врло карактеристична, и у којој су сви мотиви лепо:

„пред очима воде пребистрене
„ће у двије свештене капљице
„предјел шири видиш божје силе
„но с планине у прољетње јутро
„што га видиш над бистром пучином“,

и многе друге које не могу све да изрећам, него ћу само још једну слику тога

рода да поменем. То је она слика Цариграда коју Мустај-кадија разастире пред очима присутних:

„Сто путах сам у мојој младости
„из миндера у зору хитао
„на твој поток бистри и чудесни
„над којим огледујеш лице
„љепше сунца, зоре и мјесеца.
„У небу сам, у мору гледао
„твоје куле и остре мунаре
„с којих су се к небу подизали
„у свануће, у дивну тишину...“

Слика чаробна, вилинска, пуна источња-чке имагинације, као пренета из „Хиљаду и једне ноћи“. Сто грациозних предмета излазе вам пред очи: зора, свануће, дивна тишина, море „брстро и чудесно“, мунаре и њихове fine силуете које се у мору огледају; и то све у једној поступној, мелодичној поетској реченици! Ако још хоћете једну компарацију с јутром и пролећем, ево вам ова, колосална, која веома нежно изражава један од најглавнијих момената у спеву. Владика каже:

„Ох, да ми је очима виђети,
„Црна Гора изгуб да намири...
„душа би ми тада мирна била
„како мирно јутро у прољеће
„кад вјетрови и мутни облаци
„дријемају у морској тавници“.

И иначе, да оставимо овакве компарације, Његош има често нежних места, дискретних тонова:

„и наше су утирали сузе
„вјешти звуци давнијех гусалах...“

Или онај почетак последњег кола:

„Бјеше облак сунце ухватио,
„бјеше гору тама притиснула,
„пред олтаром плакаше канђело,
„на гусле се струне покидале,
„сакриве се виле у пештере
„бојаху се сунца и мјесеца;
„бјеху мушка прса охладњела
„а у њима умрла слобода
„кад зраке умру на планину,
„кад утоне сунце у пучину...“

Пазите само мотиве којима је изражена ова агонија Црне Горе. Облак, тама, „канђело“ које плаче пред олтаром, поки-

дане струне на гуслама, виле које се крију од сунца и месеца, „мушка прса охладњела“ (само то, а не као оно енергично у првом колу: „сврад ухвати лафа у кљусама“), слобода која умире — све (шта ћете кад све морам у суперлативу говорити?) најнежнији мотиви, најдискретнији тон; па она fina компарација на крају, и онај ритам, и оно музикално понављање речи! Или, напослетку, онај Мићуновићев одговор владици у првом призору:

„Не, владико, ако Бога знадеш...“

Прочитајте га, нећу у целини да га цитирам, него ћу само да укажем на нежни тон који је у њему. Мићуновић има да одговори владици на оне његове сумње у успех и очајање пред ситуацијом без излаза; тако је и кнез Раде имао (сећате се оног одговора). Али Мићуновић овде не говори ни налик на кнеза Рада. Ничега суровог, увредљивог, дивљачног: све благо, питома, нежно. Нигде Мићуновић не напада владику, не протестује, не куне него га само теши, улива му наде, превија мелем на његове ране. Кад хоће да му каже да ће Црногорци сигурно победити, пазите како казује. Није му доста што му открива утешне хоризонте победе, него га и ту штеди. И кад победу слика, он пази да му се не омакне нешто црње боје. Неће н. пр. да му помиње барут, бој, непријатељску крв која потоцима лије, јер би то можда вређало болећива владику, него му само говори о „врсним момцима“, о момчадији у коју се ваља уздати. Па и ту неће да указује на ратоборност момака, крвожедност или што слично, него на здравље њихово, на „снагу“, „лакоћу“, „брзину“, „вјештину“, „хитрину“. Те речи одиста, једине падају у овом говору; са њима је само окарактерисана младост црногорска. И још је ова младост представљена као питома, чедна, побожна, хришћанска, која смирено иде у цркву и слуша „божју летурђију“, која само „око цркве“ води коло кад га једанпут поведе, којој је „тамјан“ што и витештво, која због

цркве и иде у рат.¹ Такву, ето, благу и утешну слику износи Мићуновић владици пред очи. И то све дискретно, обазриво, обилазно, у форми питања и као да укажује на нешто у даљини:

„видиш ове пет стотин' момчади?...
„виђаше ли како стријељају?...“

или посредством алузија и компарација, као што је ова, тако елегантна и тако пластична и изразита (пореди млада Црногорца са соколом полетарцем):

„Тек соколу прво перје никне,
„он не може више мировати
„него своје размеће гњијездо;
„грабећ сламку једну и по једну,
„с њом пут неба бјежи цијучући“,

из које, кад хоће да изведе закључак, изведе само овај, не може бити дискретнији:

„Све је ово некаква наука“

А све то, цео говор, прошара овако нежним речима:

„не, владико, ако Бога знадеш...
„ти нијеси саморана глава...“

Доиста, да није неколико места у којима Мићуновић покаже своју лавовску шапу, не би човек рекао да ово све он говори. Изгледа да говори чедна девојка, горска вила, муза која тихо шапће наду и утеху на ухо песнику, или мати која говори детету. Његош је, израдивши овакав одговор оном претходном говору владицином, начинио потпуно упоредну слику овоме. Оба чине целину и Његош је у њима оцртао две мене расположења кроз које је сам често пролазио, и између којих је управо цели живот његов осциловао. Његош је одиста, по свима се овим приме-

¹ Пазите на ове црквене и религиозне мотиве; њих има пуно у Вијенцу:

„да поджежем колико узмогу
„и ваш огањ свети на олтару,
„на олтару цркве и поштења“ (ст. 2250—2) —

„Најсветије небесне храмове...
„ја сам редом сваки полазио,
„наскрћ се дима с жергвеника“ (ст. 2260, 2, 3) —

„Нема дана без очнога вида
„нити праве славе без Божића...“ (ст. 2452, 3) итд.

рима види, имао нечега нежног у својем песничком дару.

Друга страна Његошева је сликарска страна. Има, то се могло и досад опазити, доста слика и живописних елемената у Вијенцу. Има епских, широких, само крупним потезима рађених а потпуно пластичних. Ова н. пр. о Иван-бегу:

„Бјеле власе низ плећи просуо,
„бјела брада вије до појаса,
„руке старе, у њих мач и копље,
„крваве му руке и оружје,
„корацима броји турско трупе,
„скаче старац како хитро момче“,

у којој је сваки стих по један нов елементар слике, крупан и карактеристичан, а јак и изразит, тако да сви, и ако их је мало, дају пуну рељефну слику. Или ова, боље рећи ове две, о Обилићу:

„Паде Милош, чудо витезовах,
„жертвом на трон бича свијетскога.
„Гордо лежи велики војвода
„под кључевма крви благородне,
„ка' мало пр'јед што гордо иђаше
„страшном мишљу, прсих надутијех,
„кроз дивјачне тмуше азијатске,
„гутајућ их ватреним очима...“

такође пластична и у којој Обилић тако импозантно изгледа. Или ова тако узгредно и овлаш оцртана, а потпуна, и достојанствена, и погођена као компарација:

„Нови Граде, сједиш на крај мора
„и валове бројиш низ пучину,
„како старац на камен сједећи
„што набраје своје бројанице“

у којој је, у осталом, Његош дао израза једном свом давнашњем утиску, из ране младости, кад је, учећи прву школу на Топлој која је одмах уз Нови, свако јутро погледао мору на пучину и на онај стари живописни новски градић мору на обали. Или она класична слика која је, у исто доба, и слика из природе, она коју Мандушић оцртава причајући како се заљубио¹ у Милоњића снаху (ја ћу је већим

¹ Медаковић, 115, прича како је Његош једном био у Перасту на кунању, па преко пута његове куће, „била једна дјевојка која... често бацаше свој поглед на њега, а овај, још у младијема и најснажнијем годинама, не презираше ове умиљате погледе“. То је, каже, било лети, 1846. године; дакле, баш кад је писао Горски Вијенац.

делом навести, и ако сам мало час нешто из ње цитирао):

„Кад пред зору, и ноћ је мјесечна,
 „ватра гори на сред сјенокоса,
 „а она ти од некуда дође,
 „украј ватре сједе да се грије;
 „чује да свак спава у колибе,
 „тада она вијенац расплете.
 „Паде коса до ниже појаса;
 „поче косу низ прса чешљати,
 „а танкијем гласом нарицати
 „како славља са дубове гране.
 „Тужи млада ђевера Андрију...
 „тужи млада, за срце уједа,
 „очи горе живје од пламена,
 „чело јој је љепше од мјесеца,
 „и ја плачем кâ мало дијете...“

која је сва скроз црногорска а ипак, са оном дугокосом Лорелај, и са оним дивним стафажем јесење ведре ноћи, тако елегантна, етерична, чисто прозачна. Па онда има и друге врсте слика које још више сведоче о живописном дару Његошевом. Управо, не слика, него простих говора и причања што се дижу до потпуне слике, само зато што је све погођено у њима, што је пуно живописних детаља у њима. Ево н. пр. како Мартиновићи причају како су чули да су Турци уграбили Ружу Касанову (пазите само на сваки стих):

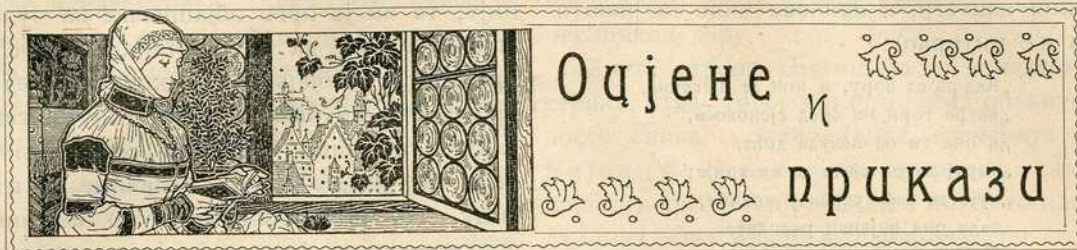
„Ми играсмо у колу с гостима,
 „ређасмо се наоколо вином,
 „докле пушка извише Пиштета
 „пуче једна, и човјек покличе:
 „„ко је витез, ко је добри јунак!
 „„поведе се робље црногорско!“
 „Покличи се оној наругасмо:
 „„какво робље са сред Горе Црне?
 „пјан, рекосмо, па мисли да поје.
 „Докле двије, једна иза друге,
 „цик, цик, опет издушит не даше,
 „и кликује човјек као пријед.
 „Оно није без некакве муке;
 „уграбисмо пушке.....“

Слика сасвим жива и природна. Пре свега оно, „пјан, рекосмо, па мисли да поје“, сасвим је оправдано. Јер прво, како они

пију, то им је прво објашњење за чудно викање онога, да је он пијан; а после, црногорско „појање“ је махом само једно протегнуто викање у једном тону, сасвим слично обичном дозивању оних планинаца са горе на гору, с главице на главицу. То чини слику потпуно логичном и разумљивом. Али слика је и жива, рељевна, и све у њој илуструје ону живост ситуације, и контраст који је ту, оно како коло игра а нешто се страшно догађа у даљини; све, и оно уплетање рефлексива и говора у причање, и изненађење које се у тим говорима види, и оне инверзије и слободе („докле пушка извише Пиштета пуче једна...“), које као да хоће да имитује глас пушке и радњу уопште; и оно у том погледу нарочито тачно и изразито „цик цик“, које се још слаже са живим темпом кола, и све друго. Олиста, све ово сведочи о живописном елементу Вијенца.

Свега, дакле, има у Вијенцу: и слика, и нежности, и лирике, свих врста лирике, без мало свих врста поезије. Све то игра, дрхти, трепери у дикцији Вијенца, као што у њој трепери, дрхти, игра и слика народа и земље, и слика скоро целог нашег народа и скоро свих земаља српских. Јер, ако сте приметили, Његош је нашао начина да у дикцији помене и Цетиње, и Ловћен, Ријеку, Црмницу, Никшић и Рудине, и овамо Котор, Нови и целу Боку, и чак Далмацију и Босну, и, најпосле, нашу лепу Србију.

„Зауоставимо се. Ми смо дотакли многе дирке у намери да пробамо звук, и на све њих дух нашега песника одјекнуо је као какве силне, огромне оргуље.“ Тако је једанпут, на крају једне расправе, речено о Гетеу; тако, или без мало тако, можемо и ми сад, на крају наше расправе, рећи о Његошу.

Ватра, роман Габријела д' Анунција.

Ничији књижевнички таленат није био толико осумњичен, као дар младога талијанскога романсјера д' Анунција, када су се појавила његова прва дјела *Дијете љубави*, *Улез* и *Тријумф смрти*. Ова три романа учинила су у Италији силан утисак. Она патетичност у радњи, оне личности, она њихова силна, страсна љубав у чије жице није нико тако топло, јако и осјетљиво ударао, оно хармонично, дотле непознато слагање и играње ријечима, довели су у први мах свијет у забуну. Она нечувена страст за чулним уживањима, она готово лудалачка сладострастност у првој серији романа скупљених под именом *Романи Руже*, повукла је собом масу читалаца, али и критичара. Докле су га једни хвалили и у њему поздрављали творца нове реалистичке школе, који је уз остало умео, као оно Вагнер ријечи и музику, да доведе у склад приједмет приповијетке са причањем, да обоје слије у једну обично љубавну симфонију, дотле су други видјели у њему вјештога копиistu и ватренога поборника реалиста и натуралиста француских. Пала је ријеч и плагијат. А познати руски памфлетиста Бурењин, у подлисцима *Новога Времена* од ове године, назвао је д' Анунција просто књижевним лоповом, цитирајући читаве стране из дјела француских, руских и немачких писаца, које је он позајмљивао. Млади писац још није пречистио своје рачуне са критичарима својим. Он још води оштру полемику с њима, доказујући да није ни од кога ништа узимао, нити кога копирао. Борба ова није га могла пореметити, он је продужио писати романи. Послије прве серије *Романи Руже*, објављена је друга под именом *Романи Крина*. И она је имала три романа *Дјевица на стјени*, *Милост* и *Благовјест*, од којих је само први изашао и равнодушно примљен. Увјерен, ваљада, да им није још вријеме, штампање ова друга два романа

одложио је за доцније времена, а предузео радити трећу серију под именом *Романи Нара*. Од треће је серије овај чије име носи наслов овоме чланчићу, а за њим су у изгледу још два *Човјек Побјеђује* и *Тријумф Живота*.

Ватра је роман сасвим сличан *Исповијести* Алфреда де Мисеа. д' Анунцијо је у њему описао односе једнога младога књижевника са једном чувеном умјетницом. У томе је сваки, са по муке, познао д' Анунција и чувену трагеткињу талијанску Дузеу. — Стелијо Ефрена, јунак овога романа, млад и лијеп пјесник, „осваја женска срца“. Његово име, његова појава, његова мила и топла ријеч, праве су мађије. Кад га види, жена, не знајући ни сама за што, почне губити свијест; кроз тијело јој пође топлија крв, у њој се развијева полако осјећање пољубаца и загрљаја. Кад га чује, она пада ничке преда њ, готова предати се без ријечи и без борбе... То је нека врста Едмона Ростана,¹ којег би Сара Бернардова вољела.

Ефрена је дакле један од оних сујетних младића без срца, или са срцем које је давно спржено сладострасним насладама; то је човјек који воли да је идол жена, и да цио свијет о томе говори. Млад, лијеп, чувен, — прољеће је ту, — па за што га онда и чувена глумица Фоскарина не би вољела? Њена љепота и младост су на измаку, јесен је ту. А у доба, када дође на раскрсницу са које мора поћи путем за старост, као да се управо снага отима из хладнога загрљаја старости, жене воле јаче, силније. Оне као да осјећају да им је то пошљедњи пут. И Ефрена воли Фоскарину, али она стрепи да ће је оставити и поћи за једном младом умјетницом чија слава сваким даном расти. У Фоскарини се бију два најужаснија осјећаја: сумња и вјеровање; не кида се више листак по листак од крунице бијеле раде и

¹ Edmond Rostand — срећни Пјесник *Cyrano de Bergerac-a* и *Aiglin-a*, у 31 години изабран за члана Француске Академије Наука.

шапуће: „воли“ „не воли“, већ се крше руке, раздиру груди, мисао губи, свијест мрачи. И откако га је заволела, њезин је живот у тој неизвјесности. Докле она искапљује горки отров љубоморе, дотле Стелијо то из прикрајка гледа. Он види како захучи бесно бујица љубоморе, па се утиша, како прождире пламен сумње, па се опет угули. Гледати такву борбу за њега је читава сласт, читава наука и поука. Пјесник је, па је жудан нових сензација, дотле нечувених и невиђених ствари. Глумица му одаје најскривеније тајне своје душе и срца, она му отвара очи за многе ствари, пред њима је читав нови свијет. Глумица му показује да наше радње не мора увијек покретати сладострасност и естетичко задовољство, да и изнад загрљаја има уживања; поред тога свијета има други један свијет, који се диже много, много јачи, много узвишенији, а то је душевни свијет у који се улази по трновитоме путу бола и туге. Фоскарина подноси нечувене муке од бола и туге, напреже се да свлала љубомору; и, најзад, последије ужаснога и узвишенога напора, предаје се својој судбини. Стелијо то гледа, изненађен, узбуђен и готово занесен овом мучном и крвавом борбом. Дошло се до границе онога што се ријечима казати може, и гдје почиње оно што се само дјелом изрећи може. Ефрену захвата одједном грозничава жеља да и он све осјети и оно мучање, и ону охолост, и оно понижење, да се у њему сав тај рат догоди да он однесе сличну побједу. Он би да живи тим животом; он би да понесе на плећима крст под којим Фоскарина посрће. Пред оном колосалном снагом једнога срца, па ма било оно срце једне прецвјетале лијепе глумице, овај сујетни пјесник, овај Дон Жуан, пада ничице. Слушајући откуцаје својега срца, а погађајући како је силно оно друго, њему се чинило као да чује звек чекића о тврди наковањ на коме се кује судба људска. У овим властитим ријечима пишчевим обиљежен је цио роман *Вагра*, који право рећи и није роман. Ту нема догађаја, ту нема какве било катастрофе. Кроз цијелу књигу само је дуг разговор овога сладостраснога пјесника с увелом глумицом, који много личи на консултацију, каквога младога љекара или саслушање исљеднога судије, који, жудни славе и великога гласа, међу своје пацијенте на најтеже муке интимнога признања...

Они који су га у оригиналу читали веле да је д' Анунцијо превазишао себе у погледу на форму коју је дао роману *Вагри*. Реченица тече и шумори као жива вода. Слововима се титра а ријечима игра, те су неке стране у њему читаве симфоније, мало неразумљиве, али пријатне. То је нека врста лиричне сладостраности, која чини те, као нико досада, умије да у живим сликама сједини, и у лијепу хармонију доведе утиске, које добија споља са сликама које они стварају у његовој уобразиљи.

Д' Анунцијо је свој роман пренио у Мљетке; доба године у које се он догађа јесте онај размак времена између септембра и децембра, најмучнијих мјесеци у Мљецима; љубав коју описује, љубав једне прецвјетале жене. Он је намјерно хтио да ове три разне врсте слика стави једну према другој: јесен, расцвјеталу ружу и Мљетке, стару, тајнену варош гдје свака кућа готово има по какву мрачну и жалосну историју из прошлости. Низ слика, које дају ова три извора јаким сензација вјешто се спајају и излазе у лијепу хармоничну цјелину; нигдје једна другу не баца у засјенак, свуда се виде те три боје са својим нијансама. Гдје је Фоскарина, ту је јесен, ту и град Мљетачки...

Да бисмо дали бар приближну слику такве врсте навешћемо неколико редова из овога романа. Фоскарина је у очајању. Стелијо ће је издати. Отићи ће лијепој и младој умјетници са којом се она хвата у коштац да отме Стелија. У сузама шета крај морске обале, с црним мислима које су је притиснуле. У глави јој се врамају стотину рђавих жеља: да хоће нешто Бог дати да њена супарница ноге поломи, да лице сагори, да јој се ма каква несрећа догоди која ће је унаказити. За тим у неколико долази к себи, јер осјећа да се те варварске жеље не могу остварити. Она стари, она то осјећа, узалуд јој мука, младост ће најзад надјачати, ако већ сада није; она нариче за својом увелом љепотом, она се јада на несталност људску. И у таквој стању, које мора бити близу лудила, она види све око себе, око ње се диже оваква слика: „Савладана тугом повила се као да јој је јарам на врату. Сунчани зраци губљаху се у травкама које је њена нога газила, ту се задржаваху и онда као да се из травака дизаше зеленкаста свјетлост која је сунчане зраке бојила својом прозачном бојом. Очи јој се

овлажише, кроз вео од суза њен поглед паде на лагуме који као да су се њихали. Нека бисерна сјајност опајала се у води. Блиједа магда омотавала је острва Лудости, св. Клемента и св. Сервилија, са њих, с времена на вријеме, кроз даљину одјекне какав угушени крик, као узвик каквога дављеника на морској пучини, а са лађа завије тужно тек сирена, или писне пиштаљка. Тишина је најприје страшна, па одједном пријатна“.

Оваким је странама исписан цио роман управо овај двобој младости и сујете са љепотом на заходу. Свуда симболична метафора. Свуда слика реалисте који хоће сваки опис да дотјера према своме сну. И какве слике! Сви се слажу да ни један сликар до сада није са толико снаге оцртао тужне и величанствене Мљетке, као д' Анунцијо. Ево како он отприлике на једноме мјесту пише: „Као плавичасто млијеко у опалу што скрива многу ватрену искру и велики сјај, тако је и вода у лагунима крила у себи неку тајнену величанственост, коју су само удари весла кварили. Иза оне шуме од бродовља улегеренога и непомичнога Сан-Ђорђио Мађоре,² лично је на пространу ружичасту галију чији је реп окренут Фортуни, која га је са висине свога сјаја мамила. Између њих пружа се рукавац Будека,³ налик на мирну утоку у коју лађе натоварене сиђоше ријечним коритом, носећи уз товари сјечених и исцијепаних дрва, и цијелу природу удаљених шума одакле је дрво. А тамо од Шола гдје се, на ономе чуду од вратница кроз који народ улази, дизао био и црвен затворени зид да опаше тврди сноп господарских воља, есклавноски кеј пружао је свој лук ка Вртовима и Острвима као да би хтио да поведе миру и одмору природних облика мисао егзалтирану величанственим симболима умјетности. Па, да би ваљда допунили слику Јесени, чувнови, претоварени воћем, клизали су по води налик на велике ките цвијећа пуштене низ воду, које је око себе ширило мирис с обала на талас гдје су се огледале вјечито слике торњева и црквених ликова...“

Биоград.

Јов. М. Јовановић.

² Санђорђио, Мађаре-острво.

³ Будека-острво.

Др. Ђорђе Дера: Аграрни покрети у старом Риму с особитим обзиром на данашње наше пољопривредне прилике. У Новом Саду 1901. (Књига Матице Српске. Бр. 2.)

Историја римског народа је непрекидна борба у два правца: с једне стране настојање цијелог народа за проширењем своје власти — борба спољашња, с друге стране тежња за равноправношћу економском и политичком и обрана постојећег стања — борба унутрашња. И једна и друга су забавне. Која од њих пружа посматрачу више забаве, зависи од тога, која је у опће борба дотичноме интересантнија, да ли она на бојном пољу или у политичкој ацени.

Проучавање историје старих народа не би било тако важна грана људског рада и занимања, да она потиче само из пуке радозналости. Јер потешкоће, да се дође до историске истине, врло су тешке, а да и најрадозналији дух не би на по пута изнемогао и погледавши с тугом на поднесене напоре латио се рада који лежи у савремености. Али човек не смије изнемоћи, јер познавање историје доноси и корист велику. И ако има велике разлике између народа и прилика, ипак између свих народа и свих прилика има доста оног опћега, које је с малом модификацијом вазда скоро исто.

Полазећи с овог гледишта смијем устврдити, да је унутрашња борба римског народа много важнија. Данашње доба рјешава већином питања, која су проузроковала ону унутрашњу борбу римског народа. Силно вријење у средини и другој половини деветнаестог вијека по цијелој Европи налик је на оне немире у римском грађанству од оснутка републике па даље. Кад би данас била државама главна брига размакнути границе своје, не би се могле много окористити борбом римског народа с извањим непријатељима. Прилике су сада тако силно промијењене, да се таква борба мора сасвим друкчије водити. — Друкчије је то с унутрашњим покретима у римској држави. Унутрашња је борба римског народа чисто економске природе. Ако игдије, то је овдје оправдано материјалистично схватање историских догађаја. Проучавање те борбе доноси нам корист, што данашње доба иде у сусрет великим промјенама у економском погледу. И немири у данашњим државама — искључивши државе с разним народима, гдје се

и национални интереси тих народа укрштавају — потичу из неправедна одношаја рада и заслуге. Данашње државе колико се старају да одрже интегритет својих граница, исто толико настоје да задовоље све грађане своје уводећи корисне реформе за побољшање економског стања сиромашнијег свијета. Данашња борба аграраца против капиталиста има много заједничког с борбом римских пучана (плебејаца) с властелом (патрицијима). Јер и борба у Риму, премда је ишла за политичким тековинама, имала је своју клицу у неједнакој подјели материјалних добара и одржавању тога неправедног стања.

Видећи колико „савремености“ има проучавање ове борбе римског народа, прелазим на садржај књиге које натпис горе исписах. Задаћа је овој књизи, да представи економску борбу римског народа у њеној узрочној вези, да истакне погрешке које су чиниле заинтересоване странке, затим да представи економско стање у Угарској, нарочито тамошњег српског народа. Књига је подијељена у шест одсјека: I. Увод. II. Пољопривредно стање у старом Риму до аграрних покрета. III. Аграрне борбе до великих рефорама браће Граха. IV. Браћа Тиберије и Кај Граси. V. Аграрне прилике након смрти браће Граха. VI. Додатак: Поглед на пољопривредне прилике у Угарској, нарочито српског становништва. У првом се одсјеку — Уводу — истиче важност аграрне борбе по читав државни римски живот; тумачи узрок тој борби и свршетак њезин; истиче се сродност данашње борбе између аграраца и капиталиста и ондашње између пролетаријата и богаташа. Као главни узрок пропасти римског сељака наводи се: 1. *кајишарство*, које је у римској држави врло цвало, 2. *окупације државног земљишта* (*ager publicus*) од стране патриција, 3. *установна ропства*, 4. *царинска политика* римског сената. О штети кајишарства не треба ријечи трошити: то зло и данас сапиње велик број сиротиње. Није користило, што се одредила највећа камата 10% касније $8\frac{1}{3}\%$, а најпослије $4\frac{1}{6}\%$, кајишарски се занат и даље тјерао. Томе је приступила неправедност при подјели државног већином освојеног земљишта. У Риму је био обичај, кад се какав страни народ савлада, да му се одузме један дио земљишта и прогласи државним имањем (*ager publicus*). То се државно имање давало на уживање римским грађанима, али само

властели. Имање је припадало држави, која га је могла од посједника вазда на траг затражити. Но то је она врло ријетко чинила, већ и зато што је државна власт — бар с почетка — била једино у рукама властеле. Установа ропства шкодила је римском сељаку као што данас шкоде машине малом посједнику а фабричка производња занатлији. Римски велики посједник имајући у својим робовима врло јефтине раднике чинио је сиромашном сељаку двоструку штету: одузимао му прилику зараде и због јефтине рада обарао цијену житу и другим пољским производима. Најпослије и сам сенат у својој ограничености, да би у миру одржао гладни пролетаријат градски, укидао је царину на жито, ушљед чега је жито из Сицилије и Африке плавило све тргове италске и тиме обарало цијену домаћем италском житу. — Народ је сеоски сиромашнио и западао у све већу зависност од богате властеле. С тога му није било од користи, кад се касније прогласила равноправност римских грађана. А римској држави бијаше сељачки сталеж главна потпора. Док је овај снажан био, била је и држава снажна. Земљорадња бјеше главно занимање старог Римљанина. Па и касније кад се развила трговина и индустрија, сматрали су Римљани агрикултуру најчаснијим занимањем. За сенаторе знамо да им је било законом забрањено свој новац и у што друго улагати до ли у земље. С тога су аграрни покрети били од велика значаја по целокупну државу.

Те аграрне покрете, како их је и писац ове књиге лијепо изложио, треба да замислимо овако.

За краљевства није било аграрних покрета, већ из разлога што тада није ни било велике разлике у имању. Осим тога и сами краљеви бринули су се за сиромашнији свијет; за краља Тарквинија Приска знамо да је био особито наклоњен нижем сталежу — *minores gentes*, како Ливије каже — не можда из неког човјекољубља него из политичког рачуна, што је требао јаку странку у сенату и народу.

Послије краљевства успостави се аристократска република — појава врло обична у свих старих грчких држава. За краљевства имађаше државну власт краљ и донекле сенат, за републике остаде та власт у рукама сената — представника богате властеле. Примјерима грчких др-

жавица доказано је, да је за широке слојеве народа гора олигархија или аристократска република него ли монархија. Јер краљ, макар и тиранин био, такав је за све грађане, док олигархе воде вазда интереси своје странке. Тако и римска властела бринула се само за свој сталеж а прости народ искључивала од свих повластица. Нарочито га је трла материјално. Не прође више од петнаест година након тога како се основала република, а у Риму завлада тако силно незадовољство, да се прости народ исели на Свето Брдо (познато под именом *Secessio plebis in Montem Sacrum*). Народ је био силно задужен, а закон у том погледу врло строг: вјеровник могаше дужника себи присвојити и поступати с њиме као с осталим робовима. А државно имање дијелило се само међу патриције. Након обећања од стране сената врати се народ у Рим. Главна му је тековина тада било право избора народних трибуна. Послије се наставља борба још већим жаром. Неуморни трибуни мировали су само онда, кад би држава дошла с поља у опасност. Толико су пута трибуни гледали да учине крај јадноме стању својих саплененика подјелом државне земље на парцеле међу прости сиромашни свијет — све је било узалуд; јер су посједници употребљавали сва средства да се та подјела не оствари. Чак ни онда, кад је прости народ у политичком погледу све постигао, кад су се патриције и плебејци пред законом потпуно изједначили, није се могао прости народ и економски ослободити. Јер његови главни помагачи у војевању за политичка права — богати плебејци, који су обогативши се тежили за једнакошћу с патрицијима — остављали би га, кад би настојање трибуна ишло за материјалним пробитком простог народа. Ту би се богати плебејци нашли одмах у једном колу с патрицијима, својим противницима. Толику моћ имају материјални интереси! Сиромашнијем се свијету помагало оснивањем колонија. У новостечене земље слали би сиромашније ратаре и ту их насељавали. Држава је одатле имала двогубу корист: ослободила би се једног дијела пролетаријата, тог вјечито незадовољног и опасног елемента, а опет су колонисти били главни ослон римској власти у страном народу који би се мало по мало и полатинио. Али дође доба када римска држава постаде сила првог реда раширивши гра-

нице своје по цијелој Италији и изван ње. Тиме дођоше Римљани у додир с Грцима и источним народима. Колико је овај додир с Грцима благотворно дјеловао на тадашњу примитивну литературу и умјетност римску, толико је онај с Истоком штете нанио, јер се богатство и раскош усели и у до сада непокварени Рим. Издаци, који прије бијаху врло малени, наткрилише приход у многим породицама. Осим тога дуги ратови одучише римског сељака од земљорадње. Додајмо још установу ропства и рђаву државно-економску политику римског сената — о штети ових фактора говорило се горе — и онда није чудо, што је земља све то више излазила из руку малих посједника и усредсређивала се у рукама богаташа. Узалуд је била проглашена републиканска једнакост. „Суверени“ народ сакупљен у скупштини народној бијаше само лутка у рукама силника. Чак и трибуни давали су се материјалним пробицима завести од богаташа, да су радили против интереса простог народа.

У другој половини другог стољећа пр. Хр. силазе у политичку арену браћа Граси. Обојица се боре у корист простог народа — с том разликом, што старији Тиберије доноси само аграрни закон у корист римске сиротиње, док млађи Кај осим аграрног закона уводи друге разне реформе у чисто демократском духу. Али те реформе помогоше римском народу само за тренутак. Позната је трагична погибија обојице Граха. Реформе њихове биле су врло кратка вијека. Реформе млађег Граха на политичком пољу одржале су се и дуље, но против оних на економском пољу употреби реакција сву своју снагу. Забрани се диоба државних земаља, а посједници тих земаља постадоше власници њихови. Кад знамо да су скоро све државне земље имали у рукама богаташи, видимо ко се је окористио таквом забраном. Како ли је реакција била безобзирна у обрани својих материјалних интереса! — Долази доба Сулино. Сула је оличена реакција против рефорама браће Граха. Све његове реформе носе биљег аристократски у политичком смислу. Политичка права одузима народу а даје их сенату. У економском погледу не брине се за сиротињу римску: сељаке и градски пролетаријат, него дијели земље својим војницима. Стање римског сељака бива све горе. Земља се све више сакупља у рукама мањине — латифундије, та не-

воља римске државе, бивају све веће. Има и касније покушаја да се помогне сељачком сталежу, али без успјеха. Тек Цезар учини својим аграрним законом, да се макар и мален број сиромашних породица помогне подјелом државне земље и оснивањем колонија. Цезар је у опће ишао на руку тежњама простог народа, ако нијесу долазиле у сукоб с његовим политичким циљем. У осталом Цезаров реформаторски рад би прекинут руком убица његових. Цар Август није обраћао довољно пажње економским приликама римског народа. Оснивао је, нарочито по границама, колоније, но ове су имале више војнички значај. Једино се бринуо за градску сиротињу и чинио јој многе олакшице у набављању животних потреба. — Ни за доба царства није се стање римског сељака побољшало. Ријетко су на пријестолу римском сједили мудри и увиђавни цареве. Једина лијена појава бијаше насељавање германских племена на опустјелим државним добрима. За државом се поведоше и приватни господари и тиме доби римска држава двоструку корист; у моралном погледу: помлади се и латински живаљ, у материјалном: Германи као ваљани радници дизахо плодовитост тла и даваху држави односно приватним власницима велике приходе.

Ово би био кратак пријеглед аграрних покрета и економског стања у римској држави, како је представио писац ове књиге. У Додатку овој расправи износи писац пољопривредне прилике у Угарској, нарочито тамошњег дијела српскога народа. Те су прилике, како их писац представља, врло неповољне, тако да скорашњи немири међу сељацима Угарске нипошто не изненађују. Писац налази оправданим и најновији покрет угарских агараца и ставља свакоме на срце да такав аграрни покрет не сматра пошљедицом социјалистичке агитације већ пошљедицом кукавног стања већине угарских земљодјелаца. Као узроке неповољних економских прилика у Угарској наводи писац ово: 1. околност да нема сразмјере у посједима, јер око 40% од цјелокупне земље чине велики посједи од 1000 јутара па на више, док 37% земљодјелаца нема ни педља земље; 2. неправедну порезну систему; 3. величину земаљских пореза и разних муниципалских и опћинских дажбина; 4. скупи кредит и гадни обичај лихварења; 5. веће животне потребе, од којих су многе уображене. А

као лијекове овог худог стања преллаже: 1. да држава своју земљу не даје под закуп богаташима и великим посједницима него малим посједницима и оним тежацима који ни мало земље немају, раздијеливши дакако земљу у мале парцеле; 2. преллаже праведнију систему порезивања, на име поступну (прогресивну); 3. да се настоји што могуће више снизити државне и опћинске порезе; 4. да се лихварство строго казни, а да се оснивају штедионице и други новчани заводи, у којима ће сељаци доћи до јефтина кредита; 5. да се подиже домаћа индустрија, која ће вазда моћи сиромашнијем свијету давати сталне зараде, па се овај не ће морати селити у туђину; 6. да се оснивају земљорадничке задруге и друга пољопривредна удружења, која ће унапређивати интересе земљорадничког свијета; најпослије опомиње и сељане да рационално живе и мало троше, па да не товаре на се сувишне и непотребне терете.

Преллазећи на пољопривредне прилике српског народа у Угарској износи писац доста неповољну слику тих прилика. Осим оних узрока, који сметају развоју економског благостања у цијелој држави, истиче као нарочиту ману тамошњег српског сељачког свијета велики раскош у свему, нарочито у женском одијелу. С тога препоручује истрајан рад и штедњу. Много је шкодило сељачком свијету и укидање Границе, јер је тако нестало старих и великих задруга. Писац приговара и садашњој управи манастирских земаља и преллаже да се манастирска земља даје сељацима под закуп. Најпослије се осврће на најновији покрет међу тамошњим земљодјелцима: на оснивање земљорадничких задруга, од којих очекује велику корист по сељачки сталеж.

Писац ове књиге потпуно је дорастао задаћи коју је себи поставио. На свакој се страни јасно види да сасвим влада предметом о коме пише. Аграрни покрети у Риму представљени су одвећ великом јасноћом и тачношћу. А што књизи даје особиту топлоту, то је нека меланхолична туга, која се протеже цијелом књигом. Писац има милосрђа према јадним римским пролетарцима, њега боли неправда коју им наноси привилегована класа богате аристократије. Ипак није у своме просуђивању неправедан. Свако демагошко средство, било оно и у корист простог народа

употријебљено, осуђује без разлике. Тиме само стјече повјерење читаоца који му радо шљедује у просуђивању прилика.

У Додатку, гдје говори о економским приликама свога народа, уродила је ова туга патријотском бољу. С тога мора ружна слика економских прилика још више потрести душу читаочеву, кад види да и онај, који ту слику пружа, жали што је мора такву пружити.

Вриједност ове књиге лежи и у томе, што се вазда истиче зла страна којег покрета или које појаве а у исто доба указује на начин како је требало радити. Тиме се и читалац упушта у критику догађаја, а то и јест главно што од историских наука очекујемо, на име једну појаву правилно оцијенити. — Књига је осим тога пуна корисних биљежака испод текста. Особито су за похвалу статистички наводи, који би се иначе морали тражити на више страна и до којих није вазда лако доћи.

У стварном погледу немам овој књизи шта приговорити осим ове двије ситнице. По ономе, што је споменуто на стр. 48. и 49., изгледа, да писац не сумња у битност оних приједлога Лицинијевих и Секстијевих о отплаћивању дугова и диоби државних земаља. Први је сумњив, јер је сам по себи нејасан, а други с тога, јер претпоставља велик број посједа који су имали више од 500 и 1000 јутара — а то у оно доба (367. пр. Хр.) није вјероватно. Признајем да књизи не наноси никакве штете ни вјеровање у битност тих двају приједлога.

Крупнија је ситница на стр. 147., гдје се између осталих разлога опадању броја робова у римској држави спомиње и то што није робовима било слободно ступати у брак. То не стоји. Баш напротив: господарима је било у интересу да се *familia* множи на јефтин начин. Дакако да тај брак није имао правне вриједности. Дјеца нијесу припадала родитељима него господару.

У формалном погледу приговорио бих писцу онајприје, да је био преопширан, да је ствар одвише развукао. Ја мислим, да се дало много краће извести без штете за јасноћу. Вјерујем да је забавно све што у књизи пише, али све не стоји у вези с основом ове књиге, а осим тога се многе ствари често понављају. Тако у II. одјеку (Пољопривредно стање у Риму

до аграрних покрета) прелази писац често преко наслова овог одјека; спомиње што се могло згодније рећи касније у другом ком одјеку, а често и рекло. Често понавља исте мисли, ма да не видим разлога. Тако се о покретима против лихварства у II. вијеку пр. Хр. (стр. 22 и 23) дало згодније говорити у III. одјеку. Понављање сам опазио на овим мјестима: стр. 3 и 20 (о узроцима пропасти римског сељака и малог посједника); стр. 11 и 70 (Римљани противници заната и трговине); стр. 21 о рђавој економској политици римског сената, док се о истој ствари говори у Уводу стр. 3 и сасвим опширно на стр. 64; стр. 25 и 38 (о државном имању — *ager publicus*); стр. 26 сл. и 33 сл. (о стању сељачког сталеза за краљевства и републике); стр. 27 сл. и 60 с биљ. и 104 (зле пошљедице разлике у имању); стр. 28 и 53 (о сеоби сиромашног сељачког свијета у колоније); стр. 29 сл. и 63 и 113 и 141 (о рђавим пошљедицама уставне ропства); стр. 41 и 47 (како су плебејце у политичким акцијама потпомагали богати им суплеменици); стр. 57 сл. и 63 (зле пошљедице дотицаја с Грчком и Азијом); стр. 142 и 145 (опадање становништва — безбрачност); стр. 144 и 149 (похвала Германа). — Сасвим је сувишна она дигресија о вину на стр. 69; исто тако о робовима римским на стр. 29—32, нарочито на стр. 31.¹ Овдје је писац био преопширан, док је говорећи о равноправности трибутских и центуријатских скупштина на стр. 35 сл. и 52 био врло кратак, тако да ће лајку та мјеста остати сасвим нејасна. — Ако још исправим, да цитат на стр. 27 биљ. 2: *Auri sacra fames* није из Хорација него из Вергилијеве Енејиде III. 57 и споменем да се каткад у језику осјећа неки страни дух и налази по која језична грешка,² било би све што имам овој књизи приговорити.

Ипак сви ти приговори не умањују вриједности ове књиге. И ми треба да смо захвални и писцу што се латио овог по-

¹ Кад бисмо у II. одјеку одузели оно што се касније понавља и што је сувишно, био би тај одјек врло мален. И заиста је цио овај одјек сувишан, јер се сав могао подијелити међу остале.

² и пр. долњи (стр. 17), дољни (стр. 58), раскошом (стр. 22, 64, 192), петролејом (стр. 160), безпримеран (стр. 56), проузроковаше-имперфекат (стр. 57); вухерај (159, 163), вухеровање (162); ред рлјечи на крају стр. 18 (Старе републиканске врлине.... насупрот стати); исто тако на крају стр. 66 (Код сваког купа.... сасвим искључена).

сла и Матици што је примила и издала овај рад. Јер осудити Матицу, што је издала књигу која говори о старом Риму, моћи ће само онај, који само наслов прочита а књиге не отвори. Међутим читајући ову књигу свако ће се на свакој страни све то више увјеравати, да је ова књига врло савремена и да њен писац стоји на сасвим модерном становишту. Завршујући мислим да не ћу претјерати, ако устврдим, да би ову књигу требало не само читати него и студирати.

Мостар

Милан Ћукковић

Милан Андрић: Слике из мог албума. Књига прва. У Телмивару 1901. Јужно угарска штампарија Томе Д. Ђировића. Цијена 2 круне.

Још у Даници, Јавору и Стражилову сретамо се са именом аутора ове збирке а у новије доба донијело је и Бранково Коло неколико слика из тога албума. У овој књизи штампане су већином успомене пишчеве и односе се на многе познате личности из недавне прошлости. Зато оне и имају извјесне привлачне снаге за читаоце. Писац је често сухим стилем изнио неке догађаје само да буде што ближи и истинскији свом сижеу. Кад је још у нашој белетристици владао романтизам са свим својим особинама, Милан Андрић писао је без силних уздисаја, без плачевних сцена и без афектације. Зато његови радови изгледају да носе на себи обиљежје писца реалисте. И кад би гдјегод Андрић и покушао декламовати, по неодољивом обичају времена, то му обично није лијепо стајало. Цјелокупна обрада пак показује да је писцу више стало до саме ствари коју приказује него до начина како је приказује. Теме су већином интересантне. А неизвјештаченост у обради и потпуна лежерност чине ове слике угодним. Дух који веје кроз ове приказе тако разних сцена и догађаја, има неке извјесне топлине и интимитета. Многа од ових скица има своју тенденцију и показује пишчев поглед на свијет али многа мјеста изгледају као сухопарно кронично биљежење без потребна колорита и живости приказа. Не упуштајући се у потање излагање сваке приче на посе ми препоручујемо ову збирку старог познаника српске лијепе прозе.

Горски Вијенац.

Владике црногорског Петра Петровића Његоша. Штампарија Браће М. Поповића у Новом Саду 1901. 16^о, 124 стр. Цијена 1 кр. и 60 потура.

Књижарница Браће М. Поповића у Новом Саду користила се прославом Његошевом и издала у својој наклади *Горски Вијенац*. У књизи се налази и предговор без потписа а и коментар неким ријечима, именима и изразима којих много опширније налазимо у Решетаровом издању и из ког је издања и ова компилација потекла, не напоменувши то ни једном ријечју. Зато је редакција овог издања и нашла за вриједно да прећути своје име. Наклада знајући то, протурје своју књигу, не пославши је ни једној редакцији на приказ, у увјерењу да ће мимоићи заслужени пријекор. Поред Решетареве редакције *Горског Вијенца*, ми ово издање не можемо препоручити.

Ueber die Montenegriner, Briefe aus Cetinje aus dem Jahre 1878. von Ljubomir P. Nenadovics, übersetzt von Milena Miladinovics. Ung.-Weisskirchen. Buchdruckerei Peter Kuhn, 1901. 176 страна.

Похвалан потхват госпође Миладиновићке да њемачкој публици прикаже интересантна писма о Црногорцима од Љубомира Ненадовића заслужује особиту пажњу. Српска лијепа књижевност и онако је слабо, скоро никако, заступљена у Нијемачкој и кад се што појави то је обично у часописима или подлисцима политичких листова дохваћено без икаква избора а почесто и у слабом пријеводу. Овдје истичемо нарочито смишљен избор шта да се преведе и прикаже једном страном народу из тако слабо познате српске књижевности. Ова писма носе значајно обиљежје једног дијела нашег народа које ће бити интересантније за странце него који други рад, који неби имао тих особина. Јуначка дјела Црногораца, њихова лаконска збијеност мисли и одлучан карактер заслужили су да се знају и у страном свијету. Преводаца у свом предговору каже: „Пошто је посао, коме сам са задовољством посветила више недјеља свога времена, готов за штампу, нећу пропусти а да не упутим неколико ријечи на поштоване читаоце и читатељке, неколико

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ријечи које од срца долазе и које опет треба до срца да продру.

Како можда ни један народ и земља нису тако мало познати у ширим круговима, као црногорски, то сам радосно и с љубављу пришла раду, да преведем прву свеску познатог српског књижевника Љубе П. Ненадовића о *Црногорцима*. На ово ме је потакла жеља, да би свијет дознао истину о Црногорцима. Много ће се штошта у овој књижици држати као претјерано ал' ја зато напомињем оне пјесничке ријечи: „Willst den Dichter du verstehen, musst in Dichters Lande gehen.“

Црногорци су још од прије важили као тврђава против Турака и зато се нису могли, све до скорашњег времена, културно

нарочито развијати. А кад их човјек изближе заиста упозна, мора се дивити, како се у њих особито истиче поглед на јунаштво и част. Њихова је земља већином дивљи камен али њихова срца су постала чисто злато; у оним пак земљама гдје земља нуди пуна крила злата, ту, на жалост, срца постају каменом. Свакако је чудновато како Црногорци љубе ону земљу која је на многим мјестима према њима маћеха.

При свршетку споменићу још, да прва свеска Љ. П. Ненадовића има само десет писама, ја сам пак држала за умјесно и једанаесто додати, којим друга свеска почиње. Чим будем доспјела издаћу и осталих девет писама из друге свеске.“

ПОЗОРИШТЕ.

* Још ове године давана је у Загребачком позоришту премијера *Кнегиња Јелена* од Иванова, бившег уредника *Života*, а сад је изишла у књизи коју писац назива *Босанском легендом* у четири чина. Оцјењивач *Бранкова Кола* напомиње да је то: прастара прича, поникла још у доба дјевице краљице Семирамиде, те хладне љепотице жене без љубави, што убија сваког свог милосника кад га се засити. Ова прича нашла је нову варијанту у *Кнегињи Јелени* и то у драмском облику. Писац је донекле одступио од старог фазона, како се обично цртао овај демонски карактер; одступио је у толико што је до сад изнашан овај карактер као нека необјашњива демонска природа, која из необјашњене а урођене злоће убија, јер јој читав организам то заповиједа. Кнегиња Јелена убија, али она ипак није без осјећаја, она је примчива за љубав и осјећаје, које љубав буди. Из њених се ријечи даје наслућивати да се њена демонска природа не би развила, да се у доба кад је почела осјећати љубавну жуд намјерила на јунака, који би њене претензије потпуно задовољио, да је одмах наишла на Југовића. Она сама вели: „Снијевала сам о јунаку који ће доћи изненада. Дуге и дуге ноћи пробдила сам слушајући ромон Дрине — као да о цјеловима шапуће, о витезу, који ће пусти мој живот оживјети сјајем љубави своје. Сваки дрхтај његове душе да буде мој — да заборави на све,

да презре све, да буде мој и само мој, да живи у љубави мојој, да умре у мојем наручју. — То је био мој сан.“ Она у тежњи за безграничном љубављу без сумње није у својим досадањим милосницима нашла оно, што је тражила и за то се ваљда та пјесничка силна душа прометнула у женског демона. Она дакле није по првобитној природи демон, кога нешто из унутрашњости гони без права разлога на злоћу но и ако није таква, ипак она не губи ништа од своје занимљивости за трагичара пјесника, јер је овдје пјесник нашао нову трагичну поенту — она се најзад заиста прије свега заљубљује а сувише још баш у Југовића, чијег је брата Гојка дала убити. Трагичан је конфликт тим занимљивији и дубљи, јер она љуби и каје се, па хоће да Југовићу љубављу својом врати оно што је у брату изгубио, што је дакако немогуће. У самој драми пак није њен карактер толико јасно насликан, да је потпуно разумљив, а ток саме радње не доприноси сасвим његовом објашњењу, те смо ми на крају крајева у недоумици, да ли да је управо жалимо или да налазимо, да је њена пропаст потпуно праведна по моралном закону. И Југовићев карактер није ексактно изведен. Он и сувише нагло, без икакве борбе одмах у првом тренутку састанка, пада на кољена пред њоме, очаран њеном љепотом, и обузет неодољивом љубављу, да одмах сјутра дан савлада своју љубав и казни смрћу

Јелену. Баш те двије тешке борбе препуне дубока психолошког интереса, требале су нам се темељније приказати, а да живахан ток радње не страда. Иначе се свугдје (осим два слабија мјеста) показује да писац располаже са великом модерном драмском техником, која чини да човјек с великим интересом драму дочитава. Што на доста мјеста смета ипак идузији јесте, то, што му је стил на доста мјеста афектиран без праве пјесничке непосредности. Натуралистичком чистом тону, у коме се читава драма приказује, сметају бомбастична епитета, јер стил може и мора бити патетичан у сценама гдје страст говори, али ваља добро разликовати патос и афектацију. Исто тако сметају честе „неподоштинe“ у језику. У цјелини пак чини драма повољан и пријатан утисак, лијепо распоређеним материјалом, живахном и природном радњом, живим фигурама, које осјећају и раде, и најзад самом идејом, која овако природно третирана буди у човјеку сила осјећаја и гони га да о њој размишља.

Vienas, приказујући ову књигу и замјерајући јој доста са свог становишта, које се коси са модерним схватањем књижевних тежња, завршује приказ овим рјечима: „Техници, нарочито архитектоници драме, нема приговора. Ту је вођа хрватских модерниста остао код праксе старе школе, пак то и јест главним узроком успјеху те драме и на позорници и у литерарном погледу. Оно, што је у њој модерно, то јест неекзистенција више идеје етске тенденције, затим ничеанизам мишљења и осјећања главне јунакиње, јесу недостатци те драме. Да није тих недостатака, био би успјех те драме још већи и трајнији а њена литерарна вредност већа и неоспоривија“.

* Борисав Станковић прерадио је своје позоришно дјело *Коштану* за коју је црпио материјал из врањског живота. У комад су унесене нове оригиналне пјесме, те ће се ово дјело, тако прерађено, играти још овог мјесеца. Коштану ће играти и овог пута госпођа Тодосићка а у новој преради је још нарочито разрађена и проширена интересантна улога госп. Илије Станојевића.

* *Позоришни Лист* почео је у свом 20 броју доносити низ чланка под насловом *Драмски занат* од разних најмодернијих француских драматичара, у којима се на

занимљив начин говори о писању и садржини драме.

* Од неког времена бави се у Мостару путничка позоришна дружина Д. Гинића гдје са лијепим материјалним и моралним успјехом приказује, већином, одабрана дјела из српске и свјетске књижевности. Познато је са колико невоља и препрека имају, обично, овако путничке дружине да се боре али уложена енергија и потпуно заложене силе за што бољим успјехом показале су колико вриједе баш у *Српском Позоришту Д. Гинића*. До данас су прешли преко позорнице ови комади: *Балканска царица*, *Мадам Мангоден*, *Звонар Богородичине Цркве*, *Разбојници*, *Контролор вагона за спавање*, *Војнички бјегунац*, *Позоришне глумости*, *Отело*, *Циганин* и *Трилби*.

* *Позоришни Лист* доноси овај извјештај: У Хрватском Земалском Казалишту била је 2. октобра о. г. ријетка прослава, опроштајна представа Иване Сајевићке и прослава њеног четрдесето-годишњег глумовања. Дошло се у позориште на ту прославу с осјећајем пијетета према традицијама и прошлости овог хрватског Талијиног храма. Осјећало се, да се први полувековни одсјек позоришног живота — завршује одласком знаменитих личности, као што су: Мандровић, Милан и Сајевићка.

Из доба дилетантизма и борбе с њемачком премоћи, која се завршила мјесеца новембра 1860., наступило је доба цвјетања за хрватско позориште. За то вријеме заведена је 1863. године оперета, а 1870. народна опера.

За цијело то вријеме била је Сајевићка, један од стубова позоришта хрватског. У свима фазама глумачке умјетности своје била је љубимица публике, као и њезин покојни муж, незаборављени Шандор Сајевић, који је послије Племенчића уживао највеће симпатије загребечке публике као комичар.

Ивана Сајевићка проживила је четрдесет година у храму богиње Талије, као свећеница хрватске умјетности. Четрдесет година спомињали су име јој посјетиоци позоришта, пријатељи умјетности, критичари, глумци. Четрдесет година мамила нам је сузе радости и жалости. Четрдесет година пружала је публици ријетка умјетничка уживања.

* Здравље познатог руског романсијера Горког опет је пошло на горе. Лијечници су му препоручили да зиму проведе гдје на ју-

гу, јер да му је Њижни Новгород по здравље опасан. Погоршање здравља приписују напорном књижевном раду његовом у пошљедње вријеме. Прије неколико дана завршио је једно позоришно дјело, коме је наслов *Породица Бесменов*. Радња се догађа у једном омањем провинцијском мјесту Русије. Бесменов, богати подузетник, потпуно образован човјек, има сина Петра, који је због учешћа у ђачким немирима relegован и има кћер Татјану која је учитељица у градској народној школи. У кући живи и један далеки рођак Бесменовљев, влаковођа Нил. Између необразованог оца и образоване дјеце постоје зађевице које доводе до разних катастрофа. Прави Горкијев тип је влаковођа Нил. Дрзак, необуздан, али изразит карактер, који је опће познат. Поједине сцене су од јаког драмског утиска.

* У Русији су позоришта већ крајем Августа отворила своје двери али главније појаве тек ће се догодити. Много се очекује од новог комада Владимира Немировича Данченка, најдаровитијег међу млађим драматичарима руским. А на реду су са својим дјелима још: П. Д. Боборикин. Ј. В. Шпашински и кнез А. Ј. Сумбатов. За сада се играју страни новитети.

* Син Лава Толстоја написао је нову драму *Бесмислене поћи* у којој устаје против моралне филозофије оцeve. У њој се говори о проблемима умјетности, штампе и књижевности.

* Одбор за прегледање позоришних дјела у Француској Комедији, који је одлучивао о примању и одбијању понуђених комада, а у коме су одбору глумци поклањали пажње само оним комадима у којима има улога погодних за њих, чинио је у пошљедње вријеме многе погрешке. Сад је министар просвјете одлучио, да намјесто тога одбора дођу два стручна, литерарно образована лица, којима ће бити дужност читање и оцјењивање позоришних дјела, а своје реферате о томе подносиће управитељу Комедије Жилу Клартију.

* Габриел д' Анунцио свршио је своју трагедију у стиховима *Francesca da Rimini*. Она ће се први пут дати у Риму 5. децембра а главне улоге у комаду играће Елеонора Дузе и Густав Модена. По упутству аутора Маестро Сфондрини компонује симфонијска интермеца за међучинове. Једну другу трагедију мисли се да ће д' Анунцио довршити на прољеће. За

ово дјело зна се само толико да му за основу служи неки антички мит. Представу овог дјела намијенио је *Трагичној народној позорници* која се у велике заснива у Вијенци под Фогацаровим ауспицијама, а д' Анунцијевој давнашњој жељи.

* У пошљедње доба њемачка позоришна сезона добила је два новитета. Један је од њих криминална позоришна игра *Nacht und Morgen* од Линдау-а, и он га је у своме *Берлинском Позоришту* извео са великим успјехом; а други је позоришна игра у стиховима *Fee Caprice* од О. Блументала, који је комад готово још са више допадања био примљен у берлинском Лесинговом Позоришту. Овај Блументалов комад даван је са сличним успјехом и у другим њемачким градовима, као у Франкфурту и ХанOVERу; у бечком Бургтеатру наишао је, међутим, на једнодушну опозицију. Сезонски новитети немају ништа заједничког са умјетничким напорима око позоришта, јер обично долазе у ред театрално-артистичких играчака у ужем или ширем смислу, које згодно служе ленивим сезонским потребама, не захтјевајући ни од кога много, нити од глава размишљање, нити од осјећаја јаче узбуђење. Само, ко хоће те играчке да израђује, мора бити добар практичар, ако жели да задобије позоришне побједи. А такви су Линдау и Блументал. Код Линдауа питање, које кроз цио комад изазива радозналост, гласи: ко је украо један врло важан дипломатски акт? Сумња је пала на посланика, и он би се лако могао оправдати, али не смије да говори, неће да компромитује једну даму, своју свастикку. На крају крајева објелодањује се прави кривац и госпођа посланиковица остаје несрећна, јер се показало да јој је муж невјеран. У *Fee Caprice* Блументал је изнио тему из опасних женских каприса. Младу госпођу Марион напада један такав каприс, кад јој се приближи некакав ветрењаст модерни пјесник. Модерни је, наравно велики лупец, сличан ономе пољском виртоузу Красинском у Блументаловом *Probepfeil*. Али госпођа не бива изиграна, јер је паметан муж спасава на тај начин, што досјетљив као писац комедија, једноме домаћем пријатељу товари на врат као стражара још једног другог.

Док се је у Берлину забављало овим сезонским играчкама, у Паризу је једна

позоришна појава изазвала дубљу пажњу, Тамо је Судерманова *Част* први пут представљана 22. пр. мјесеца у Антоановом позоришту. Антоан, управитељ и глумац једна врло жива природа, није непознат берлинском позоришном свијету, који га је, као првог практичара слободних позорница, са захвалношћу поздрављо приликом његовог гостовања у берлинском дворском позоришту. Између њега и њемачког позоришта постоје тијесни међусобни односи, чему се има приписати и ово представљање Судермановог драмског првенчета. Њиме је постигнута велика неоспорна пobjеда, слична и опет различита од оне мјесеца новембра 1889. год., која је једним махом направила Судермана господарем њемачке позорнице. Разлика се огледа у томе, што је 1889. год. — прве године берлинске слободне позорнице — публику залобијао први и трећи чин. Сцене препуне живота ван куће биле су изненађење за Берлин. У Паризу напротив, освајаху театрална композиција и блазирани свјетски типови у другом и четвртом чину. То има свога унутрашњег основа. Сила и величина германске драме имају свој корјен у што је могуће живљој карактеристици индивидуалности. У томе се код старијих њемачких драматичара, као што бјеше некада Хебел, иде до безобзирног запостављања театралног склопа, аранжмана. На паризлију много више утиче аранжман, који под извјесним околностима може да достигне до знатне умјетничке висине. Оном композицијом, оним говорничким претресањем о појму части у другом и четвртом чину најприје се онијају и глумци и публика. Париска дневна критика не устручава се, да јавно призна овај њемачки успјех.

* У овој сезони стићи ће у Биоград из Берлина једна њемачка позоришна трупа која се зове *Ибзенoвo позориште*, јер даје само његове драме. Оно ће приредити неколико представа у Биограду.

* Макс Халбеова драма *Кућа Розенхаген* није могла 8. ов. м. у Лесинговом Позоришту, у Берлину, да постигне прави успјех, ма да пријатељи пишчеви, који су пунили дворану, нису били штедљиви са својим симпатијама. Комад изгледа као да хоће да представи како се на селу огорчено води борба око права на својину. Али снага пишчева клоне већ послије првог чина и права тема буде потиснута у засјенак разним љубавним историјама

без животне истине и поезије. Не може се више познати пјесник *Младости* у овим невјероватним жалосним приликама, које се понашају и сувише театрално. Осим тога су у комаду епизоде јаче разрађене на штету главних улога.

* Бечко Царско Јубиларно Позориште отпочело је своју овогодишњу сезону са једним врло страшним комадом: *У знаку крста* од енглеског писца *Vilsona Boretta*. Ово је дјело написано прије неколико година и донијело писцу уз сјајне тантиеме и лијепа гласа. Карактеристично је да је стари Гледстон због овог дјела писао аутору одушевљено писмо а карактеристично је и за укусу дирекције овог позоришта, што је ово писмо штампала уз плакате. Фрапантна сличност ове драме са Сјенкијевићевим цијењеним и прецијењеним дјелом *Quo vadis* лежи у избору самог приједмета. И овдје као и тамо видимо свирепогонење Хришћана под Нероном, и овдје као и тамо љуби отмјен Римљанин младу, лијепу хришћанку која га на крају, наравно, придобија за своју вјеру. Романијер је могао у јасним сликама да предочи јаку противност опадања Рима за вријеме царева са појавом нове религије а писац страшне драме могао је grubим средствима озбиљно да потресе слабе живце својих гледалаца. Свршетак премијере био је чудноват. Кад се преводилац драме Хајнрих Борман појавио на позорници, прогура се једна дама такође на позорницу и поче радозналој публици да у дугом говору тумачи како је она управо преводилац драме а господин Борман плагијатор тог пријевода. Борман је опет у новинама дао изјаву, да је он као учитељ њемачког језика госпођице Аманде Долђини превео младој Талијанци за вјежбање исту драму од ријечи до ријечи али да се пријеводом није користио. Ствар ће се свршити, свакако, пред судом, ал судећи по самом пријеводу, који много рамље у чистоти њемачког језика, *Das litterarische Echo* мисли, да је истина на страни госпођице Аманде Долђини.

* Аугуст Стринберг написао је модерну драму *Игра лртвих* а Ернст Фон Вилденбрух нову трагедију са насловом *Кралица Лаурина*.

* Ђовани Верга писац познате драме у једном чину, из које је доцније поникла много чувена Маскањијева опера *Cavalleria rusticana*, написао је сада две драме у једном чину, које се зову *Лов на курјак*

и *Лов на мисце*. Оба ова комада обрађују сличну тему, али која се развија и одиграва у свакој од ових двију драма у другој средини и освјетљава се са разних тачака гледишта. Оба ће се комада један за другим представљати, ма да сваки од њих чини цјелину за се, која се може разумјети а да се други комад и не види.

* *Роберто Брако* објављује нову драму; она је у четири чина и изнијеће на позорницу једно парче неапољског живота, веома занимљиво насликано. Љубитељи позоришта очекују са запетошћу ово ново дјело, које још нема имена.

* Италијански листови јављају, да је талијански драмски пјесник Бути довршио трећи дио своје трилогије *Атеискиња* и да му је дао име *Бура*. Комад ће се играти у миланском Манџонијевом Позоришту. Вирџинија Рајтер игра у главној улози.

* *Кармен Силва*, краљица румунска, намјерава, да склопи неколико позоришних дружина, које ће у мањим варошима и мјестима румунске краљевине представљати, изабрана позоришна дјела, и на тај начин будити и развијати у народу осјећај према лијепоме и племенитом.

* У енглеској се сматра као велик догађај сезоне представа *Iris-a* у Гериковом позоришту од Mr. A. W. Pineros-a. И данас се, као и прије, удешавају и прекрајају романи за позорнице. Међу пошљедњима били су Текерејево: *Тржиште таитина* и *Sherlock Holmes* од Conan-a Doyles-a. Први је комад још прошле зиме прешао преко американских позорница. Познат је још комад *Кад нас двадесет и један бјеше* од N. V. Esmond-a, ал у њему је много извјештачености и невјероватности што ни извјесне појединости не могу да извине. Било је једном четири пријатеља; један од њих умре и оставља свога сина оној тројци. Кад му је било двадесетиједна година ријеша се да узме неку шансонету за жену; татор дечаков, да би спријечио ову женидбу, издаје се за љубавника исте женске. Али ова жртва није била потребна, јер она и онако не мари за жутокљунца него баш татора, поред све његове старости, воли.

* Прво кинеско позоришно друштво стиже децембра мјесеца у Европу и даваће прве представе у Петрограду, и то: *Златни њиљан*, *Мјесец* и *Обрану Змаја*.

Српска

* Српска Краљевска Академија издала је *свечани помен* просвјетном добротвору покојном *Нићифору Дучићу*, архимандриту и академику, 23. априла 1901. у Биограду (са сликом покојником). У Биограду, штампано у српској краљевској државној штампарији 1901. У овој споменици налази се: *Зачисник свечаног скупа Срп. Краљ. Академије* 22. априла 1901. у Биограду. Поздрав Академијина председника ђенерала Јована Мишковића; Извод из завештања архимандрита Нићифора Дучића; Стање књижевног фонда архимандрита Нићифора Дучића; О књижевном раду архимандрита Нић. Дучића, од академика Љубомира Јовановића. *Додатак*: Правила задужбине архимандрита Нићифора Дучаћа; Стечај за награду из Дучићева фонда за 1901. годину; Подаци за биографију архим. Нићифора Дучића: а) Живот и рад, б) Војнички радови, в) Књижевни радови, г) Владалачка

одликовања, д) Научна одликовања. Дучић је био изабран: 1869. год. за редовног члана Српског ученог друштва. 1884. год. за редовнога члана Српског археолошког друштва. 1887. год. за члана Société d'histoire diplomatique у Паризу. 1888. год. за почаснога члана Друштва св. Кирила и Методија у Одеси. 1890. год. за дописнога члана Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу. 1890. год. за дописнога члана Царског археолошког друштва у Петрограду. 1892. за правога члана Српске краљевске академије у Биограду. 1899. год. за почаснога члана Царске руске академије у Петрограду. 1890. год. за почаснога члана Духовне академије у Петрограду.

* 27. септ. (10. окт.) о. г. *Књижевни Одбор* имао је о. г. свој редовни састанак под председништвом А. Хаџића, председника друштвеног, први пут послије Главне Скупштине. Од приједмета наводимо: Узимају се на знање и равнање одлуке Главне скуп-

штине о распису награда из фонда Јована Наке и Јована Остојића, као год и о свотама одређеним на књижевне сврхе. — Тако исто одлука Књиж. Одјељења, по којој се има израдити план за *Прегледни садржај срп. књиж. списка у 19. вијеку*. Има се упитати управа манастира Ковиља, да ли постоји фонд за прештампавање дјела архим. Јована Рајића. — Утврђена су правила за редакциони одбор, у који су ушли чланови Радивој Врховац, Милутин Јакшић, Тих. Остојић, др. Јован Радонић, и секретар друштвени већ по положају свом. Издају се на оцјену рукописи: *Што је добро?* од дра Дан. Трбојевића. *Црно море у међународном праву* од Ђ. В. Ђурчина, *Даровар и његова околица* од М. Обрадовића, *О гајењу козе*, од А. Григоријевића, *Морално поучне искрице* од М. Ракића. — Нису примљени рукописи: *Економи и економија*, *Богих Вучковић Стратимировић*, *Пријевод писма Л. Сенекке Луцилију*, *Планина Псуљ са селима*, *Загонетке*. — Некојим писцима враћају се изузетно рукописи, послани на расписане награде. — Његова Светост усвојила је приједлог Књиж. Одбора и оставила питомца Свет. Георгијевића, у уживању стипендије још на годину дана. — Дозвољава се питомцу Стевану Алексићу, сликару, да уз уживање стипендије проведе неко вријеме у Италији. — Још су ријешене неке молбе питомца. — Усваја се приједлог библиотекаров о комплетовању библиотеке.

* У Новом Саду одржана је 12. (25.) Септембра главна Матичина Скупштина. Од прошлогodiшње скупштине до ове стекла је Матица Српска 319 нових чланова. Ријешено је да се одсад могу и ћаци уписивати за чланове са годишњим оброком од 10 форинти, те ће до свог пунољетства добијати сва Матичина издања а послје ће, уз диплому, добити и сва права чланства. Осим старих претплатника *Летописа* пријавило се још 700 и тако се сад развије свега 2170 примјерака. Књиге за народ са календаром имају за сада 1200 претплатника но изглед је да ће се ван претплате моћи растурити до 10 хиљада примјерака, узевши у обзир да се за једну круну добија 42 штампана табака биране садржине. Нов покрет у Матици Српској као да још наилази на хотимичне сметње баш у самом Управном Одбору. Наиме овај је Одбор исказао скупштини дефицит који да се појавио код књижевног буџета. По извјештају *Бранкова Кола* тај је дефицит привидан јер чист приход од књижевних фондова није трошен на књижевне цијељи него се знатан дио капитализао што по основним писима није исправно. Осим тога многи нови фондови ступају у живот чији ће приход попунити фиксирани дефицит, и тако ће Књижевни Одбор свој буџет моћи за идућу годину лако без дефицита саставити. *Бранково Коло*, међу осталим, напомиње и ово: „Не хотећи никаквих рекреминација чинити, ипак нешто морамо примјетити. Часништво и чиновници Матичини морају све и сва

употријebити у корист реформара, морају пронаћи и експлоатисати све изворе, заштедити на другим странама, гдје се год може у корист књижевних издања, радити све, што је потребно у своје вријеме, ништа не пропустити. Без њихове искрене добре воље и великих жртава неће се моћи напријед. И Матица као и сваки други организам изнутра се развија. Тог развитка они једино могу бити главни органи. За успјех њихова ће бити највећа заслуга, али они за њ и највише одговорности носе.“ Од важнијих приједмета донесена је одлука да се од сад могу стипендије давати и женским ученицима ако у завјештајном писму није изрично напоменуто да су једино за мушке. Из свега се види да је напреднији дух продро са својим назорима и да чврста воља и жив рад побјеђује.

* У Дубровнику ће почети од нове године излазити српски белетристичан лист, за који се већ припрема потребни фонд. Како се дознаје, лист ће уређивати одбор, коме на челу стоји проф. Лука Зоре, а заће се *Срђ* (а не би ли било згодније и боље: *Дубравка*). Главни сарадници биће му одлични Срби Дубровчани: Богишић, Будмани, Решетар, Зоре, кнез Лујо Војновић, Вулећић-Вукасовић, Вуличевић и други.

* Из *Зоре* је отштампана студија нашег пријатеља и сарадника Павла Поповића *О Горском Вијетцу*. Издање је врло укусно и износи 284 странице. Наклада је издавачке књижарнице Пахера и Кисића у Мостару. Цијена 2 круне или 2 дин. и 50 пара.

* Изишла је *Православна српска парохија у Инђији* крајем 1900. године, написао Радослав Марковић, парох. Друго умножено издање. Ср. Карловци, Српска манастирска штампарија 1901. Већ кад је прво издање ове књиге угледало свијета српска је штампа са похвалом прихватила оваке потхвате као најбоље грађе за живот српског народа у Војводини. Са колико је савјести и умјешности ова књига разрађена напоменућемо само наслове појединих одсјека: *Предговор првом издању*; *Стара Инђија*; *Насељење данашње Инђије*; *О цркви* (1 Зидане цркве, 2 Оправке, 3 Утвари, 4 Иметак, 5 Слава црквена, 6 Похађање цркве и 7 Свештеници); *Школа*; *Вјерни ове парохије* (1 Парохијани, 2 Станови, 3 Одијело, 4 Храна, 5 Домаћи живот, 6 Здравље, 7 Занимање, 8 Производња и потрошња); *Поље*; *Имовно стање* (1 Имовно стање до комасације, 2 Имовно стање послје комасације); *Узроци имовног пропадања* (1 Нерад, 2 Расипање о сватовима и о даћама, 3 Задуживање, 4 Расељавање, 5 Пијанство, 6 Мода, 7 Парничење, 8 Поткрадање куће); *Именик посједника и повртна посједа*; *Бројно стање*; *Статистика породица*; *Старосједиоци и досељеници*; *Дужина живота*; Кретање житељства од 1871—1900. (1 Пород, 2 Помор, 3 Приплод, 4 Прираст); *Поговор*. — Цијена је књизи 80 потура.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

* Лазар Поповић професор на Цетињу позива на претплату своје књиге *Црногорски Митрополит-Господар Петар I-ви*. У свом позиву између осталог писац напомиње: „У главном ова монографија је пријевод с руског језика једног дијела моје награђене дисертације, коју сам у неколико допунио новим фактима. У додатку ове монографије штампаћу многа писма Петра I-ог, која до сада јавности не бјеху позната, уједно са кратким, још живим народним предањима о његовој личности, која карактерише његово светитељство и оно велико поштовање, које је у нашем народу још за живота свога уживао. Са додатком књига ће изнијети пунијех 13 штампаних табака на лијепој и чврстој хартији велике осмине, а цијена јој је за претплатнике 80 новч., а за све остале 2 круне без поштарине. Скупљачи добијају сваку једанајесту књигу за пријатељску услугу, а новац се уручује скупљачима кад књиге буду готове.“

* Кроз десетак ће дана изићи из штампе *Оливера*, пјесма у пет књига из српске прошлости послије боја на Косову. Објављујући своје дјело писац се обраћа на читалачку публику с молбом да му помогне у скупљању претплате. Дјело ће изнијети око седам штампаних табака, на сатинираној хартији, а цијена је 1-50 динара. Адреса: *Д. Ј. Димитријевић*, сврш. филозоф, Биоград, Дубровачка ул. бр. 7. Претплату прима уредништво *Зоре*.

* Главни Одбор Учитељског Удружења позива на претплату: *Уздарје*, књига за народ. Учитељско Удружење издаје под горњим именом врло поучну и корисну књигу, у којој ће бити одабраних радова намијењених широј читалачкој публици и позива овим све пријатеље српске књиге, да се живо заузму око сакупљања претплатника. Како је сав приход намијењен набавци санитарског материјала, Главни Одбор нада се, да ће се и остали родољуби, осим учитеља, заузети за поруцбину књига у свима крајевима наше уже и шире Отаџбине. Цијена је књизи 0-50 дин. а изнијеће 6—7 штамп. табака. Моле се скупљачи да спискове претплатника што прије пошаљу ради штампања њихових имена. Исто тако поједини родољуби, корпорације, општине итд. које би прилогом хтјели да обрадују кога овом корисном књигом, нека се јаве Глав. Одбору писмом и означе мјесто, школу, лице, коме би се књиге послале. Претплату примају сви учитељи и учитељице у Краљевини.

* Трговина Јефте М. Павловића издала је оглас: *Порекло човека*, предавање чувеног њемачког природњака Ернста Хексла, превео Гер. П. Ивезић, лекар. Име Е. Хексла познато је у нас још крајем седамдесетих година минулога вијека кад је изашло његово знаменито дјело *Природна Историја Постања* на нашем језику, од Алексе М. Радовановића. *Порекло човека* је прилог посматрању и познању себе самог. Име пишево јамчи довољно за ваљаност дјела. Цијена је књизи 1 динар.

* Изишла је из штампе *Историја хришћанске цркве и Историја српске цркве*, израђено по новом програму за ученике VI. разр. гимназије, учитељских и виших женских школа, од Павла Шабића, професора богословије.

* *Моје благо*, оригиналне приповјетке Стевана Милијевића 1900. Издање и штампа књижаре и штампарије С. Угреновића у Бањој Луци. Цијена круна. Овдје има 12 прича готово све из босанског живота. Неке су из *Босанске Виле* прештампане.

* Под уредништвом д-ра Владе Николића у Земуну почео је да излази нов српски лист *Исток*. Лист се бави политиком, просвјетом и материјалним интересима српског народа. Цијена му је 16 круна годишње. Уредништво обећава нарочиту пажњу и српској књижевности.

* У Турској Кањизи покренут је недељни лист *Банатски Гласник* за друштвене, просвјетне и привредне интересе. Уредник је Жарко Содић, а власник Александар Сеђаков. Цијена му је 8 круна годишње.

* Међу првим календарима за 1902 годину изишао је *Рад*, издање дионичарског друштва за издавање српских књига и новина у Руми. Година друга. Штампарија Ђорђа Ивковића 1901. Овај велики српски календар, богат са пригодним сликама и чланцима, продаје се по свима књижарницама уз цијену 1 круне.

* Оглашена је нова књига *Муњом ошинут* од Јосифа Кемерика, у пријеводу Ђорђа П. Петровића. Цијена 1 динар или круна.

* Изишао је IV. свезак *Знаменитих Срба* у наклади Српске Штампарије у Загребу. Цијена је сваког свесци 3 круне или 4 динара у сребру. У овом свеску са извршном техничком изработом приказане су, уз текст, слике: *Кнегиње Љубице, Обреновићке, Владике Лукијана Мушицког, Луке Лазаревића, Хајдук Вељка Петровића, Архимандрита Герасима Зелића и Ђорђа Магарашевића.*

* У Српској манастирској штампарији, у Сремским Карловцима, изићи ће, под редакцијом проте Васе Николајевића, *Апостоли празнични и недељни*.

* Накладом књижарнице Валожића у Биограду изишла је књига за дјецу *Бојана*, приредио Гаша Митровић. Књига је украшена сликама а цијена јој је 60 потура.

* Сима Лукин Лазић, уредник *Врача Погађана* издао је позив на претплату своје нове књиге *Дивљи човек*. „Садржај је ове књиге кроз забаван и поучан, а зачињен је шалом и збиљом у лако сасвим разумљивом стилу. Смјер је *Дивљем човеку*, да из вртлога народног живота српског уздигне на углед што је у нас свијетло и часно, а да исмије и ишиба што шибу заслужује.“ *Дивљи човек* изнијеће око 10 штампаних табака на финој сатинираној хартији са новим, лијепим словима. Књига стаје 1 круну или

1 динар а шиље се само за готов новац. Ко узме преко 10 комада добија $33\frac{1}{3}\%$, а ко узме 100 и више примјерака добија 40% . Поштарина је пишчева. Књиге се шаљу само за готов новац кога треба слати на адресу: Симо Лукин Лазић, Загреб, (Хрватска).

* Изишла је из штампе *Општина*. Прва књига: закони о општинама од 1839 до 1898 године, од Аце Миловановића. Књигу нисмо примили.

* *Књижевно одјељење Матице Српске* држало је 13. (26.) септ. о. г. свој редовни састанак под предсједништвом А. Хаџића. Од приједмета наводимо: За подпредсједника Књижевног Одјељења изабран је Јован Вучковић, ректор православне српске богословије у Карловцима. У Књижевни Одбор изабрани су: др. Ђорђе Дера, Милан А. Јовановић, Стеван Лекић, Тих. Остојић, Сава Петровић, др. Јован Радонић, др. Милан Савић и Светозар Савковић, а са стране Радивој Врховац, Милутин Јакшић, Паја Марковић Адамов и Димитрије Руvaraц. — Одлуке главне скупштине о распису књижевних награда, прорачунима за књижевне сврхе, који, ако вис. министарство одобри нека основна писма, чине суму од 17. 500 круна, од које се суме има дио на покривање дефицита одбити.

* *Фатме кадуна*, приповјетка из српске прошлости. Написала Мила. У Новом Саду, штампарија Ђорђа Ивковића. Цијена динар или круна. На великој осмини стр. 95.

* Зорка Бубало превела је на руски у *Славјанско-м Вијеку* познату причу Сима Матавуља: *Поварета*.

* *Из прошлости српске области неретланске*. Написао Љубо Нер. Влачић. У Мостару, издавачка књижарница и штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића.

* Књижарница Пахера и Кисића у Мостару издала је за прославу педесетгодишњице смрти Петра П. Петровића-Његоша врло укусно израђене дописне карте са ликом слављениковим. Цијена им је 10 погура.

* Јов Б. Мандил, писар начел. окр. смедерев. издао је овај *Књижевни оглас*: Концем октобра ов. г. даћу у штампу, ако ми се јави довољан број претплатника, чувено дјело славног италијанског научника и писца Чезара Ломброза: *Бенијалост и лудило*, дјело је преведено са посљедњег издања и изнијеће око 25 штампаних табака велике осмине на финој сатинираној хартији и стајаће за претплатнике само 4 динара. Обраћам се свима пријатељима и колегама да ме помогну у скупљању претплате. Скупљачима на сваких 10 књига једна на дар. Претплату треба слати потписаном или Биоградској књижари Мите Ђорића (Позоришни трг).

* Изишао је из штампе у српском пријеводу Марксов *Капитал*, по кратком изводу Габријела Девиља. Књига износи 216 страница, а цијена јој је 2.50 динара.

* Борислав Сл. Минић оглашује свој календар *Узданицу* који ће скоро изићи из штампе. Календару је ово трећа година изласка.

* Као прилози компаративном проучавању српског и њемачког језика одштампана је из извјештаја гимназије Краља Александра I. за 1900.—1901. годину: *Како се њемачки казује наш шест надеж без предлога* од проф. Ђуре Б. Димића. Биоград, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1901.

* Из VIII књиге *Бранича* прештампана је права доктора Момчила А. Нинчића: *О порезу на приход* с погледом на наше законодавство. Биоград, 1901.

* Моле се повјереници *Матице Српске* да што прије изволе јавити колико *Књига за народ* и *Календара Матице Српске* могу растури у својој околини, тако исто, нека јаве и своју тачну адресу да им се могу књиге послати јер су готове. За једну круну добиће претплатници ових шест књига: *Мали пчелар*, од Ивана Маширевића; *Св. апостол Павле*, од Милутина Јакшића; *Занат, занатлије и наш народ*, од Љуб. Лотића; *Косово*, народне пјесме о боју на Косову, приредио Тих. Остојић; *С мора и планине*, приповијетке Сима Матавуља; *Календар Матице Српске* за год. 1902. — Као поговор *Косову* штампано је Тихомир Остојић *неколико ријечи уз ову књигу*: „И овај посао је један покушај да се косовске пјесме саставе у цјелину, да се из њих уклоне противрјечности, али да оне ипак остану народне пјесме. Полазна тачка ми је *Косово* г. Ст. Новаковића, али сам иначе сасвим самостадно поступио. У основи овога дјела су пјесме из Вукове збирке, допуне су из Петрановићеве и Богишићеве, ситније ствари су дошле из других извора. Шта је све овдје чињено да се добије цјелина, није потребно набрајати; ијоде вично око ће све брзо опазити. Као наставник сам давно осјећао потребу оваке књиге у којој би биле за школу прибрране и протумачене косовске пјесме. Српска школа није још употребила у настави народне пјесме онако како оне заслужују. Овом књигом сам хтио и ту потребу да попуним. Док се не нађе начин, да се оваке књиге могу штампати само за школу, морамо се овако испомагати. Надам се, да апарат, који је ученика ради овде метнут, неће сметати народу, да ужива у косовској поезији. Коментар је доста опширан, али мислим, у нашим приликама ће опширност бити мања грјешка него недостаточност. Не уздам се да је у Тумачу све погођено; једно, што има заиста и тешких мјеста, а друго, што и помоћна средства и наше књижице често оставе човјека на пједилу. При тумачењу текста највише је послужило Вуков „Рјечник“. Додатку је главни смјер да из литературе о Косову, која је доста велика, прибере досадашње резултате о приједмету. Помоћници су свугдје наведени већ и због тога, да би се марљивији ученик и сам могао њима послужити“. У збирци *С мора и планине* Сима Матавуља штампане су ове

приповијетке: *Први Божић на мору, Поварета, Вођене силе, Пилипенда и Алин*. — Календар је практично уређена књига са многим сликама и описима главних догађаја 1901.

* Др. Манојло Смиљанић, биоградски гимназијски професор, држао је на хамбуршком конгресу природњака и љекара предавање о траговима отмице и куповине дјевојака у српском народу. Предавање је примљено са особитим допадењем и биће засебно штампано на њемачком језику.

* Примили смо овај позив на претплату: *Научни преглед* ће се звати научни журнал, који ће од 1. јануара идуће године почети излазити у Биограду. Овај журнал излазиће на финој хартији и новим словима сваких 15 дана, у свескама од 8 до 10 штампаних табака великога формата као велики француски и руски научни журнало. Доносиће научне и популарно научне чланке из природних наука, економије, историје, философије, социологије, умјетности и т. д. Једном ријечи, лист ће бити потпун пријеглед научног, друштвеног и литерарног живота код нас и на страни. Нарочито ће његовати лијепу оригиналну књижевност од српских писаца, а од пријевода само најбоља дјела. На листу ће радити први српски научници и књижевници. Опширнији програм овог великог журнала објавићемо кроз кратко вријеме. За сад је адреса овога листа: Уредништву Научног Прегледа, Биоград.

* *Сокољанин* (Димитрије Глигорић) дао је у штампу збирку својих пјесама, које ће кроз кратко вријеме угледати свијета. *Сокољанин* се до сада јављао само у књижевним листовима, а сада ће први пут изаћи са збирком својих пјесама.

* Из сарајевског *Гласника земаљског музеја* посебно су оштампани записи проф. Миленка Вукићевића *Из старих Србула* (са 21 сликом).

* Миле Војводић писац *Разговора безазлена свијета, с црногорских посједака*, пружио је и нову своју књижицу *Чему пош Капа не смије по ноћи ни на праг од куће*. (Биоград, Милош Велики — Штампарија Бојовића и Мићића 1891.—16. стр. 48.) Књижица, и ако јој је дат облик приповијетке, има своју политичку тенденцију.

* Као што дознајемо, књижара Велимира Валожића штампаће у својој наклади три приповијетке

Радоја Домановића: *Вођа, Краљевић Марко по други пут међу Србима и Данга*.

Сцрана

* У Роменвилу, предграђу Париза, откривен је прије кратког времена, споменик *Пол-де-Кока*, који и до данас има много читалаца у Француској и изван ње. Ако икоји писац, овај се без сумње може пожалити да је неправедно оклеветан. Романи се његови сматрали, а сматрају се и дан дањи, као неморални, дочим је тенденција њихова најморалнија; врлина у њима свагда побјеђује, а порок се казни и и исмијева и то на врло добродушан начин. Смијех Пол-де Кока, скроман и весело, упућен је не толико противу крупних порока, колико противу ситних људских слабости, као што су: варошанска горделивост, тапшина, надувано самољубље, скаредност, занесеност и т. д. Мало несташније сцене, које се налазе у његовим романима, толико су безазлене, управо смијешне, да никако нису у стању одвести фантазију на каљав пут Добродушни смјех Пол-де Кока није кадар никога покварити. То није порнографија, но просто шала, који пут малко и претјерана, но ипак само шала. И стога би било врло неправедно убрајати Пол-де-Кока у писце-порнографе; он нема ничег заједничког ни са мрачним реализмом Золиним, ни са мемираним цинизмом Катиле Мандеса, ни са умјетничком, но чувственом маниром пера Мопасанова. Напротив, према карактеру свога утицања на читатеље, Пол-де-Кока би прије требало сматрати за моралног писца. У остилом, зар би му иначе и дизали статуу у Роменвилу?... Бељински, коме се веома допадао добродушни хумор француског писца, завршује свој реферат о једном спису де Коковом ријечима: „Мили, Славни Пол-де-Кок!“

— кс —

* 14 (27.) октобра умр'о је у Белој Цркви *Фриц Грајнер* преводилац Бранкових пјесама на њемачки, које су штампане у неким војвођанским листовима. Неколико од тих пријевода донијело је у прошлим тецајевима *Бранково коло* из којих се види како је Грајнер умрио да се уживи у оригинал и како вјерно и неусиљено да репродукује на свом језику.

СА ДРЖАЈ: Јован Протић: *Шта да читамо*. — **Пјесништво:** Јелена Јов. Димитријевић: *Мртва љубав*. — **Приповијетке:** Ђорђе А. Чокорило: *Крај Кошве*. — Буро Ј. Димовић: *Нојев синови*, фантазија. — **Ivan Sankar:** *Путовање Николе Никића*, превео Милош Ивковић. — **Чланци:** Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (свршетак). — **Оцјене и прикази:** *Ватра, роман Габријела д' Анунција*, приказује Јов. М. Јовановић. — Др. Ђорђе Дера: *Аграрни покрети у старом Риму с особитим обзиром на данашње наше политичке прилике*, приказује Милан Ђуковић. — Милан Андрић: *Слике из мог албума*. — *Горски Вијенац*. Владике црногорског Петра Петровића *Његоша*. — *Ueber die Montenegriner*. — **Позориште**. — **Хронина:** *Српска Страна*.

Претплату Зоре прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени појереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Поједина свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера билеговине.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА